

5. fejezet

Zárójel bezárva: a MAT elsorvasztása és átszervezése (1959–1960)

5.1. Államépítő terror: az 1956 utáni megtorlások mérlege és funkciója

A román nemzeti kommunista állam genezisének és a MAT leépítésének szentelt fejezetünkben az 1957 utáni években zajló, 1958–1959 között tetőző tisztogatási kampányt elemezzük. Összevetve az országos adatokat egyrészt a MAT-ra vonatkozókkal, másrészt a nem román nemzetiségű lakosság egészére vonatkozókkal megpróbáljuk igazolni azon hipotézist, miszerint az 1956-os magyar forradalom töréspontot jelentett a nemzetiségi kérdés kezelésében is.

A letartóztatások és bírósági eljárások, az adminisztratív úton foganatosított intézkedések (internálás, házi őrizet, kényszerlakhely, elbocsátás, továbbtanulási tilalom) szerves részét képezték az 1964-es általános amnesztiáig tartó hatalomgyakorlásnak.¹ Miután az 1956. októberében és novemberében alig két hónap alatt a Securitate több mint ezer letartóztatást foganatosított, 1957-ben a letartóztatások száma 2822-re emelkedett.² Az év utolsó hónapjaiban ugyanakkor fordulat tapasztalható, amely a november 14–16-a közötti moszkvai konferenciával hozható összefüggésbe. Miközben szeptemberben az állambiztonsági szervek 162 személyt tartóztattak le, a letartóztatások száma decemberben 300 fölé emelkedik. 1958-ban az „ellenforradalmi szervezetekkel” kapcsola-

1 Tănase: *Elite și societate*. i. m. 156-160.

2 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2, 2-14. f.

tos nyomozások elmélyülésével a letartóztatások számában további növekedés figyelhető meg: januárban 212, februárban 760, márciusban 461, míg július 1. és augusztus 8. között – ekkor vonultak ki Romániából a szovjet csapatok és a két esemény szoros összefüggésben állhat – 1103 letartóztatást foganatosítanak.³ A Sztálin halála utáni korszakban, 1958-ban hozták a legtöbb ítéletet politikai ügyekben: egy év alatt összesen 4083-at a Bukaresten, Iaşiban és Kolozsváron működő katonai törvényszékek. 1957 és 1959 között országszerte bizonyíthatóan 45 személyt végeztek ki politikai vétség miatt. 1958-tól kezdődően azonban sok „politikai” eljárást polgári perként folytattak le, gazdasági bűncselekménynek álcázva a politikai indítékot.

1957 januárja és 1959 júliusa között kb. tízezer elmarasztaló ítélet született, de a börtönbe került állampolgárok száma ennél sokkal nagyobb volt. 1956. október 23-tól 1963 decemberéig kb. 25 ezer személy került börtönbe, további négyezer főt ítélet nélkül internáltak (többségük 1-5 év közti „adminisztratív büntetést” szenvedett), kétezer állampolgárt pedig lakhelyelhagyási tilalommal sújtottak.⁴ 1959. május 30-án például 17.728 személyt tartottak fogva, közülük 13.957 személyt már elítéltek, 2400-an vizsgálati fogságban voltak, míg 908 volt vasgárdista kényszermunkát végzett, 463 személy számára pedig kényszerlakhelyet jelöltek ki.⁵

Az 1960-as évek elején fokozatos enyhülés vette kezdetét. A fogva tartottak kiengedése titokban már 1957-ben kezdődött, amikor kb. 900 vasgárdistát helyeztek szabadlábra⁶ (néhányat azonban 1958-ban ismét letartóztattak), de 1960 februárjában erősödött meg igazán. Ekkor 820 „felforgató tevékenység” miatt elítélt parasztot engedtek ki a börtönből, akik szóval vagy tettel szegültek szemben a mezőgazdaság kollektivizálásával; hat hónap-

3 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 4-54. f.

4 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 21, 76-79. f.

5 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, 151-155. f.

6 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 67-68. f.

pal később 300 „cionista” és „ellenforradalmár paraszt” szabadon bocsátására került sor. Majdnem két éves szünet után, 1962-ben előbb 773 parasztot, majd ezt követően 1462 „társadalmi rend elleni felforgató tevékenység” miatt elítéltet engednek el. 1963. január 3-án az első részleges amnesztiával 2543 személy szabadult. Végül 1964-ben az április 9-én kiadott 176. számú rendelet, a júniusi 310. sz. rendelet és a júliusi 411. sz. rendelet alapján összesen 9522 személyt bocsátottak szabadon anélkül, hogy kegyelemben részesítették volna őket.⁷ Kiszabadulásukat tehát nem követte polgári jogaik teljes visszaadása, mivel ítéletüket nem törölték el, csak felfüggesztették a végrehajtását.

Ráadásul az 1960–1964 között szabadultaknak éppen kiengedésük előtt ajánlották fel az állambiztonsági szervekkel való együttműködést. Sokan félelemből, de vállalták a feladatot: az 1956 után megtorlások egyik legfontosabb hosszútávú eredménye tehát (Magyarországon és Romániában egyaránt) az ügynöki hálózatok jelentős megerősödése volt. Amikor 1958. február 5-én a BM általános ellenőrzést indított a tartományonként működő hálózatok felmérésére, kiderült, hogy országos szinten kb. 12-13 ezer beszervezett, rendszeresen jelentő hálózati személlyel rendelkezett az állambiztonság. A Magyar Autonóm Tartományban például 74 operatív tisztből álló apparátus (kétharmaduk magyar nemzetiségű volt) egy 489 főt számláló hálózatrendszerrel dolgozott.⁸ Országos szinten a szervek az 1956-os forradalom idején 12-13 ezer aktív ügynökkel rendelkeztek; 1960. október 1-jére számuk 30 ezerre emelkedett, majd alig nyolc hónappal később, 1961 júliusának végén már 42.809 ügynököt tartottak számon, akik közül több mint ezren tevékenykedtek a MAT.⁹ 1963-ban az

7 Az adatokat közli Gheorghe Buzatu–Mircea Chirițoiu (szerk.): *Agresiunea comunismului în România 1944–1989*. București, Paideia, 1998, vol. 1, 44-45.

8 ACNSAS, fond Documentar, dosar 81, vol. 1. A MAT-ra vonatkozó adatokat közli Bottoni: *Az 1956-os forradalom*, i. m.

9 ACNSAS, fond Documentar, dosar 129, vol. 1, 3. f.

informátorok száma országos szinten majdnem 80 ezerre emelkedett, míg nem 1967-ben, a Ceaușescu-korszak elején elérte a 110 ezret. A korszak végére, 1989-re a nyilvántartásba vett „kapcsolatok” száma 489 ezerre emelkedett, és ezek egynegyede „aktívnak” számított.¹⁰

Azokat, akiket nem sikerült beszervezni, az állambiztonsági szervek közvetlen ellenőrzés alá helyzeték rokonaikkal, barátaikkal együtt. Románia teljes lakosságának jelentős része először került ekkor a Securitate látókörébe. 1957 októberében például a teljes romániai felnőtt lakosság több mint két százaléka, mintegy 290 ezer személy szerepelt a belső ellenséges elemek megfigyelésével megbízott BM „C” Szolgálatának nyilvántartásában. Ez a szám az ezt követő években valószínűleg tovább növekedett, lévén hogy a rendelkezésre álló adatok szerint csak abban a hónapban a belügyi nyilvántartás 3222 „új felvételt” és csak 957 „kilépést” rögzített.¹¹

A megtorlás dinamikájának általános keretei felvázolása után azt vizsgáljuk, ki is volt a célcsoport politikai hovatartozás, nemzetiség és földrajzi elhelyezkedés szerint. A megfigyelés alá vont politikailag megbízhatatlan személyek társadalmi hovatartozására utal a már idézett nyilvántartó katon. A kommunista rendszer ellenségeként jegyzékbe vett 290 ezer személy közül a legtöbben a földalatti vaskardista mozgalom soraiból (84.121), valamint az 1948-ban felosztatott Nemzeti Parasztpárt (48.634) és Nemzeti Liberális Párt (32.174) tagjaiból kerültek ki. További 12.691 személy „egyéb burzsoá pártok” tagja és/vagy szimpatizánsa volt. (Minden bizonnyal itt találjuk az 1921–1944 között működő magyar „polgári” és szélsőjobboldali pártok és mozgalmak

10 A Securitate működéséről, a hálózatépítési folyamatokról lásd Cristina Anisescu: *Dinamică și rol a rețelei informative în perioadă 1948-1989*. In *Arhivele Securității I*. București, Editura Pro Historia, 2002, 10-40. Az eddig megjelent legátfogóbb összeállítás: Florica Dobre (főszerk.): *Securitatea. Structuri-cadre. Obiective și metode*. București, Editura Enciclopedică, 2006, vol. 1-2.

11 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 2, 41. f.

képviselőit is). Őket követték a „kulákok és kiskereskedők” (17.378), a „volt rendőrök, csendőrök és a burzsoá kémszervezetek tisztviselői” (15.432), a „vallásosak és szektások” (9420), valamint a „nacionalisták és cionisták” (9402), vagyis azok a zsidó, magyar és német származású állampolgárok, akiket nemcsak kommunistaellenes, hanem románellenes tevékenységgel is gyanúsítottak. Az ellenséges elemek közé soroltak azonban néhány ezer olyan személyt is, akik egy teljesen más társadalmi csoporthoz tartoztak, mint például a pártból politikai okokból kizártakat, a volt politikai foglyokat vagy azokat, akiknek „imperialista országokban volt rokonságuk vagy ismerősük”.

Érdekes összevetni a fenti adatokat az 1957–1959 között elítéltek politikai hovatartozásával. A tízezer elítéltekből csak 1695 számított vasgárdistának, kevesebb, mint 800 liberálispártinak vagy parasztpártinak, alig 150 pedig „egyéb polgári párthoz” tartozónak. Az elítéltek 73 százaléka pártonkívüli vagy (kis százlékban) RMP-tag volt.¹² A politikai nyilvántartás vonatkozó adataihoz képest feltűnő az elítéltek között azoknak a túlsúlya, akiknél a múltbeli politikai hovatartozás látszólag nem játszott fontos szerepet a „bűncselekmény” megállapításánál. Ezt a jelenséget különösen fontos hangsúlyozni az ötvenes évek végi eljárások elemzésekor. Ez észrevehetően másképp érintette a társadalmat, mint az első hullám, amikor néhány év alatt több mint 120 ezer ember ellen foganatosítottak kényszerintézkedést. Az 1957–1959 közötti szigor nem vezetett tömeges deportálásokhoz, mint például 1949-ben a lázadó falvak, vagy 1951-ben a Jugoszláviával szomszédos határsávban élő 45 ezer bánági lakos ellen. Az 1956-os enyhülést követő, annak eredményeit látványosan megtagadó párton belüli „rendteremtés” során – Miron Constantinescu és Iosif Chișinevschi 1957-es bukása esetében – több ezer párttagot köztük az illegalista mozgalom veteránjait, mint Goldberger Mik-

12 ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 1, 100. f.

lóst és Ileana/Ilona Răceanut, zártak ki a pártból. Ezt nem kísérte kirakatper, mint 1954-ben Luka László és Lucrețiu Pătrășcanu ügyében. Az ellenség fogalma is a könnyen azonosítható, pre-determinált ideológiai sémából sokrétű kategóriává változott: a Securitate a letartóztatottak kihallgatása során és a folyamatosan bővülő besúgói hálózat által készített jelentéseken keresztül fedezte fel, hogy a letartóztatott és elítélt „ellenforradalmárok” közül sokan „lappangó” ellenségek voltak, akiknek korábbi tevékenysége és tervei, *gondolatai* ismeretlenek maradtak az állambiztonsági szervek előtt.

Ez az a keresztmetszet, amelyben elemezhető a megtorlás funkciója, amely kulcsfontosságú a Magyar Autonóm Tartomány működéséről szóló kutatás szempontjából.¹³ Az elemzést bonyolítják azonban a rendelkezésünkre álló tartományi, nemzetiségre lebontott adatok hiányosságai; valamint az a torzító adottság, hogy az ítéletet nem mindig annak a katonai körzetnek a törvényszéke mondta ki, amelyben a kifogásolt bűncselekményt elkövették. Egyik legekleatásabb példa Szoboszlai összeesküvése, amelyben a kolozsvári tartományi katonai törvényszék ítélkezett temesvári kiszállása alkalmával. Mivel az ügyben a Securitate központi, illetve a Temes tartományi szervei vállaltak illetékességet, bár a letartóztatások nagy részét a MAT területén fogatosították, ezek nem a „megfelelő” régió rovatában jelennek meg.¹⁴ Abszolút számokban a legtöbb letartóztatás *nem* Erdélyben, hanem Bukarestben, valamint az olténiai Craiova és a moldvai Galați tartományokban történt. Figyelembe kell azonban venni, hogy az 1957–1961 közötti időszakban a MAT-ban egyre növekedett az állambiztonsági szervek aktivitása. 1957 első négy hónapjában a tartományi Securitate 125 letartóztatást fogatosított (az országos ezer

13 A MAT „részesedésének” vizsgálata során a következő iratcsomókat vizsgáltam: ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, 105, 114, 202.

14 Az 1956 áprilisi állambiztonsági átszervezést követően 11 Tartományi Igazgatógágot működtetett a román Belügyminisztérium.

letartóztatásnak ez kb. 8 százaléka).¹⁵ Bár a Pál-Antal Sándor által feldolgozott marosvásárhelyi katonai ügyészség adatai nem mindig vehetők össze a BM nyilvántartó osztályának iratanyagával, az adatsorokból hasonló tendencia rajzolódik ki.¹⁶ A letartóztatások és az újonnan megnyitott nyomozások száma 1959 nyaráig folyamatosan növekedett, majd gyors ütemű csökkenés következett, és 1962–1964 között már alig fordultak elő politikai jellegűnek minősített ügyek. Ezzel ellentétben, 1965-ben, vagyis az amnesztia utáni időszakban 156 letartóztatásra került sor, bár igaz, a kihallgatott személyek közül csak 27-et állítottak bíróság elé.¹⁷

1956. október 28-a és 1965. december 31-e között tehát összesen 1089 letartóztatásról, 826 bírósági ügyről számolnak be a legújabb kutatások. Mint ahogy a marosvásárhelyi állami levéltár iratait kutató Pál-Antal Sándor is jelzi, néhány dosszié bizonyíthatóan hiányzik a fennmaradt dokumentációból. Így nem kizárt, hogy az elhurcoltak valódi száma meghaladhatja az 1100-at. A perbe fogott személyek közül csak nyolcat mentettek fel; 818 elmarasztaló ítélettel a MAT kétszeres túlréprezentáltságot ér el (összesen tízezer ítéletről van tudomásunk, miközben a MAT-ban élt Románia lakosságának négy százaléka).¹⁸ A MAT-ban aránytalanul sok

15 Ettől némileg eltérnek Pál-Antal Sándor adatai (1957-ben összesen 97 bűnvádi vizsgálat alá vetett személy). Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i.m. 33.

16 Pál-Antal szerint 1958–1959-ben 539 főt helyeztek bűnvádi vizsgálat alá, és 447 személyt állítottak bíróság elé (i. m. 33). A BM adatai szerint 1958 januárja és 1959. május 31-e között országsszerte 9.978 őrizetbe vételre került sor, ebből 308-at foganatosított a BM Magyar Autonóm Tartományi Igazgatósága. (ACNSAS, fond Documentar, dosar 53, vol. 3, 131. f.). Ehhez hozzá kell tenni azokat a politikailag „kiemelt” ügyeket, amelyeket a központi nyomozó hatóságok kezeltek: ennek eredményeiről azonban nem rendelkezünk információkkal.

17 Pál-Antal: *Áldozatok – 1956*, i. m. 33.

18 Uo. Egy volt politikai elítélt néhány éve ennél jóval magasabb adatokról (kb. 2500 ítélet) számolt be. *Háromszék*, 2000. október 23. A rendelkezésre álló adatok szerint és a szakirodalom számításai alapján kizártnak tartom, hogy a megadott szám az elmarasztaló ítéletekre vonatkozzon. További kutatások tárgyát képezheti azonban, hogy hány személyt érintett közvetlenül a közel tíz éven át tartó kampány.

volt ezekben az években az állambiztonsági szervek által felszámolt „ellenforradalmi szervezetek és csoportok” száma (közel száz). Ezzel a kis tartomány vezető helyet biztosított magának a letartóztatási arányban az 1957–1959 közötti időszakban.¹⁹

Az egyszerű számoknál többet árulnak el az 1956 utáni megtorlásról az őrizetbe vettek nemzetiségi hovatartozása és foglalkozása. Háromnegyedük (mintegy 620) magyarnak, közel egynegyede románnak vallotta magát. Jellemzően a román nemzetiségűek nagy részét 1956-ban állították bíróság elé (a Faliboga-ügy 68 románt és csak két magyart érintett); a következő években arányuk 10 százalék körülire csökkent (kivételt képezett 1959, amikor elsősorban a kollektivizálás ellenes megmozdulások megtorlása során románakta településeken is számos letartóztatásra került sor). 1961–1965 között pedig arányuk 4-5 százalékra csökkent: akkor már szinte kizárólag „magyar” ügyekkel foglalkozott a helyi állambiztonság.²⁰

A megtorlások (ebben az esetben indokoltnak látjuk e kifejezés alkalmazását, figyelembe véve az eljárások erősen koncepciós jellegét²¹) minden társadalmi rétegre kiterjedtek. Közel 20 százalékuk egyetemet végzett, és összesen 30 százalékuk tisztviselő, egyházi személyiség,²² egyetemi oktató, a „volt uralkodó osztályokhoz” tartozó „deklasszált elem” volt. A bíróság elé állítottak közel 30 százaléka főleg Marosvásárhelyen és a székely kisvárosokban élő munkás, kisiparos. A legtöbben mégis földművelésből éltek (38%): a férfiak mellett főleg falvakban őrizetbe vették feleségüket

19 ACNSAS, fond Documentar, vol. 3, 101-114. f.

20 Pál-Antal: *Áldozatok - 1956*, i. m. 39.

21 Az állambiztonság és a pártszervek koncepciója (politikai előitélete) világosan kitűnik a Pál Antal könyvében közölt iratokból (51-185), valamint a Dávid Gyula által szerkesztett kötet anyagából is: *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2006.

22 Az egyházi személyeket aránytalanul súlyosan érintette a megtorlás: 16 római katolikust, 10 reformátust, 7 unitáriust, 2 „nem visszatért” görög katolikust, 5 ortodoxot és egy evangélikust. Pál-Antal: *Áldozatok - 1956*, i.m. 47.

is (több, mint 50 esetről van tudomásunk).²³ Megjegyzendő továbbá, hogy csupán az esetek 46 százalékában, 380 személy esetében a vádiratban tételesen is szerepel az 1956-os forradalommal kapcsolatos szóbeli (vagy ritkább esetben) tettleges „ellenforradalmi megnyilvánulás”, más szavakkal a magyar forradalom melletti nyilvános kiállás. A legtöbben csoportos eljárások áldozatává váltak (25 ilyen pert rendeztek, 285 vádlottal).²⁴

A sok szempontból még kezdetleges és hiányos vizsgálat jól mutatja, hogy az állambiztonsági szervek számára nem az 1956-os forradalom melletti szolidaritás, a magyarországi megmozdulások romániai hatása jelentette a legfőbb kockázatot. Ugyanakkor 1956 kiváló alkalmat adott egy határozott válaszra, aminek etnikai irányultsága az utolsó időszakban vált nyilvánvalóvá, amikor a szabadon bocsátások kezdete egybeesett nemcsak az általános ideológiai megszorítással, a XX. kongresszus szellemének visszafojtásával, hanem a „magyar nacionalizmussal” szembeni intézkedésekkel is. Összegezve tehát nem tűnik helytállónak az erdélyi magyar emlékirodalom azon gyakori megállapítása, miszerint az 1956-hoz kapcsolódó megtorlás *kizárólag* magyarelles kampányként elemezhető. Bár a letartóztatottak nemzetiségével kapcsolatos adatok hiányosak, összevetve a bűncselekmény típusára vonatkozó statisztikákat és a letartóztatások etnikai megoszlására vonatkozó részadatokat kijelenthetjük, hogy legalább 1958 nyaráig a tisztogatásnak nem volt pontosan kiragadható „etnikai” jellege. Az 1956 utáni politikai megtorlás nem azzal a kinyilvánított céllal indult, hogy a romániai társadalom bizonyos *etnikai* szegmenseire sújtson le. Ennek igazolására szolgálnak az 1957–1964 közötti romániai börtönvilágot bemutató visszaemlékezések, amelyek mind a szamosújvári és zsilavai gyűjtőfogházak, mind ezt követően a munkatáborok esetében az elítéltek etnikai, vallási, politikai és

23 Lásd Pál-Antal táblázatát: Pál-Antal: *Áldozatok - 1956*. i. m. 45.

24 Uo. 44.

tulajdon szerinti heterogenitásáról (és az elítéltek közötti nagyfokú szolidaritásról) számolnak be.²⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy az 1956 utáni összes elítélt és (akár csak néhány napra) letartóztatott állampolgárok többsége román nemzetiségű volt, és hogy a román titkos szervezetek vezetőit, mint például a Beszterce környékén tevékenykedő Teodor Mărgineanu hivatásos katonatisztet, ugyanolyan szigorral büntették, mint a magyar „ellenforradalmárokat”, (Szamosújváron végezték ki 1957. június 26-án).²⁶ 1957–1959 között számos jobboldali múltú vagy kötődésű román értelmiségit is elítéltek, akiknek semmi közük nem volt az 1956-os forradalom visszhangjához. Ilyen volt például Nichifor Crainic és Constantin Noica filozófus, akit 1958-ban az „ország romba döntésének bűnért”, illetve a „társadalmi rend elleni izgatás” vádjával életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Crainic 1962-ben egyéni kegyelemben részesült, Noica csak 1964. augusztus 8-án szabadulhatott.²⁷ Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a katonai törvényszékek különös keménységgel, néhány esetben kirívó kegyetlenséggel bántak a magyar nemzetiiségű vádlottakkal. 1958-ban a hivatalosan regisztrált 34 halálraítélt közül 13-an voltak magyar nemzetiségűek: a Szoboszlai-perben elítélt 10 személyen kívül²⁸ kivégezték Sass Kálmán református lelkészt és Hollós Tibor volt hadbíró is, akik titkos ellenálló hálózatot hoztak létre az Érmelléken.

Ezzel szemben a Szoboszlai-per román „megfelelőjében”, a Faliboga-perben nem hajtottak végre halálos ítéletet. Miközben a 318. sz. törvényrendelet értelmében 1958. július 21-től jelentősen

25 Lásd Richard Wurmbrand: *Mélyiségben járatta őket*. Kolozsvár, Koinónia, 2006.

26 Erről bővebben Cornelia Ghinea: *Un caz de revoltă anticomunistă în armată – decembrie 1956*. In Romulus Rusan (szerk.): *Analele Sighet 8. Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*. București, Fundația Academia Civică, 2000, 714-722.

27 ACNSAS, fond Documentar, dosar 131, vol. 2, 14. f. (Noica), 31. f. (Crainic).

28 A Szoboszlai ügy periratait közli Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai I. A Szoboszlai csoport*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007.

szigorították az 1948 óta érvényes BTK-t,²⁹ a súlyosbított ítéletek feltűnően sok magyar, német, zsidó nemzetiségű állampolgárt sújtottak. 1957-ben a vádlottak többsége 5–10 éves börtönbüntetést kapott, 1958 és 1959-ben a Macskási Pál hadbíró által levezetett „magyar” eljárásnál rendszeressé váltak a korábban ritkán kirótt 20–25 éves ítéletek (Szoboszlai-per, EMISZ-per, SZIT-per, kolozsvári teológusok perei, majd 1961-ben a nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak elleni per).³⁰

Az 1957-ben indított ideológiai és belügyi offenzíva sokkal többet jelentett, mint Gheorghiu-Dej és a hozzá kötődő hatalmi csoport végleges győzelmét a „moszkoviták” fölött. A történetírásnak eddig nem sikerült megfelelő módon megközelítenie az 1956-os perek többes funkcióját (Magyarországon is csak néhány éve vette kezdetét a korai Kádár-korszak állambiztonsági „kereteinek” módszeres kutatása.³¹) Nem „tragikus epizódról”³² és nemcsak kisebbségellenes intézkedések sorozatáról volt szó, hanem inkább strukturális változásokat, egy új nemzetállami keret létrehozását elősegítő folyamatról. 1956 és 1959 között – a kolozsvári magyar egyetem megszüntetése itt szimbolikus pillanatnak értelmezhető – hosszú távú változás állt be a román kommunista rendszer természetrajzában. Elég utalni a gazdaság függetlenítésére irányuló kísérletekre, a nemzeti kultúra óvatos rehabilitációjára, a Moszkvától való fokozatos eltávolodásra. Gheorghiu-Dej és csoportja (melyben Nicolae Ceaușescu már vezető szerepet töltött be) az ideológiai ortodoxiát betartva új modellt, egy nemzeti-kommunista állam alapjait fektette le. Ennek keretében a Gheorghiu-Dej

29 Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. București, Fundația Academia Civică, 2006, 148-149.

30 A SZVISZ történetét rekonstruálta P. Sebők Anna: *Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete 1956*. Budapest, Hamvas Béla Intézet, 2003.

31 Tabajdi Gábor-Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*, Budapest, Corvina–1956-os Intézet, 2008.

32 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 155.

rendszer (elsősorban annak állambiztonsági szervei és katonai elitje) ideológiai konstrukció alapján „dolgozta át” a magyarok által elkövetett valós vagy vélt bűncselekményeket. Eszerint Márton Áron püspök, a magyar revizionizmus feje irányította volna a nacionalista elégedetlenséget és a románellenes hangulatot. A koncepció természetesen abból indult ki, hogy a magyar kisebbség érdekképviselője „a román nemzet elleni aktus”-ként értelmezendő.³³ A Securitate legfelsőbb tisztjei által 1958-ban megfogalmazott tétel még az 1989 fordulat után is előszeretettel szerepel a volt belügyesek (Ionel Gal volt tábornok), pártemberek (Pavel Țugui) emlékirataiban, de az 1956 utáni időszakot tárgyaló egyébként sovány szakirodalomban is fel-felbukkan (Cristian Troncotă).³⁴

A magyarokkal szemben elkövetett megtorlás különlegessége abból a kimondottan etnikai indíttatású „többletből” származott, amely az állambiztonsági szervekből a pártapparátus felé áradt. A régi vágású, 1945 után marginalizált polgárság és földbirtokosság, a katolikus és protestáns hívők, a szocializmusban felnőtt, a román kommunizmussal elégedetlen egyetemi hallgatók és középiskolai diákok, és végezetül a kollektivizálás ellen tüntetők, a kocsmákban poharazgató, néha irredenta nótákat éneklő, a kommunistákat hangosan bíráló emberek: ebből a konglomerátumból faragtak egységes *nemzeti alapú* ellenállási koncepciót, amely súlyosan fenyegette a román állam területi integritást. Mi több, a politikai-gazdasági-társadalmi elégedetlenség ékes bizonyítéka volt annak is, hogy a magyarok lojalitáshiányban szenvednek Romániával – szeretett hazájukkal – szemben. 1956 után valóra vált a korábban

33 Ionel Gal: *Rațiune și represiune la Ministerul de Interne 1965-1989*. Iași, Dominor, 2001, 46.

34 Pavel Țugui: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost șef de Secție a CC al PMR*. București, Ed. Ion Cristoiu, 1999; Ionel Gal: *Rațiune*. i. m.; a koncepció visszaköszön C. M. Lungu – M. Retegan (szerk.): *1956. Explozia*. i. m. valamint Cristian Troncotă: *Istoria Securității regimului comunist din România, 1948–1964*. București, Institutul Național Pentru Istoria Totalitarismului, 2003.

megkísérelt, és politikai támogatás híján megghiúsult koncepció, amely az 1951-es Márton Áron per és az 1954-es „transzilvanisták” perének alapját képezte: a katolikus püspöktől az ősrégi kommunistákig a magyar kisebbség összefogott a román állam ellen, és (új elemként) a Szovjetunió hallgatólagos engedélyével, Magyarország támogatásával fenyegeti Románia nemzetközi kibontakozását.

1958-ban az RMP KV átfogó elemzést rendelt el az 1956-os népszámlálás társadalmi, gazdasági és nemzetiségi vonatkozásairól. Egy évvel később, összegezve az addig elvégzett munkát, Manea Mănescu, Ceaușescu egyik bizalmasa feljegyzést készített, amelyben kiemelt néhány „megoldandó kérdést”. Ilyen volt például az a táblázat, amely az írástudatlanok etnikai csoportokra lebontott arányát mutatta be.³⁵

11. sz. táblázat: Írástudatlanok nemzetiségi megoszlása Romániában, 1956

	Írástudatlanok %	Írástudatlanok aránya a városi lakosságon belül %	Írástudatlanok aránya a falusi lakosságon belül %
Románok	10,9	7,2	12,6
Magyarok	3,1	2,8	3,4
Németek	1,1	1,3	1,0
Zsidók	3,1	3,1	3,6
Cigányok	37,7	45,5	36,1
Ukránok	22,9	15,4	24,0
Szerbek	7,5	4,4	8,2

A kép egyértelmű és lesújtó volt: a többségi, nemzetalkotó a románság akkulturációs szintje alulmúlta nemcsak a magyart, a németet, a zsidót, de még a bánági szerbek alfabetizációs szintjét

³⁵ Manea Mănescu feljegyzése az 1956-os népszámlálás adatairól. Bukarest, 1959. június 22. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 54/1959, 14. f.

is. Az 50 évnél idősebb lakosság körében még Bukarestben is az írástudatlanok aránya elérte a 15 százalékot (döbbenetesen magas adat egy európai fővárosra nézve), miközben a periférikus, gazdaságilag alulfejlett MAT-ban 12 százalék körül mozgott (ami az 1918 előtti oktatási rendszernek volt csak köszönhető).³⁶ Minden 1948 után indított „átrétegződési” kísérlet ellenére éppen a román nemzetiségű lakosság körében mutatták ki a legszerényebb társadalmi mobilitást. Mindez a pártnömenklatúrát is érintette: az 1959-es feljegyzés kimutatta, hogy a nem román nemzetiségű hivatalnokok továbbra is felülreprezentáltak a jelentős magyar többséggel rendelkező hat erdélyi tartomány közül négyben: a MAT-ban, valamint Nagybánya, Kolozs és Nagyvárad tartományokban.³⁷

12. sz. táblázat: A pártapparátus etnikai hovatartozása Erdélyben, 1958

Tartomány	Nem román káderek aránya 1958-ban %	Nem románok aránya (1956-os népszámlálás) %	Eltérés %
MAT	86,7	79,9	+ 6,8
Nagybánya	43,8	34,1	+ 9,7
Kolozs	35,2	23,3	+ 11,9
Temesvár	35,2	35,7	- 0,5
Nagyvárad	41,5	31,9	+ 9,6
Sztálin (Brassó)	24,1	31,6	-7,5

Mănescu feljegyzése egy másik bizalmas elemzést is tartalmazott Erdély nemzetiségi összetételéről, amely megállapította, hogy 1956-ban, közel negyven évvel Nagy-Románia megszületése után a nem románok aránya még mindig 35 százalék fölött volt,

³⁶ Uo. 15. f.

³⁷ Dokumentáció a nemzeti kérdésről a Román Népköztársaságban. Bukarest, 1959. június 25. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 77/1959, 1-25. f. Közli Andreescu-Nastasă-Varga: *Maghiarii*. i. m. 515.

szemben az 1930-as népszámlálás által rögzített 42 százalékkal (és a városokban arányuk megközelítette az 50 százalékot).³⁸ Ha evidenciaként fogadjuk el, hogy 1918 után a mindenkori román kormányzat – kimondva vagy hallgatólagos egyetértésben – prioritásként kezelte/kezeli az újonnan megszerzett terület etnikai és társadalmi homogenizációját, látnunk kell azt is, hogy 1959-ben Mănescu vészharangot kongatott meg: még mindig túl kevesen vagyunk, nem „birtokoljuk” Erdélyt, nem érezhetjük magunkénak. Mindez elsősorban azokra a területekre vonatkozott, amelyek 1940-ben ideiglenesen visszakerültek Magyarországhoz. Varga E. Árpád számításai szerint, ha az 1956-os népszámlálás eredményeit egy „virtuális” Észak-Erdélyre vetítjük, azt látjuk, hogy a 2.732.620 lakosnak csak az 53,7 százaléka volt román nemzetiségű, és 42,2 százaléka volt magyar (ekkor már nagyon kevés zsidó és szász maradt Észak-Erdélyben, 25-25 ezer fő, főleg városokban élő közösségek).³⁹

Az 1930-as román népszámláláshoz képest, amikor az összeírt magyar nemzetiségűek száma a lakosság 38,1 százalékát tették ki, 25 év után nemhogy csökkent, hanem növekedett a magyarok számaránya. Mănescu és párttársai tudatában voltak, hogy az erdélyi magyarok esete – talán a muzulmán bosnyákok kivételével – szinte példátlanul számított az 1945 utáni „etnikailag leegyszerűsített” Kelet-Európában. A szocialista urbanizáció ellenére Észak-Erdély városi lakossága továbbra is 60 százalékban magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. Magyar többségű volt Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah, Nagybánya, Kolozsvár és természetesen a Székelyföld összes városa (a volt német központ, Szászrégen is).

Bibó István társadalompszichológiai elemzését követve (a kelet-európai nemzetek kölcsönös félelmeiről és görcsös egymás

38 Uo.

39 Árpád E. Varga: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio-MTA Történettudományi Intézet, 1992, 145.

melletti létezéséről)⁴⁰, megállapítható, hogy a románok bizonytalansága, a többség furcsának hangzó, de történetileg érthető kisebbségi komplexusa képezte az 1956 utáni román (kisebbség)politikai fordulat mély rétegét. Sokat számított Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica és Nicolae Ceaușescu szocializációja is: a „moszkovita” vezetőkkel szemben nem nőttek fel egy valóban multikulturális közegben, nem beszéltek idegen nyelvet és ösztönösen óvakodtak az idegenektől. Ebben a túlfeszült helyzetben válhatott 1958 környékén a román belpolitika lényegévé a magyar kérdés elméleti és gyakorlati „átértelmezése” – ami jelen fejezet tárgyát képezi, valamint a lappangó zsidókérdés előtérbe kerülése és a népi antiszemitizmus politikai felhasználása. Ahhoz, hogy 1965 után Ceaușescu elindíthassa saját kulturális nacionalizmusát, az „új” román kommunista pártnak előbb szüksége volt arra, hogy minden kulcspozícióból elmozdítsák az „idegeneket” (ugyanazt tette Lengyelországban Gomulka 1967–1968-ban).

A romániai zsidóság 1958 januárjától került kedvezőtlen helyzetbe, ami néhány éven belül a zsidó közösség tömeges elvándorlásához, lényegében annak eltűnéséhez vezetett. Minden veszteség ellenére, a második világháború és a vészorszak után Romániában élt a legnépesebb kelet-európai zsidó közösség (közel 400 ezer fő), így érthető, hogy az új „népi demokratikus” kormány számára a zsidókérdés kezelése fontos politikai ügygé vált. A román kommunista párt viszonyulása a zsidósághoz már 1945 óta összetettnek mondható, és súlyos ellentmondásokkal terhelt.⁴¹ Az

40 Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion, 1997 (1946), 7-91.

41 A kérdéstről lásd Hidrun Glass: *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944–1949*. München, R. Oldenburg Verlag, 2002; egy átfogó szintézis, Liviu Rotman: *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965*. Iași, Polirom, 2004. A romániai zsidók „kivásárlásáról” Izrael és Románia között megkötött egyezményéről lásd Radu Ioanid megrázó, kiválóan dokumentált könyvét: *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Iași, Polirom, 2005. Egyéni sorsok alakulását mutatja be Egon Balas: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás fasizmuson és kommunizmuson át*.

1947-ben indított „átrétegződési” akciók mögött például nem elsősorban a zsidó lakosság „produktívva tétele”, munkába való helyezése állt, hanem a zsidók által korábban kivívott társadalmi/gazdasági pozíciók végleges megtörése. 1948 és 1952 között az Izraelbe való távozás (*Alia*) engedélyezését vagy tolerálását nem elsősorban humanitárius vagy ideológiai okok magyarázták (a szocializmus építése Izrael államban), hanem a zsidók számarányának, politikai súlyának csökkentése. A kivándorlást elsősorban azok támogatták, akik nem kívántak integrálódni a számukra is idegen és rendkívül előnytelen gazdasági és politikai konstellációba.⁴² Az előző fejezetekben utaltam arra is, hogy 1952–1953-ban Gheorghiu-Dej maximálisan kihasználta a Szovjetunióban elindított zsidóellenes tisztogatást a Párt központi apparátusának románosítására, noha amikor az új moszkvai vezetőség elrendelte az egész kampány leállítását, Bukarest is leállította a folyamatban levő eljárásokat. Lezárták az Izraelbe vagy a nyugati országokba való kivándorlási csatornát. Ennek eredményeként fennmaradt egy számbelileg jelentős közösség (az 1956-os népszámlálás szerint 146.264 személy, valójában több mint 200 ezer fős közösség becsülhető), akiknek több mint egyharmada Bukarestben lakott, körülbelül egyharmada (ezek többsége magyar ajkú volt) Erdélyben, maradék részük a moldvai tartományokban, elsősorban Iași-ban élt.

Az RMP KV iratai között érdekes összeállítás szerepel a párt nemzetiségi összetételének változásáról 1956 és 1957 között. Ekkor indult újra az RMP II. kongresszusát követően az intenzív tagtoborzás az ötvenes évek elejei kizárási akciók után. A zsidó lakossággal (valamint az erdélyi magyarokkal) kapcsolatos politika változásának első jele éppen a pártba való belépésnél hallgatólagosan alkalmazott *numerus clausus* politikája volt. Eközben a

Budapest, Vince Kiadó, 2002 és Várdy Péter: *Az életben van, amit az ember nem tesz...és tesz. Beszélgetések Tóth Imrével.* Budapest, Pont, 2004

42 Erről részletesen Bottoni: *Transilvania rossa.* i. m. II. és VII. fejezet.

korábban mellőzött és diszkriminált németek belépéséért valóságos kampány folyt.⁴³

13. sz. táblázat: RMP-tagok és tagjelöltek nemzetiségi megoszlása, 1956–1957

	Tagok és tagjelöltek száma 1956-ban	%	Tagok és tagjelöltek száma 1957-ben	%	Tagjelöltek száma 1957-ben	Tagjelöltek aránya 1957-ben %	Eltérés a tagok és tagjelöltek arányában 1957-ben
Románok	530.048	83,16	584.155	83,96	116.491	89,63	+ 6,97
Magyarok	72.706	11,41	76.535	11,00	10.043	7,73	- 4,02
Németek	4.852	0,76	5.335	0,77	1.419	1,09	+ 0,40
Zsidók	15.261	2,39	15.220	2,19	706	0,54	- 2,02

Ezzel párhuzamosan az RMP KV gazdasági osztályán, a Külkereskedelmi Minisztériumban és az Állami Tervhivatalban, ahol igen jelentős volt a zsidó származású káderek jelenléte, már évek óta folyt egy látszólag spontán ellenkampány, amely zaklatásból, kellemetlenkedésekből állt. A zsidók 1958 utáni brutális „kiszorítását” a hatalom belső köreiből, az elbocsátásokat és a pereket egy antiszemita hátszéllel folyó „szakmai” és hatásköri konfliktus sorozat előzte meg. Ezekben a gazdasági ügyekkel foglalkozó minisztériumok, az Állami Tervbizottság vagy a Központi Vezetőség által kiküldött ellenőrök, szakértők és az ellenőrzés alá vont vállalatok, szervezetek vezetése közötti vitában az ellenőrt azért bírálták, mellőzték (vagy fordítva: a vezetőséget azért váltották le), mert zsidó volt.⁴⁴

De az igazi „áttörés” 1958 januárjában történt, amikor a Yom Kippur ünnepe előtt Bukarestben elterjedt a hír, hogy öt év szünet

43 A táblázat forrása: Jelentés az RMP társadalmi és nemzetiségi összetételében bekövetkezett változásokról. Bukarest, 1958. március 22. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 9/1958, 14. f.

44 A jelenségről bő dokumentáció található: ANIC, fond CC PCR, Secția economică, dosar 36/1952, 24/1953, 28/1956.

után a román kormány az Izraelbe irányuló migrációs csatornák megnyitását tervezi. Néhány hét alatt közel 120 ezren töltötték ki a kivándorlási kérelmet tartalmazó űrlapot. A fővárosban és minden nagyobb településen hosszú sorok kígyóztak a rendőrség előtt. Az 1948 utáni évekkel ellentétben, amikor a távozni szándékozók nagy többsége Bukarestben vagy Moldvában lakott, 1958-ban kiemelkedő volt a pártállami apparátusba korábban integrált magyar anyanyelvű és kultúrájú erdélyi zsidók száma: néhány hét alatt 1720-an jelentkeztek Kolozsvárról, majdnem kétezren Nagyváradról, több mint ezren Marosvásárhelyről (ahol összlétszámuk nem haladta meg az 1500-at).⁴⁵

Amint azt az 1958-ban távozó mintegy 30 ezer zsidó foglalkozási összetételére vonatkozó részletes statisztikák mutatják, a városi elitek vándoroltak el az országból. Az időseket és a diákokat (akik közül sokan egyetemi hallgatók voltak), valamint a 3143 munkást (nagyreszt 1947–1949 között „átrétegzett” zsidók) leszámitva majdnem ötezer hivatalnok és közalkalmazott, 1173 kereskedő, 800 orvos és fogorvos (akinek a 1365/1957. sz. rendelet ellehetlenítette a magánpraxist⁴⁶), 427 mérnök, 125 ügyvéd és 65 közgazdász megkapta a kitelepedés lehetőségét.⁴⁷

Az RMP KV Adminisztratív Osztálya 1958. március 26-án a BM-nek küldött átíratában döntően gazdasági és „jogi” okokkal magyarázta a zsidók tömeges menekülését. A dokumentum szerint ugyanis a 324/1957. sz. törvényrendelet, amely a „gazdasági spekulációt” büntette, különösen sújtotta a zsidó kereskedőket és pénzügyi szakembereket, de kiemelte azt is, hogy a zsidó lakosságot az állami apparátusban folyó etnikai tisztogatások is kedvezőtlenül érintették.⁴⁸ Az RMP vezetőségét azonban sokkolta a zsidó

45 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 34. f.

46 Az orvosok zaklatásáról a MAT-ban lásd ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 239-250. f.

47 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 35. f.

48 ACNSAS, fond Documentar, dosar 91, 237. f.

elvándorlás üteme, amit politikai kérdésnek tekintett. Gheorghe Maurer külügyminiszter egyenesen árulásnak tekintette a lépést, és 1959 januárjában (néhány nappal, miután a *Scînteia* kemény szavakkal ítélte el Izrael állam „imperialista” politikáját) felháborodva nyilatkozott Moses Rosen főrabbi előtt:

„Hát igen, Főrabbi, pontot akartunk tenni erre a zsidókérdésre. Én személy szerint nem akarom magamat úgy érezni, mint az a börtönigazgató, aki nem utazhat külföldre anélkül, hogy megrovásba részesüljön amiatt, hogy ártatlan embereket tartóztat le. Kitaláltuk, hogy engedélyezzük a zsidóknak a kivándorlási listára való feliratkozást, hogy megtudjuk, közülük valóban hányan kívánnak innen elmenni. Tíz-húszezer kérelmet vártunk, de 130 ezer érkezett. Igen, 130 ezer. Ki számíthatott volna erre? Milyen borzalmas bűnököt követtünk el ahhoz, hogy ennyien akartok kivándorolni? Életeket mentettünk, egyenlő jogokat adtunk. Miért menekültök úgy, ahogy még a fasiszta üldöztetések alól sem tettétek?”⁴⁹

Maurer és a pártvezetés rendkívül képmutatóan viselkedett. Hütlenséggel vádolták a zsidókat akkor, amikor már eldöntötték a romániai „zsidókérdés” békés, de végleges megoldását. Az RMP Politikai Bizottsága 1958. május 31-én foglalkozott az ügygel, és drasztikus intézkedéseket fogadott el. A kitelepedési űrlap kitöltésének pillanatában a kitelepedő zsidót (vagy németet⁵⁰) megfosztották román állampolgárságától, kizárták a pártból és munkaadója elbocsátotta az állásából vagy kizárta bármilyen felelősséggel járó beosztásból. Alapvető fontosságú volt az az intézkedés, amelynek köszönhetően az állam az ezt követő években tekintélyes javakat vonhatott el az állami kincstár birtokába: a kivándorlót arra kötelezték, hogy írjon alá egy hivatalos nyilatkozatot, miszerint ellentételezés nélkül lemond minden Romániában hagyott

49 Mosen Rosen emlékiratát idézi Ioanid: *Răscumpararea*, i. m. 105.

50 A zsidók kivándorlásával együtt tíz év szünet után engedélyezték az erdélyi és bánági szászok, svábok kivándorlását Nyugat-Németországba: ilyen célból néhány hónap alatt több, mint nyolcezer kérvényt nyújtottak be. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 31-33. f.

ingó- és ingatlan vagyonáról.⁵¹ Néhány nappal később, június 9–13. között – közvetlenül a szovjet csapatok kivonásáról szóló döntést követően – ülésezett az RMP Plénuma is, és ideológiai szigorú hirdetett meg a „revizionisták” ellen. Ezzel egy időben pártkizárási hullám vette kezdetét országsherte, melynek szenvedő alanyai elsősorban zsidó (és Erdélyben magyar) káderek, aktivisták voltak.⁵²

Egy kívülálló, de nem semleges megfigyelő, Keleti Ferenc magyar nagykövet 1959 elején három tényezőre vezette vissza a romániai zsidók tömeges kivándorlását. Az első és legfontosabb okot Keleti a társadalmi és gazdasági folyamatokban látta. A romániai zsidók többsége „kispolgári” háttérrel rendelkezett. Az állami kereskedelem monopóliuma megfojtani látszott minden legális vagy félig legális tevékenységet. A román szocialista társadalomba integrált zsidó proletariátus létrehozását megcélzó átrétegződési politika elutasítása arra készítette őket, hogy inkább a kivándorlást válasszák. A második tényezőt azok az antiszemita megnyilvánulások képezték – ismerte be Keleti –, amelyek mind gyakrabban jellemezték, ha nem is a hivatalos irányvonalat, de a párt magas rangú vezetőinek, következképpen pedig a helyi apparátus magatartását. A zsidók növekvő politikai nyomást érzékeltek, amely szakmai reményeik meghiúsításában került napvilágra: ha magyar ajkúak voltak, nem kaptak szakmai képességeiknek vagy tudományos fokozatuknak megfelelő beosztásokat. Keleti harmadsorban a földalatti cionista mozgalom befolyását említi, amely az 1920-as évektől kezdődően gyökeresedett meg az országban. „Sok zsidó Izrael államot tartja igazi hazájának” – vonta le a következtetést a magyar nagykövet, aki ebben az esetben

51 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1958, 3. f.

52 Tismăneanu: *Stalinism*, i. m. 165-166. Az ülés jegyzőkönyvét közli Alina Tudor-Dan Cătănuș: *Amurgul ilegalistilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*. București, Vremea, 2000.

az antiszemitáknak a zsidók „megbízhatatlanságáról” vallott véleményét tükrözte.⁵³

A korabeli levéltári iratok arról tanúskodnak, hogy a központi apparátus vezetői mind kevésbé tűrtek el bármilyen „másságot”. A „zsidókérdésről” 1960. február 10-re összehívott rendkívüli RMP KV ülésen kiütközött az, amit egy koherens és strukturált ideológiával nem rendelkező antiszemitizmusnak nevezhetnénk, és amely elsősorban társadalmi-gazdasági tényezőkkel indokolt primitív idegengyűlöletben nyilvánult meg. A kivándorlási listára feliratkozókra vonatkozó azonnali állampolgárság-visszavonást előíró rendelet ellen Gheorghe Stoicăval együtt tiltakozó zsidó származású Răutu kérdésére válaszolva, Ceaușescu és Gheorghiu-Dej szabad utat engedtek a zsidókkal szembeni haragjuknak, akik szerintük, bár úgy bántak velük, „mint bárki mással, diszkriminációk nélkül”, továbbra is „privilegiumokat” követeltek.⁵⁴ Paradox módon éppen Răutu erősítette kollégái xenofób érzéseit azzal, hogy kijelentette: „tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy nem sikerült átrétegeznünk őket: megpróbáltuk elküldeni őket a gyárakba, de a legnagyobb részük nem akarta ezt”.⁵⁵

A zsidókat negatívan érintő döntések, rendeletek és szabályozások formailag nem tartalmaztak semmilyen etnikai, vallási, kulturális diszkriminációt (ha leszámítjuk azt, hogy Magyarországtól eltérően a mindenkori román népszámlálás elismerte a „zsidó nemzetiség” fogalmát, és ezt tartalmazta minden hivatalos okmány, mint például a munkakönyv és párttagok káderlapja). A zsidókat azonban szándékosan, „tervszerűen” állították felre, és azokat a szakmákat állították a felülvizsgálatok, rendőri nyomozások középpontjába, ahol egyértelmű zsidó túlreprezentáltság mutatkozott. Tipikus eset az orvosoké: a MAT-ban 1957 és 1958-ban magánpraxis gyakorlása miatt letartóztatott több tucatnyi orvos

53 Zsidó kivándorlás. Bukarest, 1959. január 17. MOL, XIX-J-1-j, 10. doboz, 00646.

54 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 10/1960, 20-35. f.

55 Uo. 18. f.

– köztük az orvosi egyetem több tanára és kutatója – szinte kivétel nélkül zsidó volt.⁵⁶ Az elitszakmákban dolgozók kriminalizációja szabad utat engedett a városi elitek etnikai alapon fokozatosan, de tervszerűen végrehajtott cseréjének. Más szavakkal: szerves részét képezte a román kommunista párt által elindított *államépítési* projektnek. A több tízezer zsidó egyidejű távozása megteremtette annak a lehetőségét, hogy az ország élére egy olyan új, nemcsak pozícionális, hanem szaktudással rendelkező *román* elitet állítsanak.

5.2. A MAT és a szocialista erkölcs: közbűnözés és politikai vétség 1956 után

Az 1956-os magyar eseményeket követő megtorlás célpontjai között nemcsak a politikainak vélt bűncselekmények, hanem „társadalmi” és gazdasági vétségek találhatók. A kelet-európai szocialista társadalmakban hihetetlen mértékben lazult a munkafegyelem, normálissá vált a közösségi tulajdon törvénytelen, de gyakran tolerált elsajátítása. A különböző gazdasági egységekben kulcsszerephez jutottak mindazok, akik közpénzt kezeltek (az igazgatótól a főkönyvelőn át egészen a pénztárosig). Mint politikailag megbízható személyek immunitást élveztek, és talán emiatt is lazább erkölcsi fegyelmet honosítottak meg. Ehhez hozzá kell tenni, hogy olyan trükkök és bűncselekmények, mint a nyersanyag eltulajdonítása (népi megfogalmazásban: a közösből lopni), a vállalatok által rendszeresen elkövetett mérleghamisítások, vagy a túl magasnak vélt „normák” fiktív teljesítése, több százezer vagy inkább több millió ember túlélési technikáinak és passzív ellenállásának részét képezték. Ez ellen az RMP Központi Vezetősége először 1952-ben lépett fel egy átfogó kampánnyal, melynek során több ezer vállalat és üzem új, „népi” származású vezetőséget

⁵⁶ Az RMP KV-hez küldött tájékoztatás. Marosvásárhely, 1958. november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 209-211. f.

kapott. Az intézkedés nem vezetett különösebb sikerhez, és 1955-ben a Minisztertanács elfogadta a 240. sz. törvényrendeletet, amely szovjet mintára rögzítette a „közös tulajdon” ellen elkövetett bűncselekmény fogalmát, és súlyos pénzbírságok (súlyos esetekben többéves börtönbüntetést) helyezett kilátásba a „társadalom ellen” elkövetett vétségért.⁵⁷

1957. február 25-én a Minisztertanács elfogadta a 33/1957. sz. rendeletet, amely két új paragrafust vezetett be a büntető törvénykönyvbe (578/4.§ és 578/5.§), a szóbeli sértést és fizikai bántalmazást, valamint a „társadalom iránti tisztelet hiányát” és a „szocialista együttélés szabályainak megsértését” rögzítette. Ezen cselekményeket közigazgatási szabálysértésből büntetőüggé minősítették át, amelyekért 3 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés járt.⁵⁸ Az Igazságügyi Minisztérium 1958. áprilisi jelentése szerint országos szinten 1955 és 1957 között mintegy 150 ezer személyt ítéltek el jogerősen gazdasági jellegű bűncselekményekben.⁵⁹

Ugyanakkor, míg az 1955-ben és 1956-ban megbüntetett mintegy 100 ezer személy kétharmadának kevesebb, mint két év „javító börtön” jutott és egytizedüknél a szabadságvesztés büntetésének alkalmazását is felfüggesztették, 1957 második felében a legfőbb ügyész leplezetlen elégedettséggel regisztrálta, hogy jelentősen csökkent a „túl enyhe” büntetések százalékaránya. A dokumentum ugyanakkor a büntetések további szigorítását javasolta: a (nagyjá-

57 A „társadalomellenes” viselkedés kezeléséről a Szovjetunióban lásd Viktor A. Kozlov: *Mass uprisings in the USSR: protest and rebellion in the post-Stalin years*. Armonk (NY), Sharpe, 2002, VI. fejezet.

58 A rendelet több hónapos késéssel megjelent a sajtóban is: *Vörös Zászló*, 1957. július 5. A huliganizmus és „parazitizmus” jogi szabályozásáról Romániában lásd Mócsy László tanulmányát: *Reglementarea infracțiunii de huligianism în legislația penală a R.P.R. Buletin Universităților Babeș și Bolyai, Seria științe sociale*, Cluj, 1956, 121-132.

59 A Legfelsőbb Ügyészség jelentése a közös tulajdon ellen elkövetett bűncselekményekről 1955 és 1957 között. Bukarest, 1958. április 14. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 12/1958, 37-66. f.

ból kétévi fizetésnek megfelelő) 25.000 lej meghaladó károkozás esetén 10 évről 25 év börtönre való emelését, 5 és 10 év közötti büntetést a 10.000 és 25.000 lej közötti kár esetén és végül 3 hónapról 2 évre történő emelést a 2000 lej alattira (tehát két-három havi fizetésnek megfelelő) becsülhető károk esetében.⁶⁰

A Magyar Autonóm Tartományban is lelkiismeretesen hajtották végre a központi utasításokat: 1957 nyarán a tartományi és rajoni bíróságok versenybe szálltak a 240. sz. és 324. sz. rendelet alkalmazásáért. Szeptemberben a tartományi pártvezetésnek szánt jelentésében a tartományi népbíróság elnöke, Aurel Ciupe már aprólékosan elemezte az új rendelkezéseknek mind a „társadalmi” bűncselekményekre, mint például a huliganizmusra, mind a „gazdasági bűncselekményekre” való alkalmazásának eredményeit. A jelentésből kitűnik, hogy a MAT-ot különösen érintette a szigorítás. 1957 első hat hónapjában 9592 személyt helyeztek vizsgálat alá hasonló bűncselekmények miatt (ez a MAT teljes felnőtt lakosságának több mint 2 százaléka), közülük 7814-et elítéltek: 1105 személyt letöltendő börtönre ítélték, a többiek súlyos pénzbírságot kaptak.

Ciupe szerint különösen a 324. sz. rendelet váltotta be a hozzá fűződő „reményt”: két és fél hónapos (július elejétől szeptember 14-ig) alkalmazása során a statisztika „érzékenyebben javult”, mivel a 303 elítélt közül 283 személytől megtagadták a törvény által is előírt enyhítő körülmények figyelembe vételét, súlyos börtönbüntetés letöltésére ítéelve őket.⁶¹ 1957 és 1959 között csak a MAT-ban gazdasági és társadalmi (koldulás, munkakerülés, prostitúció) indíttatású bűnözés miatt kb. *háromezer* lakost tartóztattak le és ítélték el letöltendő börtönbüntetésre (1957-ben 1500, 1958-ban 800, és 1959-ben majdnem 700 hasonló ítélet

60 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 12/1958, 54-56. f. Ugyanebben az időszakban az elindított eljárások száma meghaladta az egymilliót; ebből 565 ezer esetben az erdőállomány megkárosítása miatt indult eljárás.

61 ANDJM, fond 1134, dosar 175/1957, 61-73. f.

született).⁶² Egy másik iratanyagban utalás történik arra is, hogy legalább egy esetben halálbüntetést is végrehajtottak, és több személyt életfogytiglani kényszermunkára ítélték. A „bűnüldöző” tevékenységnek köszönhetően csak 1958-ban tízmillió lejt sikerült visszajuttatni a „közös vagyonba”.⁶³

Érdemes összehasonlítani a gazdasági bűnözés visszaszorításáért indított harc eredményeit (több tízezer eljárás, 3 ezer börtönbüntetés) a „politikai” jellegű megtorlás mérlegével (kb. ezer letartóztatás 1965-ig). Az eljárás *együttes* hatásaként a Magyar Autonóm Tartomány lakosságának jelentős részét figyelte a Milícia és a Securitate, és több mint négyezren börtönbe kerültek. Hasonlóság figyelhető meg a bűncselekmények felderítésében megbízott apparátus összetételében is. A Securitate tisztjeinek kétharmada, a Milícia tisztjeinek több mint fele, a bírók, ügyészek, ügyvédek zöme volt magyar. A tartományi törvényszék elnöki posztján 1958-ban a román Ciupet a magyar Kincses Elemér bíró váltotta fel.⁶⁴ A rendelkezésre álló levéltári iratok nem tartalmaznak adatokat az elítéltek etnikai hovatartozásáról: ehhez ugyanis át kellene tekinteni a tartományi és rajoni bíróságokon keletkezett több tízezer ügyet. A tartományi pártbizottság iratai alapján megkockázható, hogy a gazdasági bűnözés felszámolásáért folytatott küzdelem nem etnikai megfontolásokból indult ki, hanem abból a valóban súlyos problémából, amelyet a munkahelyi erkölcs és fegyelem megdőböntő mértékű csökkenése váltott ki.

Az intézkedések sorozatának mégis „politikai” és egyben nemzetiségi vonatkozása volt, mivel a zsidóktól eltérően az erdélyi magyarok nem hagyták el Erdélyt 1956 után, sőt egészen az 1970-es évek végéig – az asszimilációs folyamat ellenére –

62 A Milícia tartományi Igazgatóságának jelentése. Marosvásárhely, 1959. november 2. ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 10-26. f.

63 A tartományi Népbíróság elnökének, Kincses Elemér jelentése. Marosvásárhely, 1958 november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 199-210 f.

64 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 48. f.

részarányuk nem, de abszolút számuk tovább növekedett és elérte az 1,7 milliót. Ezzel párhuzamosan kezdetét vette az a munkaerőpiaci pozícióvesztés, amely 30–40 év elteltével a magyar kisebbség átlagon felüli elszegényedését eredményezte.⁶⁵ Ez a hosszú távú folyamat már 1945-ben beindult, amikor az erdélyi magyarság elvesztette hagyományos polgári rétegeit, a (gyakran csak látszólag) *nem* politikai bűncselekmények, a „társadalomellenes” viselkedés elleni kampány fontos szerepet játszott a Magyar Autonóm Tartomány „tartalmi” kiürítésében, valamint az 1956 utáni kisebbségpolitikai paradigmaváltásban. A MAT 1960-ban bekövetkezett átszervezését hasonló mértékben befolyásolták az eddig kevésbé ismert, lényegében feltáratlan gazdasági/társadalmi indíttatású megtorlások, mint az önálló magyar tannyelvű iskolák bezárása vagy a Bolyai Egyetem felszámolása 1959-ben.

A helyi sajtó különösen fontos szerepet játszott a korrupcióellenes kampány során, amely nem egy esetben a sztálini időket idéző „bürokráciaellenes” hisztériába torkolt. A szigorúan titkos(ított) politikai eljárásoktól eltérően (ez alól a Sántha-ügyben kivételt tettek, mert az eljárás nem politikai, hanem szexuális jellegű bűncselekményre hivatkozva indult), a „szocialista törvényesség” védelme a nyilvánosság előtt zajlott, és annak hatásos támogatását élvezte. Ez különösen érződött 1958 tavaszától, amikor a *Vörös Zászló* rovatot indított *Törvénytörési hírek* címmel. Március 12-én Csík rajonból érkezett tudósítás: három faluban összesen 6 fatolvajt ítélték el két év börtönre.⁶⁶ Az igazi kampány azonban július végén kezdődött, amikor a gyulakutai „Vörös Csillag” hőerőműben pártgyűlést rendeztek az ideológiai megszorítást meghirdető RMP júniusi plenáris ülésének szellemében: „Termelési értekezleten a kommunisták, mint Nicoleanu Ioan,

65 Erről lásd az 1992-es és 2002-es román népszámlálás foglalkozási adatait Papp Z. Attila, Erdei Itala és Kiss Tamás feldolgozásában (Transindex, Erdélyi Adatbank).

66 Csalás a közvagyon rovására. *Vörös Zászló*, 1958. március 12.

Hegedűs Irma felszólalásaikban leleplezik a nép vagyonának dézsmálóit és fokozott éberségre hívják fel a dolgozók figyelmét.” Ezt követően öt előre kiválasztott munkást ellen folytattak nyilvános eljárását az erőmű épületében. „Egyik részüket eltávolították az üzemből, másokat pedig pénzbüntetésre ítélték és más munkára helyezték” – adta hírül a *Vörös Zászló*.⁶⁷

Két nappal később, július 26-án újabb nyilvános perre került sor, ezúttal Végh Emma, a marosvásárhelyi „Higénia” szövetkezet pénzügyi tervezőjével szemben, akit 700 dolgozó jelenlétében ítélték el a városi törvényszéken. A *Vörös Zászló* nagy terjedelemben foglalkozott az ügyvel, amit az igazságszolgáltatás a szigorúságáról ismert Rézi Árpádra, a törvényszék elnökére bízott. A tudósító egyszerre informált, figyelmeztetett és nevelt:

„Két évig lopta a szövetkezet közös vagyonát. (...) A közös vagyonból 28.654 lejt, míg a dolgozóknak járó juttatásból 5100 lejt tulajdonított el. Tehát több mint 33.700 lejt lopott. (...) Végh Emma elővezetésekor még a rá jellemző göggel lépett be a Kalapács kisipari termelőszövetkezet kapuján. Azonban amikor itt szembe találta magát azzal a mintegy 150 felháborodott dolgozóval, aki nem fért be a terembe, megtörött. Az egykori nagyvilági nő fejét lesütve, rabruhában, a dolgozók megvetése közepette ment be a terembe.”⁶⁸

A büntetés ismertetése után következtek az előre készített tanúvallomások:

„Rusu Ioan, Barabás Irén és mások a legnagyobb gyűlölettel beszéltek Végh Emmáról. Figyelmeztették mindazokat, akik hasonló tisztességtelen cselekedetekre hajlamosak, vigyázzanak, mert nem kerülnek el a nép szigorú ítéletét. (...) Jakab Ilona soványka kicsi asszony. De amikor beszélt, szavai nagyra tették. Mi, 40-50 fokos melegben izzadtunk, hogy szövetkezetünk virágozzék, jövedelmező legyen, s akkor ez a semmirevaló, akit még az emberi jelző sem illet meg, a mi munkánk eredményét lopta el. Nem meglepő, hogy ilyen aljas, alávaló lett.”⁶⁹

67 *Vörös Zászló*, 1958. július 24.

68 A közbiztonság fenntartói elnyerik méltó büntetésüket. *Vörös Zászló*, 1958. július 26.

69 Uo.

Más dolgozók azonban nemcsak a vádlottat alázták meg, hanem – minden bizonnyal felsőbb utasításra – „bíralták a kisipari termelészövetkezetek tartományi szövetségének volt vezetőségi tagjait is”. Az ítélet a lincshangulathoz „megfelelőnek” bizonyult: Végh Emmát 13 évi kényszermunkára, 6 évi állampolgári jogvesztésre, vagyona elkobzására ítélték. Ugyanakkor kötelezték a szövetkezetnek okozott több, mint 33.700 lejes kár megtérítésére. Az újság szerint „az ítélet kihirdetése után a jelenlévők sokáig éltették a népi milíciát”.⁷⁰

A következő napokban, hetekben már szinte naponta jelentek meg „törvényszéki hírek” a *Vörös Zászló*ban és más magyar nyelvű napilapokban.⁷¹ A kollektivizálás második hullámának indításával összefüggően jellemzően kulákok, ritkábban középparasztok kerültek a vádlottak padjára. A Mezőbádon rendezett perről így tudósítottak:

„A tárgyalás Marosvásárhelyen volt s ítélet hirdetés előtt kiszállt a törvényszék a helyszínre, hogy ott mondja ki az ítéletet s ítélethirdetés előtt meghallgassa a dolgozókat is. A bándi kultúrotthonot zsúfolásig megtöltötték a dolgozók.”⁷²

Augusztustól azonban új, „rangos” szereplők is megjelentek a törvényszéki tudósításokban. Hivatali korrupció vádjával letartóztatták és 9 év börtönre ítélték Egyed Józsefet, a tartományi Sportbizottság elnökét. Vele együtt bukott Lungu György, a tartományi néptanács alelnöke, akit lemondásra kényszerítették, majd a pártból is kizárták.⁷³ Augusztus 16-án a *Vörös Zászló* hírül adta, hogy a gyergyószentmiklósi lenfonodából Teodor Schwartz igazgatóval együtt többtucat munkást és

70 Uo.

71 *Az Előre* és a kolozsvári *Igazság* közleményeiből kiderül, hogy ehhez hasonló perek zajlottak más tartományokban is, bár számuk jóval alacsonyabb tűnik.

72 Elnyerték méltó büntetését Szabó kulákék. *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 6.

73 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 3.

vezetőbocsátottak el.⁷⁴ Az augusztus 23-i állami ünnepség tiszteletére elrendelt „szünet” után, amikor ráadásul a MAT fontos emberei népes tatár delegációt fogadtak⁷⁵, augusztus végén újabb lendületet vett a kampány: a gyergyószentmiklósi törvényszék ítéletet hirdetett öt „népvagyon fosztogató” ellen, és a téglalopásban tetten ért Rácz Albertet 23 év kényszermunkára ítélte.⁷⁶ Szeptemberben Székelykeresztúron kezdődtek vizsgálatok és ellenőrzések. Az újság szerint a rajoni néptanács egyik hivatalnokát ítélték el többéves szabadságvesztésre, akit egy kulák próbált megvesztegetni, hogy visszaszerezze elkobzott javait. Természetesen a kulákot is elítélték.⁷⁷ Szeptember 28-án már Csíkszeredából jelentkezett Simon Ervin tudósító. Sáfár Ildikó „kuláklány”, akit korábban származása miatt bocsátották el a városi néptanáctól és a Lottó-Pronospornál vettek fel, több ezer lejt sikkasztott. Simon Ervin szerint nemcsak politikai, hanem biológiai okai voltak a „kulák származásúak” erkölcstelenségének:

„Ha valaki a kizsákmányoló elemeket figyelni, észreveheti, hogy többségük odahúzódik, ahol pénzt vagy más értékeket le lehet kezelni. S egyesek még hozzá is segítik őket ehhez. S akkor csodálkoznak, hogy lopnak. Nincs mit csodálkozni. Az ilyen elemek fertőzöttek.”⁷⁸

Azokban a napokban Szászrégenben is nagy visszhangot kiváltott per zajlott egy magyar nemzetiségű hivatalnok – Antal László, a városi néptanács volt elnöke – ellen, akit tíz társával együtt korrupció vádjával ítélték el; a fővádlott 19 év kényszermunkát kapott.⁷⁹ Az 1958 nyári-őszi tömeges eljárásokról a levéltári iratok

74 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 16.

75 *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 27.

76 Véget ért egy népvagyon fosztogató pályafutása. *Vörös Zászló*, 1958. augusztus 27.

77 Nincs megalkuvás azokkal szemben, akik a közösségnek ártnak. *Vörös Zászló*, 1958. szeptember 13..

78 Sikkasztó kuláklány fölött ítékezett a csíkszeredai néptörvényszék. *Vörös Zászló*, 1958. szeptember 28.

79 *Vörös Zászló*, 1958. október 1.

is tanúskodnak, és megerősítik a sajtóelemzésből kirajzolódó képet: bár a kampány a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok további meggyengítését tűzte ki elsődleges célul, az agresszív sajtópropaganda a társadalom egészének megfélemlítéséhez vezetett. Pártvezetők, gazdasági szakemberek, hivatalnokok és egyszerű polgárok egyaránt rettegtek arról, hogy apró trükkjeik, „csalásaik”, be nem jelentett jövedelmeik miatt börtönbe kerülnek, pályafutásuk és életük kettétör. Egy októberi összefoglaló jelentés szerint például Régen rajonban több tanácselnököt, főkönyvelőt ítéltek el, másokat pedig a már felvázolt forgatókönyv szerint munkahelyeken és kultúrotthonokban rendezett népgyűléseken leplezték le (csak szeptemberben 730 ilyen összejövetelet tartottak a MAT-ban). Így kerülhetett sor közel 700 káder és középvezető leváltására.⁸⁰

Az üzemekben, hivatalokban, és a tanintézetekben egyfajta „permanens forradalom” zajlott. Frissen kinevezett igazgatók, főmérnökök, könyvelők, fiatal pályakezdő munkások és technikusok tűntek el egyik napról a másikra. Másokat elbocsátottak: csak 1957 augusztusában a tartományi Építésügyi Tröszt közel száz dolgozótól vált meg kizárólag az 1956-os forradalom napjaiban észlelt (vagy utólag jelentett) „negatív” hozzáállásuk miatt. Az elbocsátottak nagy része „polgári” családi háttérű mérnök, „papfiú” és „kulákgyermek” technikus, ellenőr volt. Ugyanakkor kivételek is akadtak: a huszonkilenc éves Kóti Pál, a munkaszervezet csoportfőnöke a Bolyain szerzett közgazdasági diplomát, és az új „népi” káderek azon csoportjához tartozott, akiket a kommunista rendszer korábban védett: 1500 lejt keresett, az átlagfizetés kétszeresét. Kótit azért mentették fel, mert néhány munkás előtt azt kiabálta, hogy vasvillával kellene elzavarni a kommunistákat, ahogy az Magyarországon történt.⁸¹

80 Az RMP KV-nek küldött tájékoztató. Marosvásárhely, 1958. október 14. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 186. f.

81 Az Építési Tröszt jelentése a MAT-i pártbizottsághoz. Marosvásárhely, 1957. augusztus 29. ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 185-189. f.

Az erdészeti Igazgatóság, a jórészt erdővel borított Székelyföld egyik kulcsfontosságú hatalmi szerve is szisztematikusan bocsátotta el a „politikailag megbízhatatlan elemeket”, akiknek bűnügyi nyilvántartásbeli kivonatában gyakran megjelent a Duna-Fekete-tengeri csatornára való elhurcolás az ötvenes évek elején, vagy valamelyik „politikai” bűncselekményhez kapcsolódó fogságban töltött időszak.⁸² Ugyanez történt a tartományi szövetkezeti központban (DRCC), ahol 1958 nyarán átfogó vizsgálatot indítottak: hűtlen kezelés vádjával elítéltek több dolgozót és további ötvenet elbocsátottak.⁸³ 1958-ban kezdetét vette az igazságszolgáltatás és az állambiztonsági szervek „átvizsgálása” is: a Milíciától negyven tisztet és altisztet, a tartományi Ügyészségtől és Törvényszéktől tizenöt bírót, ügyészt és fogalmazót bocsátottak el.⁸⁴

A sajtónyilvánosság előtt zajló „rendteremtés” mögött tehát a sorok összezárása, a másképp gondolkodók és a más életformát élők ellehetetlenítése, elűzése vagy erkölcsi kompromittálása állt. Ennek keretében fontos szerephez jutott az az értelmiségi közeg is, amely 1945 után a kommunista rendszer kiépülésének köszönhette pályafutását. Számukra (is) 1958–1959 a számonkérés évei voltak, amikor minden aprónak tűnő kihágás, véleménykülönbség, ideológiai disszonancia hirtelen „üggvényé” vált. Országos szintű botrányt okozott az ún. „tankönyv-ügy”: kiváltói olyan kultúrpolitikusok és magyar szakos egyetemi és középiskolai tanárok, akik komolyan vették a pártból érkezett felkérést arra, hogy magyar irodalmi tankönyvet állítsanak össze általános és a középiskolások számára. A bukaresti Országos Központi Levéltárban található dokumentáció döbbenetes képet mutat a megfélemlítési technikák alkalmazásáról. A „nacionalista” szellemiségűnek kikiáltott művek szerzőit leleplezték, napokig fogva tartották a párt-székházban és „nevelő beszélgetésekre” vitték őket, amelyek a

82 ANDJM, fond 1134, dosar 181/1957, 175-184. f.

83 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 169-175. f.

84 ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 212. f.

középkori inkvizíciós kihallgatásokhoz hasonlítottak. Az inkriminált tankönyv főszerkesztőjét, Fejér Miklós irodalomtanárt 1959. április 2-án tartóztatták le Kolozsváron, majd külön repülőgéppel Bukarestbe szállították, és pártgyűlésen leplezték le. Ezután börtönbe vitték és 7 hónapig előzetes letartóztatásba helyezték; végül szabadon engedték, eljárást sem indítottak ellene.⁸⁵ Április 6-án Gheorghiu-Dej elnöklete alatt gyűlést tartottak, ahol felelősségre vonták a tankönyvek előkészítéséért felelős kádereket (elsősorban Bányai Lászlót, a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Főigazgatóságának vezetőjét, és az RMP központi apparátusában dolgozó Konyáki Klárát). Gheorghiu-Dej azzal fenyegette Bányai Lászlót és a magyar aktivistákat, hogy Pătrășcanu sorsára juttatja őket, majd így folytatta beszédét:

Gheorghie Gheorghiu-Dej

„És most egy magán jellegű megjegyzést szeretnék tenni. Sajnálom, hogy idáig eljutotunk, tényleg sajnálom és nagyon rossznak látom. Ez egy politikai sakkmattnak tekinthető. Most Bányai elvtárs Konyáki elvtársnő mögött bujkál és Konyáki elvtársnő valaki más mögött. Én akkor mit mondjak? Ha ezzel a mentálitással folytatjátok és nem gondoljátok át a helyzetet, nagy bajba kerülnétek. Középut nincs. Egyetlen út van. (...) Terepre kell mennünk az állambiztonsági szervekkel, hogy lássuk hány embernek van ellenséges megnyilvánulása, és egyszer és mindenkorra fel kell őket vinnünk a ringre, jól megbokszolni, K.O.-ra verni és megsemmisíteni.”⁸⁶

85 Beszélgetés a 85 éves Fejér Miklóssal. *Romániai Magyar Szó*, 1999. március 12.
 86 Az idézetek forrása: ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 76/1959, 36-38. f. A gyűlésen többek között részt vett Fazekas János, Mogyorós Sándor, Nicolae Ceaușescu, Leonte Răutu, Atanase Joja oktatásügyi miniszter, Goldberger Miklós, Iosif Ardeleanu főcenzor, Vécsei Károly és Márton Gyula a Bolyai Egyetem prorektora.

A már elkészült tankönyv több ezer példányát bezúzták, néhány szerkesztőt börtönbe zártak, másokat elhelyeztek a tanügyből.⁸⁷ Ezzel párhuzamosan elrendelték az összesen 389 forgalomban levő magyar nyelvű tankönyv és jegyzet szinte szavankénti ellenőrzését.⁸⁸ Végezetül 1959 nyarán megszüntették az RMP KV mellett 1956 óta működő Nemzetiségi Bizottságot. A döntés indokait igen szűkszavúan mutatja be egy néhány hónappal később készített jelentés, amely szerint „a bizottság néhány alkalommal ülésezett, de ténylegesen sosem működött”.⁸⁹ Feladatait egy nyolcfős munkacsoportra bízta: tagjai Ceaușescu, Răutu, Ardeleanu főcenzor, Takács Lajos, a Bolyai Egyetem utolsó rektora, Gheorghe Stoica, Breitenhofer szász író-politikus, valamint négy „nemzetiségi” tartomány első titkára: Maxim Berghianu (Brassó), Isac Martin (Temesvár), Vasile Vaida (Kolozsvár) és Csupor Lajos a MAT képviselőjében.⁹⁰ A tankönyv-ügy súlyos csapást jelentett Bányaai László számára is, akit nem tartóztattak le, de néhány évig mellékvágányra állítottak; az általa vezetett Művelődési Miniszté-

87 Az ügyet dokumentáló iratokra 2006 nyarán bukkant rá a Vladimir Tismăneanu vezetése alatt működő, a romániai kommunista diktatúra működését vizsgáló Elnöki Bizottság magyar kutatócsoportja. ANIC, fond DGTP (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor), dosar 6/1959. Néhány levéltári dokumentum a már idézett román nyelvű iratgyűjteményben jelent meg: *Maghiarii din România (1956–1968)*. i. m. 348-358, 431-442. Az ötvenes évek végi cenzúra működését és a „tankönyv ügyet” vizsgálta Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában, *Regio*, 2007. 3. sz. 117-146. Az 1958-59-es közhangulatáról lásd Antal Árpád írását In *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Budapest, Bolyai Egyetemért Alapítvány, 1999, 112-129.

88 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 76/1959, 30. f.

89 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 26/1959, 111-112. f. A sommásnak tűnő véleményt megerősíti a Nemzetiségi Bizottság 1958-as éves költségvetése is: 270 ezer lej, ami csupán az alkalmazottak fizetését fedezte. A KV legfontosabb osztályai akkor már többmillió költséggel rendelkeztek (lásd ANIC, fond CC PCR, dosar 56/1957, 118. f.).

90 Az RMP Titkárságának ülése. Bukarest, 1959. június 3. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 23/1959, 1. f.

rium Nemzetiségi Főigazgatóságot megszüntették; jogkörét az RMP KV különböző osztályai vették át.⁹¹

A másik országosan ismertté vált „ügy”, Földes László a kolozsvári *Utunk* főszerkesztőjének botrányos körülmények között történő eltávolítása volt 1958 őszén. Ez még közelebbről érintette a Magyar Autonóm Tartományt és az ottani értelmiségi közeget. A feldolgozott levéltári iratok⁹², valamint a nemrég felfedezett, Pavel Țugui által 1959. január 26-án készített összefoglaló jelentés⁹³ egyhangúan bizonyítják, hogy a kolozsvári magyar értelmiséget egyszerre túl „liberálisnak” és „nacionalistának” tartották. Az értelmiségi körök elleni kampányában a központi pártapparátus elsősorban a MAT-ban élő írókra és lapszerkesztőkre támaszkodott. Éppen az általuk 1958 augusztusában készített feljelentő, kompromittáló anyagok szolgálták azt az egyre szélesedő és formáiban durvuló eljárást, ami 1959 tavaszán megteremtette a Bolyai Egyetem megszüntetésének politikai és pszichológiai feltételeit is. A marosvásárhelyiek, Hajdu Győző és a körülötte csoportosuló (Sütő András, Gálfalvi Zsolt, Nagy Pál, Papp Ferenc, valamint az idősebb Kovács György) úgy gondolták, ha Bukarest mellé állnak a kolozsvári magyar elit elleni harcban, nemcsak egyéni pályafutásukat alapozzák meg, hanem az autonóm tartomány számára is erős politikai pozíciót biztosítanak. Túlbuzgóságuk évtizedekre megmérgezte az erdélyi magyar kulturális elit belső viszonyait, de nem menthette meg a MAT ügyét.

91 *Maghiarii din România (1956–1968)*. i. m. 617.

92 Erről lásd Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 572-614. A tanulmány nyomán 2005-ben lezajlott közéleti vita fontosabb anyagai az interneten is elérhetőek: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=12&k=5>.

93 ANIC, fond CC PCR, Secția Agitație și Propaganda, dosar 28/1959, 16-20. f.

5.3. Tartalom nélküli forma. A MAT utolsó éve

1958 első hónapjaitól a megváltozott (nemzetiség)politikai környezetben egyre több jel utalt arra, hogy üressé vált, tartalom nélküli formává degradálódik a sztálini magyar autonómia. Létezésének harmadik és utolsó fázisát (1958–1960) a tartomány „sajátosságát” (románul *specificul regiunii*) hangoztató ideológiai alapoknak a fokozatos visszavonása határozta meg. Ennek okai elsősorban Románia megváltozott külpolitikai mozgásterével függetek össze. Miután a Gheorghiu-Dej féle rendszer kiállta az 1956-os próbát, az országban állomásozó kb. 25 ezer szovjet katona kivonulása 1958 nyarán új helyzetet teremtett a Szovjetunió és a román állam kapcsolatában. Mivel 1964-ig a szovjet politikai tanácsadók jelen voltak a legfontosabb kormányzati struktúrákban, és a Securitate aktívan működött együtt a szovjet állambiztonsággal,⁹⁴ túlzás azt állítani – mint ahogy ezt néhány román szerző tette, hogy Moszkva engedménye „indította el Romániát az önállóság és szuverenitás kinyilatkoztatásának útján.”⁹⁵

Kétségtelen azonban, hogy bővült az ország mozgásteré és ami még lényegesebb, megnőtt a román politikai elit önbizalma. A következő években kiderült, hogy ez a magabiztosság súlyos konfliktusokhoz vezet Moszkvával. Az ötvenes évek végén a szovjet Tervhivatal (*Goszplan*) és a Külügyminisztérium fokozódó érdeklődéssel és némi aggodalommal szemlélte a magyar-román kapcsolatok formális, nem igazán „elvtársi” jellegét, valamint a román gazdasági tervezés merészségét (tehát annak a szovjet tételnek az elutasítását, hogy a szocialista közösségben vannak fejlett ipari területek és kevésbé fejlesztendő „agrárországok”, mint Románia) és nem utolsósorban a román nemzetiségpolitikai változások

94 A romániai Jehova Tanúk elleni fellépés fokozására 1961. december 16–22. között közös értekezletet tartott Bukarestben a román és a szovjet állambiztonság. ACNSAS, fond Informativ, dosar 267 vol. 18.

95 Scurtu: *Retragerea*, i. m. 51.

kat.⁹⁶ Ezek felismerése fokozatos volt. 1958-ig a szovjet diplomácia meg volt arról győződve, hogy Románia alapvetően „jó úton” halad. 1959-ben azonban Moszkva kritikusabb hangot kezdett megütetni a román nemzeti törekvésekkel szemben.

Ehhez a magyar egyetem felszámolása és valószínűleg az 1958. október 26-ai magyar-román „barátságos” labdarúgó meccs alatt Bukarestben kitört botrány is hozzájárult, melynek szemtanúja volt a szovjet nagykövet is. Nem került el a londoni *Foreign Office* figyelmét, hogy Hruscsov 1959. március 7-én Lipcsében elmondott beszédében elítélte ugyan a területi revizionizmust, de Erdélyt megemlítette, mint olyan területet, ahol „sok magyar és román él”. A kolozsvári egyetemek egyesítése napján pedig világos figyelmeztetést intézett a román vezetőkhez.⁹⁷ Egy 1961 áprilisában – tehát a Magyar Autonóm Tartomány átszervezését követően – készített szovjet elemzés megállapította, hogy a magyar-román kereskedelem jelentős növekedésének köszönhetően normalizálódni látszanak a két ország közötti gazdasági kapcsolatok. Erdély kérdésében viszont a történelmi és kulturális gyökerű politikai konfliktus továbbra is feszíti a kedélyeket. Moszkva szerint ennek hátterében az állt, hogy Romániát félelem fogta el minden,

96 Erről részletesen lásd Baráth Magdolna: Két szovjet diplomáciai irat a magyar-román kapcsolatról. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 211-258. 1960 után Moszkva és Bukarest viszonyában igen vitatott témát a III. román ötéves tervben foglalt gazdaságpolitikai elképzelések irányvonalai képezték. Az 1961 végéig eszközölt módosításokat is figyelembe véve, amelyek különben a tervezés strukturális káoszána a növeléséhez is hozzájárultak, a terv tizenöt éven belül a legfejlettebb szocialista államok, Csehszlovákia, Kelet-Németország szintjére kívánta fejleszteni az ország gazdaságát. Ezen eredmény elérésében a terv a nehézipar erőteljes fejlesztésére koncentrált, ám ezáltal nem a moszkvai csúcsvezetés elvárásainak kívánt megfelelni, hanem éppenséggel szembement Moszkva kívánságaival, amelyek Románia szerepét egyfajta „gabonaraktárként” határozták meg. Erről tanúskodik Andrej Kosszigin, a *Gosplan* elnökének 1960. május 3-án készült igen kritikus referátuma a román tervehivatal által felvázolt gazdaságfejlesztési stratégiáról. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 10/1960, 2-14. f.

97 National Archives (London), Foreign Office, fond 371 - Political correspondence. Romania 1959, file 142650. Hruscsov beszédét ismereti Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés*. i. m. 48.

bármilyen szintű befolyási igény esetén, amelyet Magyarország fogalmazott meg Erdélyre vonatkozóan. A szovjetek szerint ezt a paranoiás félelmet a túl gyakori magyar „beavatkozások” táplálták.⁹⁸

Ekkor már azonban az ehhez hasonló megjegyzések és bírálatok nem befolyásolták a román politikai vezetést, annál is inkább, mert a másik „ellenérdekelt”, a kádári Magyarország sem tudott (a rendelkezésre álló magyar és román levéltári iratok ismeretében nyugodtan állítható: nem is állt szándékában) fellépni az erdélyi magyarok súlyosbodó helyzete miatt. Miközben az őket érintő sérelmekről, jogszerűtlen lépésekről Budapest pontos és naprakész információkat szerzett diplomáciai úton és pártvonalon is.⁹⁹ Pedig 1956 folyamán a budapesti politikai élet látványos „mozgásba lendülése”, amihez Rákosi bukása után némi külpolitikai kezdeményezőkézség is társult, visszavonulásokra és engedményekre kényszerítette az SZKP XX. kongresszusa óta megzavarodott bukaresti pártvezetést. Való igaz, hogy 1956 októbere radikálisan megfordította a helyzetet, de vajon törvényszerű volt-e az ötvenes évek végén tapasztalt magyar közöny Erdély iránt és a kapcsolatok alárendelése a román nemzetállami érdekeknek?

Az 1956 utáni magyar-román viszonyban mérőföldkőnek bizonyult Kádár János első hivatalos romániai látogatása 1958 februárjában, ami egyben Kádár második „igazi” külföldi (nem moszk-

98 Baráth: *Két szovjet*, i. m. 224-225.

99 A magyar történetírás jeles képviselői között zajló vitában a kádári külpolitika mibenlétéről és jelentőségéről álláspontom inkább Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Békés Csaba és Pritz Pál nézeteivel rokonszenvez: ha figyelembe is vesszük az ország 1956 utáni kényszerhelyzetét és a szovjet birodalmi rendszerhez való tartozásából fakadó kül- és biztonságpolitikai korlátokat, nemigen találunk meggyőző bizonyítékokat a gyakran hangoztatott önálló, kezdeményező magyar külpolitikára vonatkozó tézis alátámasztására. Ráadásul azokon a területeken is szovjet felügyelet alatt működött a kádári „különutas” diplomácia, ahol nagyobb aktivitás mutatkozott (pl. Olaszország, Vatikán, Németország, Közel-Kelet). A magyar-román viszonyt Budapest részéről pedig Földes György szerint is egyértelműen a tüzőltő, válságkezelő, elhárító vagy egyoldalúan konstruktív gyakorlat jellemezte legalább 1984-ig, de bizonyos tekintetben 1988 nyaráig.

vai) útja volt 1956 novembere után.¹⁰⁰ A látogatás körülményeit, annak hangulatát szűkebb témánk szempontjából is érdemes külön vizsgálni, mivel a magyar delegáció nemcsak, hogy egy egész napot töltött a MAT-ban, de Kállai Gyula államminiszter Marosvásárhelyen elmondott beszéde súlyos következményekkel járt a tartomány jövőjére nézve. A magyar-román kormányközi tárgyalások gondolatát Sebes István külügyminiszter-helyettes vetette fel 1957 májusában, bukaresti látogatása alkalmával. Ezt követően Málnăşan román külügyminiszter-helyettes meghívta a magyar pártvezetést Bukarestbe.¹⁰¹ A magyar-román csúcsszintű találkozó a két ország között helyreálló „normális” kapcsolatrendszer volt hivatott demonstrálni: addig csak titokban (1956 novemberében Budapesten, 1957 februárjában Bukarestben), vagy a Szovjetunió által elnökölt nemzetközi csúcstalálkozók keretei között találkoztak. Az egyeztetések közel fél évig húzódtak, és nem a konkrétan megtárgyalandó politikai vagy gazdasági kérdéseket érintették,¹⁰² hanem a látogatás „technikai” lebonyolítását (időtartama, menetrendje, útvonala). Végül is 1958. február 20-án érkezett különvonattal Romániába nyolcnapos „országjáró körútra” a Kádár János-vezette magyar párt- és kormányküldöttség, melynek tagjai Apró Antal, a kormány első alelnöke, Kállai Gyula államminiszter, az MSZMP KB titkára, Németh Károly, az MSZMP KB tagja, Szirmai István, a KB agit-prop. osztályának (erdélyi származású) vezetője, Sebes István külügyminiszter-helyettes és Keleti Ferenc nagykövet voltak.

A 120 oldalas dokumentáció a látogatás előkészítéséről és annak politikai értékeléséről azt bizonyítja, hogy Kádár útja legalább olyan fontosnak számított a román, mint a magyar fél

100 Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés.* i. m. 39.

101 Vincze Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet.* Marosvásárhely, Mentor, 2001. 363.

102 Az újraépülő magyar tervgazdaságnak nem volt lehetősége megerősíteni a gazdasági együttműködést Romániával.

számára.¹⁰³ A Kádár János vezette delegációt ugyanis valóságos országos turnéra kényszerítette a román protokoll. Február 20-án délben érkeztek a kürtösi határátkelőhöz, majd Arad-Temesvár-Lugos-Karánsebes-Turnu Severin és Craiován keresztül utaztak. A különvonat minden jelentősebb településen megállt, ahol a küldöttség tagjai üdvözölték a "spontánul" egybegyűlt tömeget. Az első éjszakát vonaton töltötték, majd 21-én Craiova-ból folytatták az utat, és rövid Pitești-i megállás után 14 óra körül Bukarestbe érkeztek, ahol két napig pártközi „tárgyalásokat” folytattak a Gheorghiu-Dej vezette román delegációval a Nagy Imre perről, a gazdasági együttműködésről, valamint a két ország belpolitikai helyzetéről (elsősorban az ideológiai „revizionizmus” elleni harc eredményeiről). Február 24-én ismét útnak indították a magyar delegációt, amely Moldvát is megjárta (Iasiiban és Romanban tartottak rövid gyűléseket), majd újabb vonaton töltött éjszaka után február 25-én reggel 8-kor Marosvásárhelyre érkezett. Onnan még aznap este tízkor indultak tovább, újabb éjszakát töltöttek vonaton, majd Ploiești érintésével 26-án délelőtt ismét Bukarestbe érkeztek. Itt a Floreasca sportcsarnokban rendezett nagygyűléssel várták a magyar vendégeket, majd kormányközi tárgyalás következett február 27-én. De ezzel még nem volt vége a megpróbáltatásnak: aznap késő este ismét útnak indították a valószínűleg teljes kimerültséggel küszködő magyar delegációt. Február 28-án hazafelé tartva (8 nap alatt ez volt az ötödik vonaton töltött éjszaka!) Kádár János különvonata tisztelegő látogatást tett Kolozsváron, ahol ötvenezen – főleg várakozással teli magyarok – várták a budapestieket, és végezetül Nagyváradra, ahol újabb húszezres tömeg előtt vett búcsút Romániától a magyar delegáció.¹⁰⁴

A látogatás legfeltűnőbb eleme természetesen a magyar delegáció állandó utaztatása volt. A román vezetés erődemonstrációt

103 A MNK párt- és kormányküldöttség látogatása az RNK-ba. Bukarest, 1958. február-március. ANIC, fond CC PCR, Secția Relații Externe, dosar 53/1958.

104 Uo. 147-157. f.

tartott saját lakossága és a magyarországi közvélemény előtt. A gyenge legitimitációjú, de Moszkva emberének tartott Kádárt látatni kívánták az egész országban, és egyben üzenetet küldtek az „imperialistáknak”: ne számítsanak arra, hogy súlyosabb konfliktus és újabb törés keletkezik a szocialista táboron belül. A látogatás azonban nemcsak a külsőségekről és a baráti hangulatról szólt. Nyolc nap alatt az MSZMP vezetésének félreérthetetlen üzenetet hordozó, az adott politikai helyzetet is tekintetbe véve (Magyarország már Hruscsov érkezését készítette elő április elejére) *megalázó* nyilatkozatot kellett tennie a román belügyekbe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartásáról, amelyekben visszaütés történt minden Erdélyre vonatkozó területi követelést. Az egyik vonatkozó beszédet Kádár János tartotta Bukarestben, a másodikat pedig Kállai Gyulára bízta, és a MAT „fővárosában” hangzott el február 25-én.¹⁰⁵

A Magyar Autonóm Tartományban óriási visszhangot váltott ki Kádár és a magyar kormánytagok látogatása. A második világháború után egyetlen magyar kormányfő vagy magas rangú állami vezető sem tett hivatalos látogatást a Székelyföldön. A helyi hatóságok tudatában voltak a túlzott lelkesedésben rejlő „politikai” veszélynek. Az RMP tartományi Titkárság február 19-i rendkívüli ülésén a központilag meghatározott program szerint szigorúan rögzítették a rangos vendégek fogadásának menetét. A küldöttséget Marosvásárhelyre szállító különvonat megérkezésekor pontosan ötezer embert mozgósítottak; a Simó Géza bútorgyárnál a két himnusz elénekléséről intézkedtek, ám csak a himnuszok első szakaszára szorítottak.¹⁰⁶ A hatóságok által elrendelt ünnepélyes fogadtatásnak – a lakosság itt valóban spontán lelkesedése miatt – kellemetlen felhangjai is támadtak. A február 25-én reggel hét órakor a tervezett ötezres tömeg helyett háromszor annyian

105 Kállai beszédéből részleteket közöl Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 218-219.

106 Tájékoztató jelentés a magyar párt-és kormányküldöttség látogatásáról a MAT-ban 1958. február 25–26-án. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 36-38. f.

érkeztek a vasútállomásra, hogy meghallgassák Kádár János és Bugyi Pál néptanács elnök beszédét.¹⁰⁷ A hivatalos program a Simó Géza bútorgyár meglátogatásával folytatódott, ahol a himnuszok eléneklését és az ajándékok átadását az üzem magyar nemzetiségű vezetője és Kállai Gyula beszéde követte.¹⁰⁸

Ötven év elteltével szinte lehetetlen feladat racionális magyarázatot találni azokra az elvárásokra, amelyeket a magyar lakosság nagy része a budapesti delegációval szemben támasztott egy olyan pillanatban, amikor a Kádár-kormánynak a Szovjetunió és szövetségesei iránt maximális hűséget kellett tanúsítania. Ezúttal ismét az nemzeti/kulturális kötelék formájában megnyilvánuló „magyar” érzelem újratermelődésének fogalmi keretei között találjuk magunkat: a Simó Géza bútorgyár munkásai és a főtéren Kállai hangszórókon továbbított beszédének meghallgatására gyülekező polgárok nem azért bíztak, érdeklődtek a budapesti politikusok iránt, mert ezek egy baráti rendszer képviselői voltak, hanem mert magyarként az anyaország küldötteinek tekintették őket. Az áhítat, a lelkesedés addig a pillanatig tartott, amíg Kállai ki nem mondta azt, amit román vendéglátói régóta hallani akartak: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje és népe, hogy azon testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját”; majd így folytatta:

„Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és a kulturális élet minden területén. A nemzetiségek szocialista kultúrája elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik a román nép szocialista kultúrájával, hiszen ezt a fejlődést ugyanaz az alapvető tényező a szocialista építő munka táplálja.”¹⁰⁹

107 Uo. 36. f.

108 Uo.

109 A két idézet forrása Vincze: *Történeti kényszerpályák*, i. m. 218-219.

Az RMP Központi Vezetőségének küldött hivatalos tájékoztató és a lakosság kollektív emlékezete szerint Kállai beszéde – amit hangszórókon keresztül hallgatott a főtéren összegyűlt több ezres tömeg – borzalmas csalódást keltett. Sokan azonnal távoztak, volt, aki sírt, volt, aki hangosan szidta a kommunistákat és a románokat.¹¹⁰ A városban élő kevés román ugyanakkor elégedettségének adott hangot, mivel – talán a bécsi döntésre emlékezve – előzetesen attól tartott, hogy a magyar küldöttség csak azért utazott a MTA-ba, hogy megtárgyalja Erdély Magyarországhoz való csatolását.¹¹¹

Vincze Gábor szerint a magyar delegáció rendkívül defenzív hozzáállása döntően hozzájárult az 1959-ben kiteljesedett román kisebbségpolitikai fordulatához.¹¹² Valójában a nemzetiségpolitikai koncepcióváltást az 1956-os bizonytalanságérzet előzte meg, de a Securitate és az RMP „kemény” apparátusai (adminisztratív osztály, propaganda osztály) könnyen alakíthatták át politikai programmá, melynek fontos eleme a magyar „szeparatizmus” elleni harc lett. Az MSZMP vezetői ellentmondásosan fogadták a romániai intézkedéseket. Kállai Gyula, aki 1958 februárjában a példás román nemzetiségpolitikát dicsérte, alig másfél évvel később, 1959. július 16-án azzal a céllal tért vissza Bukarestbe – ezúttal nem hivatalos, titkos látogatáson –, hogy feszült légkörben zajló, kölcsönös vádaskodástól sem mentes tárgyalások során jobb belátásra bírja a saját „nemzeti” vonalán határozottan haladó román pártvezetést. Kállai azonban semmilyen eredményt nem tudott elérni, mivel a román tárgyalófél a korábbi lemondó álláspontból indulhatott ki.¹¹³ Kállai kísérlete ráadásul egybeesett az 1958 folyamán Budapesten felerősödő támadásokkal a „nacionalizmus útvesztői” ellen, amelynek főbb célpontja a határon túli

110 ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 37. f

111 Uo. 38. f.

112 Vincze: *Illúziók*, i. m. 83-84.

113 Kállai bukaresti tárgyalásainak román nyelvű jegyzőkönyvét magyar fordításban közli Varga Andrea–Vincze Gábor: Kállai Gyula nem hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség*, 1999. 1. sz. 93-141.

ügyet aktívan támogató népiek, elméleti alapja pedig *A nacionalizmus elleni harc néhány kérdéséről* című anyag volt, amit 1959 januárjában vitatott meg az MSZMP Politikai Bizottsága.¹¹⁴

Romániában Petru Groza korábbi kormányfő 1958. január 7-én bekövetkezett halálával az erdélyi magyarok és különösen a székelyek a legbefolyásosabb bukaresti román „patrónust” veszítették el. A Kádár-kormány külpolitikai súlytalansága és a szovjet csapatok kivonulása pedig kedvezőbb feltételeket garantált a román államépítési projekthez. A MAT vezető testületei iratainak vizsgálatából kiderült, hogy miközben igyekeztek folytatni a korábban elkezdett munkát (1958. március 2-án indult Marosvásárhelyen a rádió területi stúdiója,¹¹⁵ tavasszal jelent meg a Sütő András vezette *Művészet* című képes folyóirat¹¹⁶), a legtöbb területen visszavonulót fújtak, és soha nem látott szorgalommal követték a központ utasításait.

A román rádió területi stúdiója Marosvásárhelyen (Erdélyi Lajostól)

114 Erről részletesen Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest, Magvető, 1998, 244-253.

115 ANDJM, fond 1134, dosar 205/1958, 183-198. f. A Gáll Gyula vezette stúdiónak 42 alkalmazottja volt, az első két évben napi másfél órás műsort közvetített (egy órát magyarul, fél órát románul).

116 A folyóirat pénzügyi/szervezeti és főleg „ideológiai” nehézségeiről lásd a szerkesztőség munkájáról készített főszerkesztői jelentést. ANDJM, fond 1134, dosar 206/1958, 38-42. f.

Ez a fordulat különösen a korábbi években óvatosan végrehajtott mezőgazdasági kollektivizálás ritmusát érintette. Az 1953–1957 közötti stagnálásának „köszönhetően” a szocialista szektor (kollektív gazdaságok és társulások) aránya a MAT-ban jelentősen elmaradt az országos átlagtól. Romániában a föld 51 százaléka, de a MAT-ban csak 40 százaléka volt állami tulajdonban.¹¹⁷ Ráadásul a szocialista szektort kitevő földterületek alig egynegyedét képezték a „magasabb rangú” kollektív gazdaságok és a pártállam által kevésbé kedvelt társult (ún. TOZ típusú) szövetkezetek, miközben a fennálló háromnegyed rész egyenesen átment állami tulajdonba (GAS). 1957-ig bevett gyakorlatnak számított, hogy a hegyvidéki tartományokban birtokszerkezetüket, az erdők, legelők arányát figyelembe véve a központi hatóságok nagyobb számú magántulajdonú gazdaságot engedélyeztek, mint a sík vidéken. Arra viszont senki nem adott felhatalmazást – igaz, nem is akadályozta meg – hogy a magyarországi példát követve, 1956 telén majdnem 500 család lépjen ki a kollektívból.¹¹⁸ Történt ez akkor, amikor a magyar válság kezelésért 1956 decemberében elfogadott „szociális csomag” 1957. január 1-től eltörölte a gabona és más termékek kötelező beszolgáltatását, megkönnyítve a falvakban élők mindennapi életét.

A termelőszövetkezetek meggyengülése, felbomlása azonban azt sugallta, hogy a probléma minőségileg változott: általánosból specifikussá (magyar kérdéssé) vált, és elveszítve korábbi technikai jellegét, politikai kérdéssé súlyosbodott. Az RMP Titkársága 1957 novemberében azonnali intézkedéseket sürgetett a MAT pártbizottsága részéről, mivel már a sajtó is kénytelen volt közölni, hogy a tartományok közötti kollektivizálási versenyben a magyar tartomány csak az utolsó helyek egyikét

117 *Anuarul statistic*, i. m. 68-69.

118 Jelentés az RMP tartományi bizottsága által 1956-ban és 1957-ben kifejtett tevékenységéről. Marosvásárhely, dátum nélkül, ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 15-26. f.

foglalja el.¹¹⁹ A tartományi vezetés azonnal reagált a kihívásra. Az 1958-as összefoglaló jelentés a mezőgazdaság átalakításában elért eredményekről azt állította, hogy a feladat végrehajtásában váratlanul felbukkanó nehézségek a MAT „sajátosságának” téves értelmezéséből adódtak:

„Sokat kellett küzdenünk azzal a gyakorlattal, hogy mindig tartományunk „különleges adottságairól”, a magántulajdonhoz való ragaszkodás „évszázados örökségéről” beszélnek, amely okok miatt azt állították, hogy lehetetlen úgy kollektivizálni a mi tartományunk mezőgazdaságát, mint ahogy azt máshol teszik.”¹²⁰

Az eredmény: alig egy évvel a beszolgáltatási kötelezettség eltörlése után, 1958 elején nagy erővel indult a második és végső kollektivizálási hullám, amit impozáns propagandakampány kísért. A tartományi pártbizottság 1282 instruktort és aktivistát küldött ki az összesen mintegy 700 faluba, hogy összehangolják a több ezer helyi aktivista munkáját. A párttagokat és az aktívához tartozó nem RMP-tagokat, valamint a nőszervezetek és a többi tömegszervezet aktivistáit arra utasították, hogy jó példával elől járva azonnal lépjenek be a létesítendő kollektív gazdaságokba.¹²¹ Az 1949–1952 közötti első offenzívában elkövetett számos taktikai hibából némileg okulva új módszerekkel váltották fel az erőszakon, fenyegetésen, példastatuáláson, és leleplezésen alapuló korábbi gyakorlatot. Ezúttal csak ritka esetekben alkalmaztak fizikai kényszert, és inkább meggyőzésen alapuló kampánnyal, közvetett nyomással a falu kulcsembereit, a legtehetősebb gazdákat és főleg azoknak feleségeit, lányait igyekeztek megnyerni. Miután azonosították a „célszemélyeket”, a felkészített agitátorok a kiválasztott faluba szálltak ki és gyűléseket tartottak, amelyeken az érdekelteket közvetlenül megszólító transzparenseket és táblákat vonultat-

119 A központi utasítás tartalmát ismerteti az RMP KV-nek 1957. november 30-án küldött tájékoztatás. ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 229-233. f.

120 Uo. 19. f.

121 ANDJM, fond 1134, dosar 176/1957, 233-236. f.

tak fel, mint például „Gáll Dénes nehallgass [sic] te senki másra, gyere be a társulásba”.¹²² A kampány gyors sikere nem kizárólag a viszonylag békés módszereknek volt köszönhető, hanem annak is, hogy felismerve a gazdák ellenkezését azzal szemben, hogy földjeik mellett állataikat is átadják az államnak, a kolhoz modellel szemben inkább a TOZ típusú termelészövetkezeteket részesítették előnyben, amelyekből csak 1958 folyamán több mint kétszázat hoztak létre.

Az 1959. január 17–18-i tartományi szervezeti pártértekezleten Csupor Lajos bejelentette, hogy sikerült teljesen kollektivizálni a MAT legkisebb rajonját, Székelykeresztúrt, és a munka során elért általános fejlődésről számolt be. 1958 májusában a 130 kollektív gazdasághoz 14.320 család tartozott: ezzel szemben 1959 januárjában a földek egyharmadát sikerült kollektivizálni vagy szövetkezeti tulajdonba átvinni, és 64.697 család lépett be 161 ezer hektár földterülettel a 647 kolhoz és termelészövetkezet valamelyikébe. A MAT behozta az előző években felhalmozott lemaradását, és ezért az erőfeszítéséért kiérdemelte az RMP Központi Vezetésének elismerését.¹²³ Az offenzíva folytatódott, sőt, fölerősödött 1959 folyamán: június 30-án a kollektív gazdaságok és a termelészövetkezetek száma 734-re emelkedett; a szocialista szektor immár 93 ezer családot és a termőföld majdnem kétharmadát foglalta magába.¹²⁴

1962 tavaszán az előző évtől a nevét Maros-Magyar Autonóm Tartományra változtató tartomány hatóságai bejelentették, hogy akárcsak az egész országban, itt is megvalósult a „mezőgazdaság szocialista átalakítása”.¹²⁵ A folyamat végén a föld csupán 9,2 százaléka maradt magánkézben: ez az arány valamivel meghaladta az országos átlagot, de lényegesen kisebb volt a többi hegyvidéki

122 ANDJM, fond 1134, dosar 196/1958, 112. f.

123 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 172. f.

124 ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 85. f.

125 *Vörös Zászló*, 1962. március. 11.

tartomány által megtartott magánbirtok arányánál. A kollektivizálás üteme és annak kifogástalan teljesítése politikai ügy volt a „magyar” vidékeken. A MAT pártvezetőinek kísérlete arra, hogy lelassítsák a kollektivizálás ütemét, kudarcra jutott. Világossá vált, hogy az államigazgatás perifériája egyre kevesebb engedményt képes kicsikarni a központi vezetéstől.¹²⁶

A tartományi szervekre gyakorolt nyomásban jelentős szerepet játszott az 1958-as „megtisztulási kampány”. Ennek első szakasza az országos igazolási akció volt, amelyet az RMP Központi Ellenőrző Bizottsága rendelt el 1957. december 10–12-e közötti ülésén a „fasiszta múlttal” rendelkező párttagok ellen. A MAT-ban, kevesebb, mint három hónap alatt a meghatározott osztályozás szerint 658 „ellenséges elemet” sikerült azonosítani.¹²⁷ A hivatalos magyarázat szerint a kizárásokat az indokolta, hogy sok volt szélsőjobboldali, például csendőr „férközött” be a pártba. (Miatán erről az RKP erősítése céljából 1945-ben Ana Pauker külön alkut kötött a vasgárdista mozgalom egyik vezéralakjával, Nicolae Pătrașcuval.¹²⁸) Mivel a politikai tisztogatások egybeestek a gazdasági bűncselekmények elleni kampánnyal, a kizártak közül sokan már eleve börtönben ültek, ám többségük nem politikai, hanem gazdasági bűncselekmények miatt. Másokat viszont a közerkölccsel kapcsolatos bűncselekményekkel vádoltak: csendháborítással, obszcén viselkedéssel, alkoholizmussal vagy huliganizmussal.¹²⁹ A kizártak közül magas volt a zsidók száma és aránya

126 A helyi hatóságok mérsékeltebb agrárpolitikáját azt igazolja, hogy miközben 1956-ben közel hétezer magángazdát minősítettek „kuláknak”, ez a szám 1958 elejére harmadjára csökkent. Emiatt a MAT vezetőségét kritikával illette az RMP KV az 1958. június 9-13. közötti konstancai Plénium alkalmával. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 110. f.

127 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 152-201. f.

128 Levy: *Ana Pauker*, i. m. 67. A tényt Pauker 1953-as kihallgatása során ismerte el, akkor vált ismertté a korábban be nem avatott Gheorghiu-Dej számára is.

129 Néhány „kizárási gyűlésről” készült feljegyzés: ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 7-15. f.; dosar 224/1959, 192-200. f.

is: csak 1958-ban több mint 150 zsidót távolítottak el az RMP-ből azért, mert feliratkoztak az Izraelbe való kitelepedési listákra.

A folyamatos tisztogatás új helyzetet teremtett éppen abban az időszakban, amikor többéves szünet után a párt kapui ismét megnyíltak. 1954 és 1956 között eltelt három évben összesen 2348 jelöltséget hagytak jóvá, miközben 1959–1960 között az új jelöltek száma elérte a hatezret, és a MAT területén kb. 27 ezer párttagot és tagjelöltet tartottak számon a korábbi 19-20 ezer helyett.¹³⁰ Az ötvenes évektől eltérően azonban nem a magyarok, hanem a románok tömeges belépését tartották kívánatosnak,¹³¹ és a román nemzetiségű káderek számára kedvezőbb feltételeket biztosítottak munkájuk során (pl. hamar és könnyen előléptették őket). A párt románosítását maga a Központi Vezetőség rendelte el 1958-ban, és minden kisebbséget érintett a korábban diszkriminált németek kivételével.¹³² A kampányhoz azonnal csatlakoztak a helyi szervek: Szászrégen esetében például azt kifogásolták, hogy a párttagok csaknem fele magyar, amikor a rajon lakosságának 62 százaléka román nemzetiségűnek vallja magát.¹³³ Néhány év alatt jelentősen változtak a nemzetiségi arányok a tagjelöltek körében: 1959-ben a tagjelöltek negyede volt román (szemben a rendes tagok 16 százalékával¹³⁴), és ez a tendencia tovább erősödött 1960–1961 között, amikor a MAT a továbbra is magyar többségű (mintegy 62%-ban), azonban minden sajátos „magyar” jellegtől megfosztott Maros-Magyar Autonóm Tartományá alakult át.¹³⁵

130 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 1–2. f.

131 Tájékoztató jelentés a pártfelvételtől. Marosvásárhely, 1954. február 13. ANDJM, fond 1134, dosar 104/1954, 21-23. f. A jelentés szerint 1953 elejétől, amikor újra megnyitották a tagfelvételt, 554 tagjelöltet vettek fel, közülük alig 61-en voltak románok.

132 ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 9/1958, 14–24. f.

133 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 113. f.

134 ANDJM, fond 1134, dosar 238/1959, 117. f.

135 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 1-2. f.

Ezzel párhuzamosan átformálódott a párt belső társadalmi összetétele, nőtt a tagság és a káderek iskolázottsága is. Míg az 1945 utáni „ösrégi” kommunisták többsége munkás, mesterember, közalkalmazott (tanár, községi hivatalnok, stb.) volt, 1960-ban Marosvásárhelyen a 6500 pártagnak kevesebb, mint a fele került ki a „munkásosztályból”: a tagság közel tíz százaléka egyetemi, főiskolai diplomával rendelkezett. RMP-tag volt ezer hivatalnok, 129 orvos, 155 egyetemi oktató, több mint száz középiskolai tanár, 60 mérnök-tervező és 25 közgazdász is.¹³⁶ Alig 15 év alatt az RMP a társadalomból kirekesztettek pártjából a kommunista rendszer nyertesei, az „új osztály” gyűjtőhelyévé vált. Csak a Marosvásárhelyen székelő tartományi pártapparátus kb. ezer fős birodalommal nötte ki magát, és évente 16-17 millió lejt „emésztett” fel az állami büdzséből¹³⁷: csak a két tartományi pártlap, a magyar *Vörös Zászló* és a román *Steaua Roșie* finanszírozása – papír előállítás, terjesztés, belső munkatársak fizetése – 1958-ban 2,5 millióba került. (Összehasonlításul: ugyanabban az évben az RMP KV apparátusa kb. 50 millió lejjel terhelte a költségvetést.¹³⁸)

A politikai irányváltás a régi káderek sorsát is érintette. Azokon kívül, akiket a tisztogatás személyesen érintett, mások sem tudtak megfelelni az új kurzus elvárásainak (fiatal, képzett és lehetőleg román káderek pozícióba kerülése). A legismertebb Bugyi Pál, a tartományi néptanács paraszti származású, 35 éves elnöke volt, aki 1952 óta töltötte be a posztot és kedélyességének, mérsékelttségének köszönhetően az apparátus egyik legkedveltebb figurájának számított. Népszerűsége részben annak tulajdonítható, hogy sok kollegájával ellentétben Bugyi nyilvánosan is vállalta magyar azonosságtudatát.¹³⁹ 1958. augusztusi leváltása (amelyet

136 ANDJM, fond 1134, dosar 269/1960, 2. f.

137 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 56/1957, 116. f.

138 Uo. 218-219. f.

139 Egy interjúalany így jellemezte: „Ő olyan...nagyon baloldali volt s szigorúan vonalas, de intelligens ember volt. S a modora is már csiszoltabb volt”. Gagyi József interjúja Szócs Ilonával (MAT OHP, 22/2002. sz.).

egy Szovjetunióba szóló „tanulmányúttal” álcáztak) háttérében az állt, hogy bár az előző években a központ felől a tartomány mozgásterét nem engedték bővíteni, ő továbbra is próbálta a MAT státútumát elfogadtatni. A hatvanas években Bukarestbe dolgozott, kisebb állásokat töltött be minisztériumokban, majd korán, alig 50 évesen nyugdíjazták.¹⁴⁰

Néhány hónappal később Veress Gyula, a tartományi Statisztikai Hivatal tehetséges igazgatója, a már többször idézett MAT-monográfia egyik ötletadója került sorra. Noha Veress kifogástalan „káderlappal” érkezett (1951-ben szerzett közgazdaságtani diplomát a Bolyai Egyetemen, miután egy egész tanévet a Szovjetunióban töltött), egy névtelen feljelentő azzal vádolta, hogy ellenezte Sántha plébános elítélését, és annak ártatlanságát hangoztatta.¹⁴¹ A Securitate ellenőrzése után úgy tűnt, hogy az ügy lezárul, ám 1960 júniusában hirtelen újra elővették a vádakot, és Veress menesztették az állásából és a pártból is kizárták.¹⁴² Ekkor szűnt meg a második világháború után Marosvásárhelyen létesített és Veress Gyula által igazgatott magyar tannyelvű statisztikai középiskola is.

Vele együtt mentették fel a tartomány vezetéséből Szövérfi Zoltán propagandafelelőst, aki 1959-ben a Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottság elnöke volt. A parasztszaládból származó intelligens és ambiciózus Szövérfi Bugyival együtt a párt tartományi szervezetén belül az ortodox politikai irányvonal keretei között megvalósítandó kulturális autonómia leghatározottabb szószólója volt. Szövérfi Bugyihoz hasonlóan távolról sem volt az ideológiai reformizmus képviselője: továbbra is az ötvenes évek elején rögzített sztálinista irányvonal (formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúra létrehozása) tiszteletben tartását követelték

140 Gálfalvi Zsolt szíves közlése.

141 ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 114-115. f.

142 A tartományi pártbizottság büroójának ülése. Marosvásárhely, 1960. június 10. ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 68. f.

meg. Elbocsátása utáni sorsáról keveset tudunk, akárcsak azokról az okokról, amelyek arra készítették a központot, hogy megszabaduljon tőle. Kegyvesztetté válásának legvalószínűbb oka az lehetett, hogy anyagilag és erkölcsileg is támogatta a *Monográfia* munkálatait, és vállalta a bevezető szöveg megírását, amelyben Szövérfi 1959 közepén azt az immár elavult tételt hangoztatta, miszerint a Román Népköztársaság „többnemzetiségű állam”.¹⁴³ Bugyihoz hasonlóan Szövérfi is Bukarestbe került a hatvanas években, ahol a Fazekas János által irányított és sok magyar kádert foglalkoztatott Belkereskedelmi Minisztériumban dolgozott.

Annak, akit 1958 után nem távolítottak el a tartományi vezetésből, részt kellett vállalnia saját politikai művének lebontásában. Ez annál is fájdalmasabbnak bizonyult, mivel a felelősségre vont személyek és intézmények (az orvosi egyetem, a magyar gimnáziumok, a „magyar” üzemek) korábban a sokat hangoztatott „magyar autonómia” leghitelesebb megtestesítői voltak. A MAT soha nem jelentett tényleges döntéshozási lehetőséget, de megteremtette annak a lehetőséget, hogy Bukarest elnézze a nem túl ritka „magyarkodást”, például azt, hogy Kozma Béla RMP-tag igazgatósága alatt a Bolyai gimnáziumban „haladó hagyomány címén bevezették a református kollégium internátusi rendjét és különböző beosztásokat latin elnevezéssel látták el, például *senior*, *kontra*, *ápáritor*”, és ennek eredményeként „az iskolában teljesen el van hanyagolva a nevelőmunka. (...) Vannak magasabb osztályokban lévő tanulók, akik nem tudják, hogy ki Gheorghiu-Dej elvtárs és Chivu Stoica elvtárs”.¹⁴⁴ Kozma Bélának „csak” igazgatói állásába került a tartományi pártvezetésnek továbbított feljelentés, de ehhez hasonló – sőt ennél sokkal jelentéktelenebb kihágások

143 *MAT-Monográfia*, i. m. 2.

144 Jelentés a Bolyai középiskolában felmerült hiányosságokról és helytelen megnyilvánulásokról. Marosvásárhely, 1958. február 17. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 139-143. f.

miatt is – tartományszerte több száz (főleg katolikus hitű) tanárt és tanítót bocsátottak el állásából: csak 1957–1959 között a mintegy ötezer általános iskolai tanító és tanár közül 136 személyt menesztettek az állásából politikai okokból.¹⁴⁵

*Állami kitüntetések aktivistáknak és pedagógusoknak
Balról jobbra: Erdélyi István, Gagyi József, Valter István, egy Bolyai-s
tanár, Kozma Béla iskolaigazgató, Barabás Ferenc közgazdász
(A fénykép Valter Istvántól származik)*

Mielőtt az orvosi egyetem esetét megvizsgálánk, érdemes megjegyezni, hogy az 1956 utáni retorziók a nyugdíjellátáshoz való jogot is érintették (minden bizonnyal a Magyar Autonóm Tartományban különös „figyelmességgel” hajtották végre a kampányt). Politikai,¹⁴⁶ vagy társadalmi¹⁴⁷ okokból tömegesen visszavonták a nyugdíjhoz való jogot: az RMP tartományi bizottsága által összeállított és jóváhagyott listákból kitűnik, hogy csak 1959-ben több száz személy került a jogsértő intézkedés hatálya alá.¹⁴⁸

A marosvásárhelyi orvosi egyetemen uralkodó családi légkör és a túlzott „liberalizmus” a hatóságoknak már az 1956-os forradalom napjaiban feltűnt. 1957-ben több mint 200 diákot helyeztek

145 ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 198. f.

146 Volt elítéltek, ellenséges vagy fasiszta múltú egyének.

147 Volt kizsákmányolók osztályába sorolt személyek.

148 ANDJM, fond 1134, dosar 242/1959, 126-128. f.

vizsgálat alá, 86-ot bocsátottak el.¹⁴⁹ De a kampány keményebb – nem túlzás állítani, kíméletlen – szakaszát sajátos módon maga az intézmény rektora, Andrásosfzky Tibor nyitotta meg 1958 februárjában, amikor jelentést készített a tartományi pártvezetőség számára az intézmény belső állapotáról. Ebben az szerepelt, hogy minden erőfeszítés ellenére (itt nyilván az 1957-es retorziókra gondolt) a hallgatóság „társadalmi összetétele” még mindig nem nevezhető megfelelőnek, és a diákok politikai megbízhatósága is sok kívánnivalót hagy maga után: példaként az 1957. december 26-ai „diáksztrájkot” említette, amikor a hallgatók szervezett módon maradtak távol az órákról arra hivatkozva, hogy Karácsony másnapján nincs értelme az oktatásnak.¹⁵⁰ Jellemző módon „semmilyen felelősségrevonás nem történt” az ügyben, panaszkodott a rektor, aki szerint hibás szemlélet uralkodott az IMSZ körül (sokan egyszerű diákszervezetnek tekintették, a belépést formális aktusnak tartották, emiatt az IMSZ nem tudta betölteni „politikai nevelő szerepét”). A legsúlyosabb kérdés mégis a „nacionalizmus” felbukkanása volt, amit a február 10-ei tartományi PB ülésen vitattak meg. Andrásosfzky két főbb ellenséges csoportot jelölt meg: az első azokból a zsidó tanárokból, tudományos kutatókból állt, akik Izraelbe való kitelepedési kérelmüket benyújtották. A második a népszerű egyetemi néptáncsoport volt. Tevékenységében a magyar nacionalizmust fedezte fel, mert „kizárólag magyar zenére táncolnak”, és az általa szervezett összejöveteleken nem hangzik el egyetlen „forradalmi nóta vagy román néptánc sem”.¹⁵¹

Az első retorziók a diákokat érintették: március végéig tucatnyi hallgatót zártak ki a legkülönbözőbb indoklással. Erdélyi Józsefet például azért küldték el, mert amikor az ő adatlapját töltötték ki,

149 Jelentés a Tartományi Pártbizottság ideológiai tevékenységéről az RMP II. Kongresszusát követően. Marosvásárhely, 1959. november 25. ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 202. f.

150 Andrásosfzky Tibor rektor jelentése az OGYI-ról. Marosvásárhely, 1958. február 7. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 109-110. f.

151 ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 89. f.

eltitkolta, hogy apjától 40 hektáros földbirtokot sajátítottak ki; a hallgató ezen felül „egyetértett Mindszenty bíboros rádióban elhangzott beszédének hangvételével”. Szőke Bélát viszont kifejezetten társadalmi okok miatt zárták ki: apjának két traktora volt, tehát a „kizsákmányolók” osztályába tartozott.¹⁵² 1958. április 9-én újabb hat fiatalra került sor. Köztük a zsidó származású Katz Péter esete emelkedik ki, akinek édesapja házat, traktort, 1,75 hektár földet birtokolt. Az árván felnőtt hallgatót (apja 1944-ben Auschwitzban halt meg, anyja néhány évvel korábban hunyt el) csak azért bocsátották el, mivel beiratkozási űrlapján „elhallgatta”, hogy a fent említett, már régóta államosított javakon kívül édesapja a háború előtt malmot is üzemeltetett.¹⁵³

Az útlevelelre váró zsidó tanárokat 1958 nyarán vizsgálat alá helyezték azzal a váddal, hogy 1940 előtt a cionista mozgalomban tevékenykedtek: néhányat elbocsátottak,¹⁵⁴ másokat lefokoztak és áthelyeztek.¹⁵⁵ Velük együtt „vasgárdista” (Zeno Barbu) és „magyar fasiszta” múltú tanárokat is leleplezték (pl. Bojér Lászlót, aki 1940–1944 között a marosvásárhelyi Nemzeti Munkaközpont elnöke volt). Továbbá elbocsátottak a vegyi laboratóriumból azt a bizonyos Marta Luca Ciungant is, akinek férjét a Faliboga által vezetett 1956-os rendszerellenes kísérletben való részvételéért letartóztattak és 15 év börtönre ítélték. Más tanárokat és tanársegédeket „passzivitás”, „cionizmus”, „magyar nacionalizmus” miatt vizsgálták meg (köztük Spielmann Józsefet is), akik viszont egyszerű megrovással megúszták.¹⁵⁶

A legsúlyosabb büntetést Kóródy Ferenc, az 1956-ban létrehozott Egyetemi Művészegyüttes létrehozója és irányítója szenvedte el. Kóródy egyszemélyes intézményként működött az orvosi egye-

152 A kizárt hallgatók életrajzi adatait a tartományi bizottság Tudományos és Művelődési osztálya állította össze. ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 144-147. f.

153 ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 167. f.

154 Steinmetz József, Mármor Judit, Kertész András.

155 Néber László, Nemes Adél.

156 ANDJM, fond 1134, dosar 194/1958, 107-108. f.

temen: egyszerre volt „népi káder”, az IMSZ szervezetének elnöke, orosz nyelvi tanársegéd és „magyar” néptáncszervező. Karrierje az ötvenes években iskolapéldája volt annak, hogy miként lehetett a sztálini nemzetiségi politika által rendelkezésre bocsátott anyagi és szervezési forrásokat egy kisebbségi identitáspolitikai projekt előmozdítására felhasználni. A kórus két év alatt 120 hallgatót vont be, míg a táncsoportban már kezdetben 16 pár vett részt, majd mások is csatlakoztak. A kezdeményezés annyira sikeres volt, hogy 1958-ban már többnapos turnékat bonyolított le a néptáncsoport, és elnyerték az országos néptáncverseny első díját is, amely 30 ezer lejből és egy autóbusból állt, és Bukarestben adták át ünnepélyes keretek között.¹⁵⁷ Az OGYI „vonalas” rektorának szemet szúrt a fiatal Kóródy népszerűsége és tartott attól, hogy a tömegmozgalommá fejlődött kezdeményezés politikailag irányíthatatlanná válik.

Az 1958-as rektori feljelentés nyomán Kóródy ellen lassú „kiszorítósi” indult, 1959-ban pedig elérkezett a nyilvános leleplezés pillanata. Március 9-én az OGYI aulájában, másnap pedig a patinás Kultúrpalota nagytermében nyilvános leleplező ülést tartottak Mogyorós Sándor és Leonte Răutu részvételével a teljes tantestület és a tartományi pártbizottság előtt.¹⁵⁸ A megszégyenítő gyűlés csak néhány nappal követte a Kolozsváron megtartott „egyetem egyesülési” rendezvényeket. A marosvásárhelyi autodafé célja az esetleges ellenállás megtörése és a félelemkeltés volt. Kóródy esetében azonban ezzel sem elégedtek meg a hatóságok: a gyűlést azonnali letartóztatás követte, és a fiatal tanárt nacionalizmus vádjával hét évre ítélték.¹⁵⁹

1959 nyarán az OGYI hallgatóinak száma 750-re apadt az 1957-ben regisztrált ezres létszámból; az ezt követő év mintegy

157 A legtöbb adalék az OGYI Művészegyüttes életéről és Kóródy Ferenc ügyéről. In Barabás-Péter (szerk.): *A marosvásárhelyi*, i. m. 257-258.

158 A gyűlésekről beszámolt a *Vörös Zászló* is (1959. március 11. és március 12.).

159 Barabás-Péter (szerk.): *A marosvásárhelyi*, i. m. 259-263.

700 fős létszáma jelentette a mélypontot, amikor az Oktatási Minisztérium csak 55 beiratkozási lehetőséget biztosított az OGYI-nak a korábbi években megszokott 80 helyett.¹⁶⁰ De már 1958 nyarán nemzetiségpolitikai szempontból figyelemreméltó intézkedésre került az orvosi egyetemmel kapcsolatban. A korábbi gyakorlattal szemben az 1957/1958-as tanév 171 – zömében magyar nemzetiségű – végzettjét nem a MAT területén „osztották be” (románul *repartizare*) – ahol ugyanakkor egészségügyi dolgozókból nagy hiány volt –, hanem román többségű tartományokba küldték egyéves kötelező „gyakorlatra”. Itt a fiatal orvosok szembeütköztek a „kulturális üvegházból” való kilépés valóságával. Román nyelvtudásuk nem volt elég ahhoz, hogy biztosítsa a betegekkel és az egészségügyi intézményrendszerben való hatékony kommunikációt.¹⁶¹

A MAT egyik büszkeségének tekintett friss diplomás orvosok elégtelen nyelvi felkészültsége olyannyira nyugtalanította a tartományi hatóságokat, hogy 1959 tavaszán szükségesnek látták egy intézkedési terv összeállítását. Ebben elrendelték számos gyakorlati tárgy román nyelvű oktatását, szembehelyezkedve azzal az addig követett irányvonallal, amely a magyar nyelv használatát támogatta mindenhol, ahol ez lehetséges volt.¹⁶² A magyar közönséget negatívan érintő intézkedéssorozat elégedetlenséget idézett elő. 1959. szeptember 2-án a MAT pártbizottsága rendkívüli ülést tartott a tanév kezdete előtt, amire az RMP KV kiküldött instruktora, egy bizonyos Szilágyi arról beszélt, hogy az egyetemek egyesítése és a román nyelv elsajátítása melletti kampány indokolatlan, túrhetetlen tiltakozást váltott ki a helyi lakosság körében.¹⁶³ Szeptember 15-én pedig a Securitate tartományi parancsnoka,

160 ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 228. f.

161 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 95. f.

162 Intézkedési terv a marosvásárhelyi felsőoktatási intézmények munkájának javításáért. ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 97-106.

163 ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 1-3. f.

Kovács Mihály ezredes kiemelte „a Bolyai Egyetemen végzett fiatal oktatók” negatív hatását a nemrég letartóztatott középiskolásokra és egyetemistákra. A tartományi PB arról határozott, hogy szoros ellenőrzés alá kell vonni a tantestület azon tagjait, akik a Bolyai Egyetemen végezték tanulmányaikat, hogy kiderítsék végre, „ki fertőzi meg nacionalizmussal a fiatalságot”. Ezzel párhuzamosan minden városban és jelentősebb községben állambiztonsági hálózatok felállítását hagyták jóvá az oktatási intézményekben és a katolikus egyházon belül is.¹⁶⁴

Miként válhatott saját népének ellenségévé az addig nem túl bátor, de összességében józanul gondolkodó tartományi pártvezetés? A váltásban kulcsszerepet játszottak az 1958 novemberétől ismétlődő központi ellenőrzések, amelyek „munkalátogatások” formájában zajlottak és pánikhangulatot keltek a MAT-ban.

5.4. Munkalátogatások a pártközpontból

1958. november közepén az RMP KV 14 tagból álló „brigádja” érkezett Marosvásárhelyre, amelynek élén Ilie Verdet, Ceaușescu egyik bizalmi embere állt. Küldetésük napnál is világosabb volt: ellenőrizni akarták, hogyan valósul meg a gyakorlatban a „dolgozóknak az internacionalizmus és a szocialista hazafiság szellemében való nevelése a tartomány sajátos feltételei közepette”.¹⁶⁵ Konkrétan fel kellett mérni a magyar kisebbség román állam iránti hűségének a mértékét (*a szocialista hazafiságot*), és ezzel egyidőben ellenőrizni, hogy a közösségben ne üsse fel a fejét a területi revizionizmus szelleme (*az internacionalizmust*). Megérkezésükkor az ellenőrök megpróbálták megnyugtatni a tartományi pártvezetést: küldetésüknek nem büntető, hanem megismerő célzata van, és nemcsak a MAT ellenőrzésére szorítkozik, hanem más tartomá-

164 ANDJM, fond 1134, dosar 228/1959, 5-10. f.

165 A tartományi büro rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1958. november 20. ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 172. f.

nyokat is érint.¹⁶⁶ Verdeț felsorolta a tartományban észlelt problémákat: a káderek társadalmi és nemzetiségi összetétele, avagy a román elem alulreprezentáltsága, a késedelmek és a működési zavarok a kollektivizálásban, továbbá a katolikus egyház és néhány vallási szekta által támogatott virulens magyar nacionalizmus jelenléte, amely különösen élesen mutatkozott meg a periférikus Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen.¹⁶⁷

Az „ellenőrök” egész decemberben a terepen maradtak – egyesek közülük egészen 1959. január 15-ig, amikor részt vettek azon a zártkörű találkozón, amelyet a Securitate tartományi parancsnoka hívott össze az operatív helyzet megtárgyalására. A vitán két kérdés került a középpontba: egyrészt a Sántha plébános elleni per menete, amelyet Verdeț annyira pozitívnak ítélt meg, hogy új fogalmat alkotva a „Sántha-modell” máshol való alkalmazását hangoztatta. Másrészt az ifjúság politikai nevelése és az iskolai nyelvoktatás kérdése.¹⁶⁸ Ez a probléma ekkor már a központ és a tartomány közötti konfliktusok egyik fő oka volt. A magyar iskolákban a román nyelvet harmadik nyelvként sorolták be az orosz után; a munkacsoport által Bukarestbe való visszaérkezésük után összeállított jelentés szerint még a (különben nagyrészt magyar anyanyelvű) román tanároknak is hiányzott a megfelelő nyelvismeretük.¹⁶⁹ A január 15-i ülés az egynyelvűség elutasítását tematizálta, és bár ez maga után vonta az 1945-től mindeddig folytatott „puha” integrációs modell elvetését, de az előző évektől eltérően ez már nem ütközött a helyi hatóságok ellenállásába. Sőt, éppen a tartományi nómenklatúra két képviselője emelte ki, hogy milyen károkat okozott az egynyelvűség a magyar lakosságnak. A marosvásárhelyi pártiskola egyik instruktora elmesélte, hogy

166 Uo. 173. f.

167 Uo. 174-177. f.

168 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 73-76. f.

169 Az RMP Központi Vezetőség által kiküldött brigád jelentése a MAT-ban folytatott ellenőrzésről. Bukarest, 1959. január 14. ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 224. f.

néhány héttel korábban Mircea Muşat történész-propagandista előadást tartott, és a tanári karnak szégyenkeznie kellett amiatt, hogy a diákok semmiféleképpen nem tudtak kommunikálni az előadóval, és igénybe kellett venni egy tolmácsot.¹⁷⁰ Kovács György író, aki 1955-től KV-tag volt, a „külső ellenség” téziséhez folyamodott: a politikai irányvonaltól való elhajlásokért a túl nagy számú magyarországi látogató a felelős, akik 1956-ban és az ezt követő években nyilvános ellenforradalmi propagandát folytattak a MAT-ban, sőt, egész Erdélyben.¹⁷¹

A román nyelv hiányos elsajátításáról, az egységes román nemzeti kultúra magyar részről történő alábecsüléséről szóló vádak 1959. január 17–18-án a MAT negyedik pártértekezletén is megismételték. A gyűlés hangulatát – amelyen a központot Mogyorós Sándor és nem a „puhább” Fazekas Jánossal képviselte – az önkritika és az egymásra mutogatás nyomta rá a bélyegét. Mindarról, ami addig értéknek számított (az anyanyelven való szakképzés, a magyarul zajló tömeges akkulturáció, a „magyarul építjük a szocializmust” hirdető ideológia), hirtelen kiderítették, hogy súlyos hibákat és veszélyeket hordoz. Csupor első titkár a besorozott katonákra hívta fel a figyelmet, akik úgy érkeztek meg a kötelező két és fél éves szolgálat letöltésére, hogy egy szót sem tudtak románul, mivel a magyar gimnáziumokban és szakiskolákban „nacionalista szellemben nevelték őket”.¹⁷²

Megnyitó beszédében Csupor súlyos kritikával illette azt a „haladó hagyományokra” épülő művelődési politikát – a helyi hatóságok egyik legeredetibb kezdeményezését –, amelyet Szővérfi propagandafelelős eltűrt vagy éppenséggel támogatott. Ennek leple alatt, jelentette be a tartományi első titkár, hogy számos kiadványban, kulturális esten és színházi előadáson „kispolgári és nacionalista” hangú üzenetek is belevegültek a szocialista tarta-

170 ANDJM, fond 1134, dosar 223/1959, 74. f.

171 Uo. 76. f.

172 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 199. f.

lomba.¹⁷³ Az ezt követő vitát a Mogyorós által közvetített bukaresti üzenet ultimátumszerű hangneme dominálta: mostantól a magyaroknak román állampolgárként kötelességük megtanulni és használni az állam egyetlen hivatalos nyelvét, a román a tartományon belül is.¹⁷⁴ A drasztikus irányváltást az sem kompenzálta, hogy az újonnan megválasztott pártvezetésben megerősítették az 1952 óta pozícióban lévő magyar kádereket, és tiszteletben tartották az addig alkalmazott „etnikai” elvet (a tartományi PB tizenegy tagjából tíz volt magyar, a Titkárságban pedig ötből négy).¹⁷⁵ A két legfontosabb testület egyetlen román tagja, Ioan Bătagă a tartományi pártbizottság szervezeti felelőseként személyesen tartotta a kapcsolatot az állambiztonsági szervekkel.

A pártkonferenciát követő időszakban a MAT lakossága is megtapasztalta az időközben bekövetkezett ideológiai hangsúlyváltást, és a román egységes nemzetállam kialakítására vonatkozó törekvéseket. A változás jelzésére szolgálhatott, hogy felsőbb utasításra¹⁷⁶ január 24-ére ünnepélyes megemlékezést szerveztek Moldva és Havasalföld 1859-ben kimondott egyesülésének centenáriumára.¹⁷⁷ A Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülésének összehívásával és Chivu Stoica miniszterelnök beszédével csúcspontjára hágó eseménysorozat a nyugati diplomaták figyelmét is magára vonta, akik meglepetten vették tudomásul Stoica felszólalását, miszerint „az 1859-es egyesülés díszhelyet foglal el a román nép dicső történelmi harcaiban”, amennyiben „a román nép által megtett történelmi pálya természetes eredményét” képezi.¹⁷⁸

173 Uo. 204. f.

174 Uo. 105. f.

175 ANDJM, fond 1134, dosar 218/1959, 152. f.

176 Az RMP KV utasításai az évforduló ünneplésével kapcsolatosan: ANDJM, fond 1134, dosar 237/1959, 11-13. f.

177 A megemlékezés menetrendjéről lásd a Központi Vezetéshez küldött tájékoztatót. Marosvásárhely, 1959. január 25. ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 26-27. f.

178 A bukaresti brit követ jelentése: NA, PRO FO 371/143328. Romania 1959. Internal political situation. Bucharest, 26 January 1959.

Ez volt az első alkalom, hogy a Gheorghiu-Dej vezette rezsim egy nyilvánosság előtt elhangzott beszédben jelentős teret szentelt egy olyan dátumnak, amelyet az akkor egyetlenként forgalomban lévő Mihai Roller által írt román történelemkönyv egy népellenes államszervezet, a „burzsoá-földesúri Románia” létrehozásának aktusaként tárgyalt. Az évszázados *politikai* egység és a folyamatban lévő, a többségi etnikai elem mind rendszeresebbé váló támogatásában megnyilvánuló nemzeti homogenizáció motívumainak pozitív értéktöltettel való ellátása révén Gheorghiu-Dej és tanácsadói arra figyelmeztették a lakosság nem-román részét, hogy a folyamat már visszafordíthatatlan. A román nép az ország vezető nemzetévé vált.¹⁷⁹

1959 februárjától elindult az *iskolaegyesítési* folyamat, amely a gyakorlatban a magyar (és német) tannyelvű közép- és felsőoktatási intézmények fokozatos eltűnéséhez és román tannyelvű intézményekbe való beolvasztásához vezetett. Az eddigi kutatások és a gazdag memoárirodalom természetesen (és jogosan) a kolozsvári Bolyai Egyetem megszüntetésére koncentráltak, mivel több tanár és hallgató öngyilkosságot követett el, és az Egyesítési Bizottság elnökeként kiemelkedő szerepet töltött be Nicolae Ceaușescu.¹⁸⁰ Kevésbé ismertek azonban azok az indokok, amelyek a Román Munkáspárt Központi Bizottságát arra vezették, hogy elrendelje a nemzetiségi iskolák elsorvasztását, valamint arról is keveset tudunk, milyen kihatása volt ennek az intézkedésnek a Magyar Autonóm Tartományra. Az első megjegyzés a homogenizáció folyamatának globális – azaz a teljes szovjet tömbre kiterjedő –

179 Erdélyben a román lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta az ünneplés hírért: egyes városokban, például Kolozsváron zavargásokba végződött a hivatalos program. Andreescu-Nastasă-Varga: *Maghiarii*, i. m. 374-379.

180 Erről részletesen Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. II. rész. (1948 – 1965). *Magyar Kisebbség*, 1997. 3-4. sz. 375-403.; uő: *Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959)*. *Korunk*, 1997. 4. sz. 70-82. Fontos román levéltári iratot közöl a kérdéstről Andreescu-Nastasă-Varga: *Maghiarii*, i. m. 385-512; 527-547.

jellegére vonatkozik, amely folyamat beilleszkedett a kommunista ideológia által támogatott gazdasági modernizációs projektbe. A brit Külügyminisztérium Kutatási Főosztályának (*Foreign Office Research Department*) elemzői megfigyelték, hogy a kisebbségi nyelveken való oktatás fokozatos szűkítése és azok a közigazgatási változások, amelyek 1960 végén a MAT elsorvasztásához vezettek, olyan, a hatalmi struktúrák koncentrálódásának irányába mutató intézkedések voltak, amelyeket egyszerre több más szocialista államban is érvényesítettek. Köztük említhető Csehszlovákia, ahol 1960-ban szűkítették a szlovákok intézményes elkülönülését, és egységes „szocialista” államot hirdettek; Bulgária, ahol a török kisebbséggel szemben történtek diszkriminatív lépések oktatási és nyelvhasználati téren; vagy maga a Szovjetunió, ahol Hruscsov éppen 1958 után indította el azt az energikus kampányt, amely az orosz nyelvet volt hivatott az iskolákban és az államapparátusban népszerűsíteni.¹⁸¹

Raphael Vago kitűnő elemzését idézve Szesztay Ádám azt hangsúlyozza, hogy szoros korreláció van az ötvenes években a Szovjetunióból kiinduló, a szovjet tömb országainak gazdasági-társadalmi integrációját hangoztató új diskurzus és a kulturális integráció között, amely az állampolgárok „standardizálására”, következésképpen a másság el nem ismerésére vagy annak „meghaladására” összpontosított.¹⁸² Ez a szempont központi jelentőségűvé válik, amennyiben az egyidejűleg gyökeret verő folyamatok lehetővé tették a szatellitállamok számára, hogy saját intézkedéseit a „testvérállamok” vagy a Szovjetunió hasonló intézkedéseire való hivatkozással legitimálja. A román esetben a Szovjetunió által kidolgozott nemzetiségpolitikai paradigmával való mind véglege-

181 NA, PRO FO 371/159502. Romania 1961. Internal political situation. Minutes. London, 20 January 1961.

182 Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003, 280-281. Vago idézett műve: *The grandchildren of Trianon: Hungary and the Hungarian minority in the Communist states*. New York, Columbia University Press, 1989.

sebbnek tűnő szakítás implicit módon éppen abban a fordulatban talált legitimitás-forrást, amelyet előbb Sztálin, majd Hruscsov vitt véghez az oroszok és nem-oroszok közötti kapcsolatokban.

Az iskolaegyesítési projektet azonban nemcsak Erdély román többségű régióiban kívánták megvalósítani, hanem a Magyar Autonóm Tartományban is. Bevezetését újabb magas szintű „munkalátogatás” előzte meg Mogyorós Sándor és Leonte Răutu, a KV Agitációs és Propaganda Osztály vezetőjének részéről 1959 márciusában. A helyi vezetőkkel tartott értekezlet során a központ küldöttei korábban nem tapasztalt éles hangú, már-már személyeskedő, durva támadást intéztek a magyar vezetőség ellen, és ismételten szóba hozták az 1956-os forradalom alatt és az ezt követően elkövetett politikai hibákat.¹⁸³

Az első csapást Răutu mérte a helyiekre, aki szerint a tartományi vezetőség által a magyar nacionalizmus letörésére tett erőfeszítéseik továbbra sem szüntették meg az ellenforradalom negatív kihatásait: „Mi a nacionalizmussal szemben határozott kiállást követelünk, azt kérjük, hogy aktívan vegyenek részt a nacionalizmus leleplezésében”.¹⁸⁴ Majd utalva egy korábban a helyi sajtóban Szövérfi Zoltán tollából megjelent ünnepi cikkre, amelyben a szerző a „román-magyar barátságot” ünnepelte, Răutu felhívta a figyelmet a propagandafelelős által elkövetett hibára, amely csak látszatra volt filológiai tévedés: a román-magyar barátság fogalma kizárólag a két állam közötti kapcsolatokra vonatkozik, a belső ügyekben ezentúl alkalmazandó formula „a román nép és a magyar nemzetiségű lakosság közötti barátság”, vagy általánosságban fogalmazva „a román nép és az együtt élő nemzetiségek közötti barátságról” kell beszélni.¹⁸⁵

183 A tartományi bíró rendkívüli ülésének jegyzőkönyve. Marosvásárhely, 1959 márciusa. ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 86-96. f.

184 Uo. 88. f.

185 Uo. 89. f.

A második megtárgyalt kérdés a hivatalos nyelv használatára való csekély hajlandóság volt. „Azt mondják, hogy aki románul beszél, áruló”, hangozott a vád Răutu szájából, akit Mogyorós azonnal megerősített: „A középiskolai tanárokkal tartott gyűlésen egy román magyarul beszélt, de a magyarok közül, bár sokan jól tudnak, egy sem [szólalt meg] románul.”¹⁸⁶ Mogyorós szavai gyakorlatilag visszhangozták Kovács Györgynek a januári szervezeti konferencián elhangzott vádjait: az erdélyi magyar kommunisták rosszul mérték fel a helyzetet, amikor Budapestet tekintették az egyetlen igazi magyar kulturális központnak, elutasítva ezzel a Bukarest által felajánlott integrációs lehetőséget. A találkozót Răutu zárta az ideológiai szabadosság leverésében tanúsított tétovázás elítélésével:

„Csupor elvtárs és Kovács elvtárs [Kovács György író – S.B.] ne higgyék, hogy én olyan ember vagyok, aki nem tud felejteni. De emlékeztetnem kell önöket, hogy 1957-ben levél érkezett a Központi Vezetőséghez, amely egy értelmiségi kör elindításának javaslatát tartalmazta. Ez engem nagyon meglepett. Támogatták Kovács és Csupor elvtársak, aki egyike a KV által leginkább nagyra tartott első titkároknak. Volt ott egy tervezet is, a kör alapszabályzata. (...) Egy hasonló szervezet elindítása módot nyújtott volna az ellenséges elemeknek arra, hogy saját tevékenységüket folytassák. Nagyon elővigyázatosnak kell lennünk, minden javaslatot nagy buzgalommal kell megvizsgálunk, százszor is végig kell elemeznünk! (...) Tudnotok kellett volna, mit jelent 1956 decemberében egy Ady-kört javasolni Marosvásárhelyen!”¹⁸⁷

A kisebbségi népcsoportok anyanyelven való oktatásának korlátozása vagy megszüntetése révén érvényesített nyelvi integrációs stratégiát maga az RMP legmagasabb döntéshozó szervei készítették elő 1959 áprilisában, közvetlenül a „tankönyv-ügyet” követően. A kérdést az RMP Politikai Bizottsága is 1959. április 20-án tárgyalta.¹⁸⁸ Gheorghiu-Dej radikális véleményét alakította ki a

186 Uo.

187 Uo. 95. f.

188 Az ülés jegyzőkönyve: ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1959, 133-169. f.

nemzetiségi kérdésről (a magyarok „túlterjeszkedése” állambiztonsági veszélyt rejt; meg kell szüntetni az önálló nemzetiségi oktatást), és ennek már csak Fazekas János mert ellentmondani, aki szenvedélyesen – és a jelenlévők rosszállását kiváltva – védelmezte a Groza-kormánytól örökölt vívmányokat, majd elsősorban a MAT magyar lakosságának érdekeinek megfelelő kulturális integrációs modellt.

Egészen más volt azonban a kijelölt és követendő „vonal”. Az RMP KV Tudomány és Művelődési osztálya által összeállított, Gheorghiu-Dej által bemutatott jelentés ízekre szedte a Groza kormány kisebbségpolitikáját. Az első általános megállapítás szerint 1945 után a kisebbségi oktatást anélkül fejlesztették, hogy figyelembe vették volna a valós igényeket: 50 tatár iskolát hoztak létre anélkül, hogy mérlegelték volna, hogy a romániai tatár közösség által beszélt dialektus nem rendelkezik saját ábécével, tehát nem lehet irodalmi nyelvnek tekinteni. Vitába szállva a magyar közösséggel elhangzott, hogy „magyar iskolákat hoztak létre a csángó falvakban, bár az ezen népek által beszélt nyelv a román”¹⁸⁹, kifejezetten bírálva ezzel azt a tézist, miszerint a csángóknak is nevezett moldvai katolikusok anyanyelve a magyar nyelv egyik archaikus formája.

A dokumentumban két csoportba osztották „az együtt élő nemzetiségeket”. A kevésbé népes, szórványban élőknek (tatárok-nak, szlovákoknak, törököknek, örményeknek, lengyeleknek, görögöknek és cseheknek) el kellett szenvedniük az összes számukra fenntartott iskola bezárását. Hasonló intézkedés vonatkozott a zsidó lakosság számára fenntartott jiddis tannyelvű iskolákra azzal a különbséggel, hogy számukra engedélyeztek heti néhány jiddis nyelv és irodalomórát.¹⁹⁰ A MAT-on kívül található magyar, német, szerb-horvát, orosz és ukrán iskolákat „átszervezték”, egyesítve a

189 Az RMP Tudományos és Művelődési osztály jelentése az együttélő nemzetiségek nyelvén történő oktatásról. ANIC, CC PCR, Cancelarie, dosar 15/1959, 28. f.

190 Uo. 30. f.

korábban önálló iskolákat a románokkal, és kisebbségi tannyelvű párhuzamos tagozatokat hozva létre. Gheorghiu-Dej személyesen felolvasta a jelentést és személyesen javította ki a magyar autonóm tartományra vonatkozóan a korábban nem vitatott „sajátos” jelleget: „Jobb nem kivételezni a MAT-tal, hogy ne keltsük azt a látszatot, hogy ez a tartomány különleges elbánásban részesülne.”¹⁹¹

A központi apparátus fenyegetései és a két kolozsvári egyetem erőszakos összevonásáról érkező hírek arra készítették a tartományi pártbizottságot, hogy példamutatóan bizonyítsa hűségét Bukarest előtt, a „kis Magyarország” és saját pozíciója megmentése érdekében. 1959 tavaszán a tartományi Agitációs és Propaganda Osztály tervet készített, amely előirányozta a román nyelv bevezetését az OGYI-n oktatott gyakorlati tárgyak esetében, és az iskolák legalább egy részének összevonását a MAT egyes nemzetiségű településein. Például a tartományi székhelyen (ahol a románok a lakosság egynegyedét alkották) és Szászrégenben, amelyet a két etnikum fele-fele arányban lakott.¹⁹² Egy másik tervezetben, amelyet Szövérfi felügyelete alatt állítottak össze – aki ezúttal a vele szemben megfogalmazott bírálatokat próbálta meg jóvátenni –, egyenesen a két legrégebb és legnagyobb presztízsnak örvendő marosvásárhelyi líceum, a magyar Bolyai és a román Papiu középiskolák összevonását irányozták elő.¹⁹³

Marosvásárhely adatait áttekintve kitűnik, hogy már az ötvenes években számos magyar családban elterjedt az a szokás, hogy gyermekeiket inkább a legjobb román középiskolába írtatták be, mintsem a magyarba. Az akkor hétéves középiskola négy alsó

191 Észrevételek az együttélő nemzetiségek nyelvén történő oktatásról. ANIC, fond CC PCR, dosar 15/1959, 94. f.

192 ANDJM, fond 1134, dosar 229/1959, 97-106. f.

193 Javaslat a marosvásárhelyi és szászrégeni középiskolák összevonásáról. Marosvásárhely, 1959. április 14. ANDJM, fond 1134, dosar 230/1959, 91-92. f.

évfolyamán 1959-ben a Papiuban 285 diák tanult, akiknek a fele magyar nemzetiségű volt, ugyanakkor a Bolyai ezen évfolyamain csak 235 fő tanult. A családok döntésére az is hatással volt, hogy jobb tanulmányi és szakmai érvényesülési lehetőségeket biztosítanak gyermekeik számára a líceum befejezése után. Tüllépve a párt által a román nyelv ismeretének tulajdonított politikai tartalom, megjegyzendő, hogy elképzelhetetlen volt kielégítő állást találni a munkapiacon a hivatalos nyelv megfelelő szintű ismerete nélkül egy olyan államban, amely az első lépéseket tette meg a modern tömegtársadalom felé vezető úton.

A két gimnázium tanárait és diákjait erős versenyszellem osztotta meg, amely bár ritkán nyilvánult meg erőszakos cselekedetekben, mégis a két iskola egyesítésének javaslata olyan ellenállást váltott ki a tanári karokban, amely mögé a tartományi néptanács oktatási osztálya is felsorakozott.¹⁹⁴ A magyar tannyelvű gimnázium beolvasztásának elkerülését célzó erőfeszítések során attól sem riadtak vissza, hogy kiemeljék azokat az eredményeket, amelyeket éppen a MAT tartományi néptanácsának erőfeszítéseinek köszönhetően értek el (hangsúlyozták azt is, hogy 1956–1959 között már 38 általános iskolát egyesítettek). A hatóságokat figyelmeztették arra, milyen kellemetlen következményekkel járhat egy elsiertett intézkedés:

„Úgy véljük, hogy az iskolák egyesítését az ellenséges elemek arra fogják felhasználni, hogy gyűlöletet szítsanak a becsületes dolgozók között. Az adminisztratív intézkedéseket tehát megfelelő politikai munka kell hogy megelőzze.”¹⁹⁵

A konfliktus egy egész évig tartott, és kemény szembenállás jellemezte a periférikus szervek hozzáállását. 1959. október 20–30.

194 A tartományi néptanács Végrehajtó Bizottságának jelentése az iskolák összevonásáról. Marosvásárhely, 1959. augusztus 2. ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 136-158. f.

195 Uo. 137. f.

között az RMP KV Agitációs és Propaganda Osztályáról újabb brigádot küldtek ki a tartományba azzal a szándékkal, hogy ellenőrizzék az iskolaegyesítési folyamat szabályszerűségét, valamint a tavasszal bevezetett újdonságok egyikének betartását, azaz Románia történelmének és földrajzának egységes tankönyvből és román nyelven való oktatását a magyar tagozatokon is. Az ellenőrök súlyos szemrehányásokkal illették a tartományi hatóságokat: a magyar nemzetiségű tanárok többsége bojkottálta a rendelkezést, és saját elhatározásból vagy a tanárok és akár a diákok nyelvismeretének hiánya miatt magyar nyelven adta le a tananyagot és feleltetett belőle. Ezzel szemben 1960 májusában a tartományi néptanács megerősítette az Oktatási Minisztériummal szemben a gimnáziumok (elméleti líceumok) egyesítéséről már kifejtett negatív véleményét.¹⁹⁶ Végül az a megoldás született, hogy mindkét iskolában párhuzamosan román, valamint magyar tagozatot hoztak létre, így a két középiskola elvesztette etnikai kizárólagosságát.

A MAT történetére szimbolikusan tett pontot Gheorghiu-Dej második látogatása Marosvásárhelyre, 1959. szeptember 7-én. A MAT nyolcéves fennállása alatt Gheorghiu-Dej összesen kétszer látogatta meg a tartományt: és akárcsak 1956 decemberében, a forradalom utáni „konszolidációs” időszakban, 1959-ben sem azzal a céllal utazott oda az RMP első titkára, hogy a „kis Magyarország” eredményeit méltassa. Három évvel azelőtt a forradalom kiváltotta sokk feldolgozására összehívott tartományi konferencián elnökölt; ezúttal pedig azért utazott a tartományi székhelyre, hogy elhelyezze az alapkövét annak az ipari nagyberuházásnak, amelyet az 1960–1965 közötti időszakra vonatkozó III. ötéves terv irányzott elő. A város szélére tervezett *Azomureș* vegyipari kombinát megnyitásakor 1964-ben közel tizenötezer munkást alkalmazott, és a legnagyobb vonzerővel rendelkező székelyföldi ipari létesítménnyé

196 ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 16. f.

lépett elő a román nemzetiségű munkaerő szemében (is). A lakosság által a magyar kulturális autonómia lerombolásával vádolt pártvezetőkkel szembeni bizalmatlanság és a kitapintható feszültség Gheorghiu-Dej látogatása alkalmából tört felszínre. Bár a Simó Géza bútorgyárban rendezett üzemi gyűlésen nem jegyezték fel nyílt vitát, az ezt követő hetekben a munkások és technikusok közül kilenc személyt bocsátottak el és kettőt letartóztattak „mormogás” vádjával. Az egyik letartóztatott munkás például azzal replikázott nevetve kollégája megilletődött komolysággal elhangzott figyelmeztető szavaira: „Jön az atyánk.”, hogy „Ki jön, Hány János?”¹⁹⁷ Mindennek ellenére szeptember 10-én Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica miniszterelnök saját kezűleg helyezték el az új vegyipari kombinát alapkövét: ezzel Gagyi József szerint „új korszakot nyitottak Marosvásárhely gazdasági-társadalmi fejlődésében, urbanisztikai átalakításában”.¹⁹⁸

1960 elején a Simó Géza bútorgyár nevét *Iprofil 23 August*-ra változtatták, amelynek előnye nemcsak „románosabb” hangzása volt, hanem arra az 1944. augusztus 23-i palotaforradalomra is utalt, amelynek eredményeként eltávolították a hatalomból Ion Antonescu marsallt. Az első évtizedben még május 1-ével és november 7-vel egyforma súllyal, a felszabadító szovjet hadsereg iránti hála jeleként megünnepeelt esemény az ötvenes évek végétől töltődött fel nemzeti tartalommal és vált jelképévé annak a harcnak, amelyet a párt vezetésével egy egész nép folytatott a nemzeti függetlenség kivívása érdekében. Az ekkor elszenvedett vereségsorozatra, kisebb-nagyobb megaláztatásokra és elégtétel-vételre nemcsak a MAT élén álló hivatalnokok, hanem maga a lakosság is beletörődéssel és az ellenállás legkisebb jele nélkül reagált. A brit diplomaták cinikus hűvösséggel kommentálták a

197 ANDJM, fond 1134, dosar 241/1959, 51-52. f.

198 Gagyi József: A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarak?* i. m. 457.

magyarok látszólagos passzivitását: a román szocializmus jóval sikeresebben „integrálta” őket, mint ahogy ez elvárható lett volna a háború utáni első években:

„A kisebbségek által lakott régiókban először alakult ki olyan közös politikai faktor, amely túllép a nemzeti megosztottságokon. Ma a kisebbségi közösségeken belül is kialakult azon személyek köre, akik érdekeltek a rendszer fenntartásában, és az anyagi megfontolásait fokozza az új renddel szemben érzett őszinte rokonszenv is.”¹⁹⁹

5.5. Gazdaságfejlesztés: az utolsó vita Bukaresttel

A MAT fennállásának utolsó három éve szembeszökő ellentétet rejt: míg a kultúrpolitika terén a „kétnyelvűség” támogatásának bevezetésével a helyi hatóságok hamar megfordították a nyelvhasználati jogok védelmére, a „haladó hagyományok ápolására” alapuló politikájukat, gazdaságpolitikai téren éleződött ki az utolsó igazi centrum-periféria vita a tervezés irányairól és a MAT által elérendő ipari fejlődésről. Nem véletlen, hogy ez a vita éppen az ötvenes évek végén zajlott, amikor a hruscsovi mottó: „elérni és túlszárnyalni” nagymértékben befolyásolta a keleti tömb államainak modernizációs terveit.²⁰⁰ A szembenállás dinamikájának megértése végett lépünk vissza a magyar forradalmat követő hónapokba, amikor a kommunista rendszer arra kényszerült, hogy szembenézzen egy politikailag ki nem fejezett, mégis a lakosság körében igen elterjedt elégedetlenséggel. Az RMP által a nagyobb városok lakáshelyzetéről, vagy a falvak elektromos árammal való ellátottságáról elrendelt vizsgálatok azt mutatták, hogy 1957 környékén Románia fejlődése súlyos mértékben elmaradt a fejlettebb kapitalista és szocialista államokhoz képest. Az ötvenes évek

199 NA, PRO FO 371/151897. Romania 1960. Memorandum on the present situation of Romanian minorities. Bucharest, 22 February 1960.

200 Gagy: A szocialista modernizáció. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 445-455.

néhány területre, mint például a szénben gazdag Zsil-völgyére vagy a kőolajmezőkkel rendelkező Ploiești-re összpontosító fejlesztési politikája egyáltalán nem járult hozzá az ország általános fejlődéséhez, és ezt a villamosítás helyzetéről készített tanulmány szerzői különösen élesen emelték ki:

„1957 elején 1665 falu rendelkezett elektromos árammal, azaz az összes falu 11 százaléka. A villamosított falvak lakossága 2.976.000 fő, azaz a falusi lakosság 24,6 százaléka. Villamosított helységeekben (beleértve a városokat is) lakik az ország lakosainak 48 százaléka, szemben az 1938-as 24-25 százalékkal. (...) Az eddig eredmények azonban mégsem kielégítőek. A villamosított falvak száma továbbra is csekély, és a villamosítás ütemének éves átlaga alig 150-200 falu [bekapcsolását eredményezi - S. B.]. A falvak alacsony feszültségű hálózatai átlagosan csak a helyi lakosság egyharmadát szolgálják ki (905.000 lakos). Villamosítanunk kell még mintegy 13.500 falut, amely több mint 9 millió lakost jelent, míg a már villamosított falvakban ki kell terjesztenünk az elektromos áram használatát a fennmaradó 2 millió lakosra is. Országunk súlyosan lemaradt az európai népi demokratikus államokkal szemben. A Bolgár Népköztársaságban a villamosított falvak száma tíz év alatt az 1946-os 10 százalékról 1956-ra 64 százalékra emelkedett. Az RNK-ban ugyanebben az időszakban a növekedés a körülbelüli 3,5 százalékról 11 százalékra tehető”.²⁰¹

Ami a falusi villamosítást illeti, a hagyományosan fejlettebb tartományok, mint például Temes és Brassó (Sztálin), valamint a legelmaradottabb észak-kelet romániai tartományok (Iași, Suceava) közötti egyenlőtlenség nemcsak, hogy nem csökkent, hanem inkább növekedni látszott. Miközben az első két régióban a legalább részben villamosított falvak aránya 30 százalék körül mozgott, Moldvában ez nem haladta meg a három százalékot. A helyi közigazgatás viszonylagos hatékonyságának és a lakosság által vállalt „önkéntes munkának” köszönhetően a MAT a 16 tartomány rangsorában a hatodik helyet foglalta el. 1958-tól a

201 Az RMP Titkárságának 1957. szeptember 2-i ülésére készített jelentés a villamosítás üteméről. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1957, 9-13. f.

299/1958. sz. Minisztertanácsi rendelet ugyanis lehetővé tette, hogy azokban a községekben, amelyekben az Állami Tervhivatal nem rendel el villamosítást, a helyi néptanácsok akár 80 százalékos mértékben is vállaljanak részt a költségek viselésében. Rugonfalva község villamosítására 1959-ben például úgy kerülhetett sor, hogy minden magángazdára (tehát nem tsz-tagra) egy 5600 lejes egy-szeri adóterhet róttak ki.²⁰² Az erőfeszítések ellenére 1957 végén az elektromos áram a MAT 659 falujából csak 69-ben volt elérhető, jellemzően a legnépesebbekben vagy a kollektivizált falvakban. Ezekben a településeken élt a MAT falusi lakosságának egyharmada. A villamosítás ennek ellenére nem jelentette azt, hogy a magántulajdonban álló házak automatikusan rácsatlakozhattak az elektromos hálózatra: 1957-ben csak 46.668 falusi lakos, azaz a MAT falusi összlakosságának alig 8,9 százaléka élt olyan házban, amely ténylegesen rendelkezett elektromos árammal.²⁰³

1950-hez képest az elért növekedés alulmúlta a többi erdélyi tartomány mutatóit, amelyekben az elektromos árammal ténylegesen ellátott falusi lakosság aránya meghaladta a 20 százalékot. Az autonóm tartomány állította elő az országos áramtermelés 15 százalékát, az energetikai ágazatban mégis alacsony maradt a fejlődés üteme. Ennek háttérében ismét az állt, hogy az első és a második öt éves terv az egyes tartományoknak szánt fejlesztési forrásokat igen egyenlőtlenül osztotta el.

A Bolyai Egyetemen képzett magyar közgazdászok és demográfusok,²⁰⁴ akik számára az érvényesülés útját a tartományi, rajoni pártbizottságok gazdasági osztályai és a tartományi néptanács szakapparátusa jelentették az ötvenes évek folyamán, azt

202 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 4/1960, 10. f.

203 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 41/1957, 14. f.

204 Fontos itt megemlíteni a Moszkvában végzett, magát Varga Jenő tanítványának valló Csendes Zoltán szerepét, aki 1951–1954 között az Országos Statisztikai Hivatal igazgatója volt, majd a Bolyai Egyetem statisztikatanáraként sok tehetséges fiatal gyűjtött maga köré. Csendes 1959. május 3-án Kolozsváron lett öngyilkos.

tapasztalhatták, hogy a központi hatóságok közönyösek a tartomány ipari fejlesztése iránt. A központi szervekkel való nyílt(abb) szembeszállás 1958-ban kezdődött, amikor az RMP KV a tervezési mechanizmusok felülvizsgálatát kezdeményezte. Szovjet kezdeményezésre és a KGST keretében elképzelt komplex fejlődés reményében Romániában is elindult a távlati tervezés. Bukarest elhatározta, hogy 1960-ig a III. ötéves fejlesztési terv mellett elkészít egy tizenötéves „távlati” tervet is, amelyben a prioritásokat az egyes tartományok által összeállított dokumentációk alapján, a helyi igények figyelembevételével állapították volna meg. 1958 januárjában arról értesítették a tartományi pártbizottságot, hogy rövidesen várható egy 49 tervezőből álló bukaresti csapat érkezése, akiket azzal bíztak meg, hogy hozzanak létre egy Tartományi Tervintézetet.

A munkájuk során tapasztalt gyakorlati nehézségek tükrözték az általános helyi gondokat: a városban egyszerűen semmilyen, bármily szerény lakhatási lehetőség sem volt.²⁰⁵ A helyi szervek alig leplezett gyanakvással fogadták a „tervezők” ily népes küldöttségét, mivel ezek nem ismerték a tartomány sajátos feltételeit, és úgy tűnt, inkább saját elképzeléseiket tervezik érvényre juttatni, mintsem megtárgyalni az egyes kérdéseket a helyi kollégákkal. A hatásköri szférák felosztása ugyanakkor a források elosztásának problémájával társult. A Tartományi Bizottság gazdasági osztálya abban a meggyőződésben, hogy a MAT az Országos Tervbizottság és a gazdasági minisztériumok diszkriminációjának szenvedő alanyává válik, saját alternatív javaslatot küldött a KB-nak, amely a helyi iparra és az általa kincseire vonatkozóan konkrét terveket tartalmazott.

1958. február 13-án Manea Mănescu, a KB gazdasági osztályának helyettes igazgatója (1955–1957 között pénzügyminiszter) személyesen utazott a Magyar Autonóm Tartományba, hogy

²⁰⁵ A tartományi pártbizottság Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1958. január 20. ANDJM, fond 1134, dosar 203/1958, 60-69. f.

tárgyaljon a helyi szervekkel, és megígérte, hogy személyesen közbejár majd a tartomány érdekében az Állami Tervbizottságnál.²⁰⁶ Az év folyamán azonban a III. ötéves terv előkészítése központi szinten elakadt: ez valószínűleg a zsidó származású kádereket érintő tisztogatások miatt következett be, mivel a folyamatos személycserék működési zavarokkal jártak a minisztériumok és a Tervbizottság gépezetében.

Fontos kérdés, hogy mi készítette a MAT gazdasági szerveit arra, hogy az ipari fejlesztés felgyorsítását igényeljék. 1918 óta belső etnikai szigetjellegét a Székelyföld nem kis részben földrajzi sajátosságainak, a közlekedési útvonalak alacsony számának és a gazdasági elmaradottságnak „köszönhette”. A két világháború közötti időszakban több tízezer román állami tisztviselő, katona és tanár érkezett a tömbmagyar övezetbe azzal a céllal, hogy „gyarmatosítsa”. Ezek nagy része a bécsi döntés után arra kényszerült, hogy elhagyja a régiót és jellemzően 1944–1945 után sem tértek vissza. Ugyanakkor a helybeli kiszámú őshonos román lakosság jelentős része mind a városokban, mind a falvakban évszázadok óta erős asszimilációs folyamatnak volt kitéve.²⁰⁷

A tartomány iparosításának szükségességét hangsúlyozó magyar tervezők és pártkáderek sem kívánták megváltoztatni a régió etnikai arculatát: az RMP KV-nek 1958 szeptemberében bemutatott tervük ugyanabból a kutatásból indult ki, amely 1959 elvezetett a *Monográfia* megszerkesztéséhez. Az 1975-re előrejelzett lakosságszám például az 1958-as 750.000 helyett 900.000 fővel számolt, amely növekmény, bár magasnak számított, mégis elérhető lett volna anélkül, hogy más tartományokból jelentős arányú

206 A tartományi büro ülése. Marosvásárhely, 1958. február 13. ANDJM, fond 1134, dosar 192/1958, 83. f.

207 Erről lásd Bárdi Nándor-Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románok történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999.

betelepülés történe.²⁰⁸ A MAT gazdasági szakértői által összeállított tervezet azt javasolta, hogy a befektetéseket az építőiparba és a közlekedési ágazatra összpontosítsák. A MAT-ban található 702 községből csak 25 rendelkezett vasúti összeköttetéssel és 346 műutakkal. Ennek köszönhetően a lakosság jelentős része különösen a téli hónapokban, teljes elszigeteltségben élt, ezért azt javasolták, hogy 1975-ig építsenek két vasútvonalat, és aszfaltburkolattal lássanak el több, mint 200 kilométer országutat.²⁰⁹ Az ipart illetően Marosvásárhelyre a cukorgyár közelébe egy műtrágyakészítő létesítmény építését, a szászrégeni lakosságot sújtó gyakori tifuszos megbetegedések elkerülése végett egy víztisztító állomás létesítését tervezték a városba.²¹⁰

A legambiciózusabb tervek azonban a bérlakásépítésre vonatkoztak. A dokumentum a korabeli helyzet tarthatatlanságát állapította meg: a törvényben előírt 8 m² helyett Marosvásárhelyen az egy főre eső lakható terület 4,2 m², Szászrégenben 4,5 m², Sepsiszentgyörgyön 5,6 m² volt. Csak a tartományi székhelyen, ahol immár több ezres apparátus is koncentrálódott, a hiányzó lakások számát 7600-ra becsülték. 1960-ra javasolták az első 300 lakrész megépítését, amelyet a rákövetkező tizenöt éves időszakban újabb 3500 lakás átadása követett volna. A tartományi tervezők tehát nem terveztek jelentős munkaerő-beáramlást más tartományokból, és a kollektivizálás második hulláma révén beinduló városiasodási folyamatot az ingázók és a városok szélén épített roskatag barakkokban lakó, többségükben a szomszédos rajonokból származó magyarok helyzetének javításával kívánták kezelni.²¹¹

208 ANDJM, fond 1134, dosar 198/1958, 58. f. Javaslatok a MAT gazdasági fejlesztéséhez az 1961–1975 közötti időszakra (56-281. f.).

209 Uo. 84. f. és 183-190. f.

210 Uo. 169. f. A megbetegedések hátterében az állt, hogy tisztítóberendezés hiányában a lakosság továbbra is a Maros felső völgyének faipara által szennyezett folyóvizet használta étkezési célokra is.

211 Uo. 175. f.

A MAT tervezői túlbuzgó diákként Mănescu 1958. februári látogatásától felbátorodva olyan gyors és alapos munkát végeztek, hogy a központi szervek nem tudtak mit kezdeni a tartományból, tehát a valóban alulról érkező kezdeményezésekkel. Az 1958. november 26–28-án megtartott KV plenáris ülésén Gheorghiu-Dej felhívást intézett egy hatéves (1959–1965), valamint tizenötéves terv kidolgozására, és hosszasan dicsérte a MAT tervezőinek tudatosságát, akik nem elégedtek meg a munkálatok irányításával és ellenőrzésével, hanem „a néptanácsokkal és a helyi gazdasági szervekkel együttesen tanulmányokat és távlati javaslatokat dolgoztak ki.”²¹² Ennek ellenére a benyújtott terveket csak 1959 elején tárgyalták meg Bukarestben. A Politikai Bizottság 1959. február 16-án arra utasította a késlekedő tartományokat, hogy szeptember 1-ig dolgozzák ki fejlesztési terveiket.

A MAT tervezete ekkor már hónapok óta készen állt anélkül, hogy a központi szervek figyelembe vették volna. Végül áprilisban arra kérték a helyi közigazdászokat, hogy hozzanak létre egy Tartományi Gazdasági Bizottságot és szerkesszenek egy új, ipari célkitűzéseiben ambiciózusabb tervezetet.²¹³ 1959. május 14-én végül megalakult a Tartományi Gazdasági Bizottság. Az előzetes jelentés az 1948–1958 között eltelt tíz év eredményeit „jónak” ítélte meg, ám súlyos fenntartásokat fogalmazott meg a Székelyföld fejlődésének mértékével kapcsolatban, és a *Monográfiához* hasonlóan (amelynek szerzői tagjai voltak a Bizottságnak is) kiemelte, hogy az alulfejlettséget okozó tényezők továbbra is fennállnak.²¹⁴

1959. augusztus 29-én két KV-küldött, Fazekas János és Manea Mănescu jelenlétében rendkívüli titkársági ülést tartottak, ame-

212 Gagy: A szocialista modernizáció. In Bárdi (szerk.): *Autonóm magyarok?* i. m. 455-456.

213 ANDJM, fond 1134, dosar 224/1959, 186-191. f.

214 Jelentés a Tartományi Gazdasági Bizottság tevékenységéről. ANDJM, fond 1134, dosar 240/1959, 84-93. f.

lyen bemutatták a „végleges” tartományi fejlesztési tervet.²¹⁵ Az 1958-as tervezethez képest a központ felhívására válaszoló helyi tervezők sokkal ambiciózusabbnak, ugyanakkor a társadalmi nyugtalanság okainak feltárásában is sokkal kritikusabbnak mutatkoztak. Elsőként a demográfiai elemeket hangsúlyozták. A gyéren lakott MAT, amelynek területét 60 százalékban erdők és műveletlen zöldterületek alkották, állandó túlnépesedéssel küzdött.²¹⁶ A szerzők bátran kiemelték azt is, hogy a tartomány számára az első két ötéves terv által kiutalt források szűkössége egy nem hivatalosan regisztrált, 4500 főt érintő munkanélküliséget teremtett, amelyhez hozzáadódott az a mintegy 5000 magángazda és napszámos, akik a kollektivizálás végeztével hiába keresett munkát a városokban; ehhez még hozzá kellett adni mintegy 4500 frissen végzett szakmunkást. 1960 végére a MAT-nak olyan valós munkanélküliséggel kellett volna szembenéznie, amely akár 15 ezer személyt, vagyis az aktív korú népesség 5 százalékát érintette.²¹⁷

Az 1959-es tervben, hét évvel a MAT megalakítása, és majdnem 15 évvel az utolsó megvalósíthatósági tervek előkészítése után, ismét előkerült a Székelyudvarhelyt Csíkszeredával összekötő vasút ötlete, vagy ennek alternatívájaként annak a közel 60 kilométeres, nehezen járható útnak a leaszfaltozása, amely a két rajonközpontot kötötte össze a Hargitán keresztül.²¹⁸ A régi vágyakon túl sajátos regionális érdekképviselő is megjelent: a tartományi székhely közelében fekvő Nyárádtó községben faipari kombinát építését javasolták azzal a kifejezett céllal, hogy „munkát adjon a Maros és a Nyárád völgye lakosságának.”²¹⁹

215 A tartományi pártbizottság Titkárságának rendkívüli ülése. Marosvásárhely, 1959. augusztus 29. ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 1-13. f.

216 Az 1959-1975 közötti időszakra vonatkozó tartományi fejlesztési terv. ANDJM, fond 1134, dosar 226/1959, 16-18. f.

217 Uo. 96. f.

218 Uo. 64. f.

219 Uo. 121. f.

A központ és periféria későbbi vitáinak elsődleges tárgyát éppen a Székelyföldön egyedülállóan ambiciózus ipari projekt, a marosvásárhelyi *Azomureș* vegyipari kombinát létrehozása képezte. A nézeteltérés éppen Gheorghiu-Dej és Chivu Stoica látogatása előestéjén került felszínre, amikor Bukarest részéről már eldöntött ténynek számított egy olyan több milliárd lej költségvetésű országos projekt elindítása, amely önmagában a teljes tartomány költségvetésének többszörösét tette ki. A helyi magyar tervezők ugyanis azt javasolták, hogy (hivatalosan „csak” biztonsági okok miatt) az óriási ipari létesítményt lakott területtől távol, az (egyébként túlnyomóan magyar többségű) Erdőszentgyörgy rajonban építsék fel.²²⁰ Nyilvánvaló, hogy itt sokkal többről és másról volt szó, mint egy egyszerű közgazdasági vitáról: mind a központi, mind a tartományi szervek tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a 15 ezer embert foglalkoztató vegyipari kombinát „megbillenteti” Marosvásárhely 1940 utáni etnikai egyensúlyát. A magyar tervezők helyesen látták, hogy ha a kombinát (magyar) falusi környezetben épül fel, sokkal nehezebben lenne elindítható a tartományi székhely elrománosítása.

Nem tudták azonban, hogy Bukarest már eldöntötte: a város fizikai és jelképes „bevételek” kezdetét két elem fogja megjeléníteni: a *kombinát*, amelynek munkásainak jelentős részét a környező román többségű erdélyi tartományokból, valamint a közeli Mezőségéből toborozzák, és a város főterén emelt ismeretlen katona szobra, amelyet a második világháborúban az Erdély felszabadításáért folytatott harcokban elesett szovjet és román katonák tiszteletére helyeztek el szintén 1959-ben.²²¹ Az augusztus 29-i tartományi pártbizottság rendkívüli ülésen – a tankönyv-ügyet követően félreállított, saját politikai rehabilitációját kereső Fazeakas János – és a Gheorghiu-Dej vonalat fegyelmezetten képviselő Manea Mănescu meglepték a helyi vezetést, és tényként jelentették

220 Uo. 33. f.

221 *Vörös Zászló*, 1959. július 19.

be, hogy a kombinát a város szélén fog felépülni. Az elkövetkezőkben az immár kialakult gyakorlat szerint a párt tartományi vezetői hamar alkalmazkodtak a Bukarest által diktált vonalhoz, és rövid magyarázkodás után (amiért a tervezők tévesen értelmezték a központ „óhaját”) kifejezték reményüket, hogy a létesítményt ne a tervezett 1970-es évben, hanem már 1964-ben adják át, és ez így is történt.²²²

Az 1960–1965 közötti időszakra vonatkozó országos ötéves terv szigorúan titkos vázlatai megerősítik, hogy a MAT-ban felgyorsított fejlesztési politikát kívántak elindítani, amely a teljes foglalkoztatás mellett lehetővé tette volna, hogy román munkaerő érkezzen az autonóm tartományba.²²³ A MAT-ba érkező összes befektetés majdnem kétharmadát a vegyipari kombinátnak szánták, miközben csak 1965-ig tartományi szinten 12 ezer lakás építését tervezték (ebből nyolcezeret csak Marosvásárhelyen, amelynek lakossága gyors növekedésnek indult volna).²²⁴ Ezzel szemben semmilyen engedményt nem tettek a helyi hatóságok által megfogalmazott kérésekben, amelyek a vasúthálózat, a közúthálózat és az erdészeti ágazat fejlesztésére vonatkoztak: a központ és a periféria által elképzelt jövő nem is lehetett volna ennél széttartóbb. Az Állami Tervbizottság által kidolgozott terv sokkal ambiciózusabb célt fogalmazott meg, mint a helyi tervezők, akik mikroszinten gondolkodtak, és legfőképpen elsősorban a helyi (magyar) munkaerő számára kívántak jobb megélhetést biztosítani.

Ebben a viszonyrendszerben helyezkedik el a már említett Monográfia-ügy, a központ-periféria vita közötti utolsó igazi konfliktus. Az anyag genezise egészen 1954-re nyúlt vissza, amikor egy Minisztertanácsi rendelet arra utasította az Országos Statisztikai

222 ANDJM, fond 1134, dosar 225/1959, 189. f.

223 Állami Tervhivatal – szigorúan titkos. Jelentés az 1960-65 közötti időszakra vonatkozó fejlesztési tervről és az 1975-ig terjedő távlati tervezetről. Bukarest, 1960. február. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 7/1960, vol. II, 222-223. f. 5.

224 Uo. 479-483. f.

Hivatalt, hogy évente tíz faluról készítsen „monográfiai tanulmányt” (kimondatlanul is a Dimitrie Gusti féle szociológiai iskola „burzsoá” módszertani eljárása alapján). A kezdeményezés azonban kudarcot vallott, mivel kizárólag a helyi néptanácsok által szolgáltatott hivatalos adatokat dolgozták fel anélkül, hogy kapcsolatba léptek volna a lakossággal. Az elemzések egyedi eseteket dolgoztak fel, és így nem volt lehetőség összehasonlításra.

1958. július 1-jén aztán egy újabb rendeletben az ország társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozó „monografikus” kutatások elindítását szorgalmazták, és tudományos referensnek a Román Akadémia Gazdaságkutató Intézetét jelölték meg. Tartományonként 12-25 tudósból (agrármérnökök, történészek, földrajztudósok, közgazdászok) álló csoportot toboroztak féléves szerződéssel, és azzal bízták meg őket, hogy vizsgálják meg a saját szakterületükön az utóbbi 15 évben elért fejlődést.²²⁵ A MAT szakemberei által összeállított szöveget a megjelentetés érdekében 1959 nyarán küldték el az RMP Központi Bizottságának, ám a magyar kérdéssel kapcsolatos irányváltás megpecsételte a kötet sorsát. Keszi-Harmath Sándort, a *Monográfia* főszerkesztőjét és a Tartományi Pártiskola gazdasági tanszékvezetőjét előbb a KV illetve kritikával nacionalizmusért (1959 decemberében), majd menesztették állásából és kizárták a pártból. Végül a KV Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése alapján 1960. február 2-án a tartományi pártbizottság kibővített plenáris ülésen vizsgálta meg alaposan a *Monográfia* kérdését.

A szakembergárda által elkövetett hibákat politikai szempontból nagyon súlyosaknak ítélték. A szöveg a hivatalos Magyar Autonóm Tartomány megnevezés helyett többször is a „burzsoá” Székelyföld megnevezést használta, Romániát pedig többnemzetiségű államként határozta meg. A szerzők elleni nyilvános eljárás

225 Az ügyről kiváló összefoglalót készített a bukaresti magyar nagykövetség. Monografikus kutatások a Román Népköztársaságban. Bukarest, 1958. november 21. MOL, XIX-J-1-k, 27. doboz, 006491.

lefolytatását egyrészt a KV által kiküldött három magyar nemzeti-ségű tisztviselőkre bízta, hogy az ügynek ne lehessen etnikai-nemzeti áthallása: a Szovjetunióban végzett fiatal Gere Mihály, aki 1959-től a KV Agitációs és Propaganda bizottság alelnöki tisztségét töltötte be, valamint a kevésbé ismert Versanski Sándorra és Szekeres Sándorra. Ezen felül bevonták a vizsgálatba a helyi hatóságok képviselőit, a marosvásárhelyi pártiskola igazgatóját, Valter Istvánt, és az IMSZ tartományi titkárát, Király Károlyt is.²²⁶

A Monográfiával szemben megfogalmazott váddal, miszerint az autonómiapárti diskurzus gyümölcsét képezi, valójában maga a Magyar Autonóm Tartomány, mint szinte lezárt történelmű képződmény ellen folytattak le egy eljárást. Valter például megjegyezte, hogy az egyéves pártiskolába járó aktivisták közül sokan úgy nyilatkoztak, hogy a nemzeti kérdés nem tekinthető megoldottnak, vagy azt kérdezték, a MAT miért nem nyert el a szovjet autonóm köztársaságokhoz hasonló státust, amelyeknek a szovjet állam, legalábbis elméletileg, biztosította az elszakadási jogot. Király szerint a monográfia által javasolt fejlődési modell, amelyet átvesszenek az 1958-ban és 1959-ben készített tervek, gazdasági önállóságra törekedett és elutasította az ország különböző tartományai közötti kölcsönös függőség téziséét.²²⁷

A MAT gazdasági szakembereinek eltávolításával a központnak sikerült megszabadulnia a MAT-ban megmaradt minden „ellenállási góctól”, amely ellensúlyt képezhetett volna az 1960 júniusi pártkongresszuson nyilvánosságra hozott III. ötéves terv megfogalmazta célokkal szemben. Az anyagi források elosztási módjának és a fejlődés nyerteseinek kérdésében (a helyi magyar lakosság vagy a főként román nemzetiségű városba költözők) megfogalmazott elvárásokkal szemben a központ kemény válasza végleg lezárta a különböző hatalmi szintek közötti egyeztetések korszakát.

226 ANDJM, fond 1134, dosar 273/1960, 162-165. f.

227 A rendkívül érdekes vita jegyzőkönyve: ANDJM, fond 1134, dosar 260/1960, 109-151. f.

5.6. Végjáték: a Maros-Magyar Autonóm Tartomány születése

A MAT utolsó hónapjaiban az RMP központi vezetése már az autonómia látszatát is igyekezett lebontani. 1960 januárjában a KV sürgősségi irányelvet adott ki az 1952-től érvényes etnikai arányok módosítására a párttagságban és az apparátuson belül. Az új vezérszó a „kiegyensúlyozás” lett: a helyi hatóságoknak támogatniuk kellett a román nemzetiségű (és a női káderek) előrejutását, hogy mindkét „kategória” elérje a 25 százalékos arányt a nómenklatúrában.²²⁸ A nyomás tovább fokozódott az ezt követő hónapokban. A Tartományi Politikai Bizottság 1960. június 4-i ülésén, a MAT ötödik (és utolsó) tartományi pártkonferenciájának előestéjén Csupor első titkár arra figyelmeztette a jelenlevőket, hogy a KV legújabb irányelvei értelmében figyelni kell a különböző pártapparátusok és állami szervek „etnikai összetételének javítására”.

„Például hogyha az a titkár, aki egy bizonyos kérdéssel foglalkozik, magyar, jó lenne, ha az osztályvezető román lenne, így ellenőrizni tudják egymást, szélesítik látókörüket, és ez segíteni fog az éberség emelt szinten való fenntartásában.”²²⁹

Egy néhány nappal későbbre összehívott ülésen, amelyen Csupornak az RMP III. Kongresszusára tervezett felszólásának szövegét kellett megtárgyalni, az a döntés született, hogy kihagyják a szövegből a tartomány létrehozására való utalást [„a MAT létrehozásának említése már meghaladott dolog”].²³⁰ A tervezett beszédnek a hazafiasságról szóló passzusában Csupor maga is felismerte, hogy a „haza” fogalom használatában benne rejlik egy

228 A rendeletet a tartományi bíró 1960. február 8-i ülésén dolgozták fel. ANDJM, fond 1134, dosar 260/1960, 121-127. f.

229 ANDJM, fond 1134, dosar 262/1960, 110-111. f.

230 Az RMP tartományi Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1960. június 13. ANDJM, fond 1134, dosar 278/1960, 96. f.

megengedhetetlen kétértelműség kockázata: „A hozzászólás negyedik oldalán, ahol az szerepel, a mi hazánk, hozzáteesszük, a Román Népköztársaság. Jobb lesz pontosan fogalmazni.”²³¹

A Magyar Autonóm Tartományt az új diskurzus valóban „meghaladott egységnek” tekintette. Mindezt legegységesebben a magyarelles kampány időközben főszereplőjévé előlépett Nicolae Ceaușescu fejtette ki 1960. szeptemberi tanévnyitó látogatásán. Felkeresve néhány iskolát Ceaușescu megállapította, hogy a könyvtárakból teljességgel hiányoznak a román nyelvű kötetek, és kirohanást intézett a helyi hatóságok ellen, akik pánikba esve már október első napjaiban intézkedési tervet készítettek „a Ceaușescu elvtárs által tartománybeli látogatása alkalmából adott útmutatások alkalmazásáról”.²³² Csupor utólag román nyelvű könyvek tömeges beszerzésével kísérelte meg jóvátenni a hibát: „Tegyenek intézkedéseket a könyvtárak állományának frissítésére és kiegészítésére, hogy ne adjanak okot megjegyzésekre.” A tartományi első titkár azonban nem értette meg, hogy a „megjegyzések” nem személyes, egyedi kifakadások voltak, hanem egy tudatos és koordinált politikai stratégia elemei. Október végén az RMP KV három új rendelkezést adott ki a tartományoknak, amelyek mind a november 7-ével kapcsolatos előkészületekre vonatkoztak. Az első látszólag esztétikai kérdéssel foglalkozott:

„Az RMP Politikai Bizottságának rendeletével összhangban a zászlókra a következő arányok alkalmazandók: a Román Népköztársaság zászlói: 50%, a Román Munkáspárt zászlói 25%, az Szovjetunió zászlói: 25%.”²³³

Amint elvárható volt egy számmisztikával operáló rendszer esetében, a nemzetközi kommunizmus és a román kommunizmus szimbólumainak hagyományos arányával való szakítás során még

231 Uo.

232 Az RMP tartományi Titkárságának ülése. Marosvásárhely, 1960. október 11. ANDJM, fond 1134, dosar 279/1960, 138. f.

233 ANDJM, fond 1134, dosar 279/1960, 191. f.

a nemzeti szimbólumok megjelenítését is „számszerűsítették”. A második rendelkezés magának az alkalomnak a visszaminősítését tartalmazta: több mint egy évtized után november 7-ét ismét rendes munkanappá nyilvánították. A harmadik végül a Csehszlovákiából, Lengyelországból és főleg Magyarországról behozott folyóiratok nagy részének a könyvtárakból való kivonását írta elő.²³⁴

1960 decemberében Bukarest érkezettnek látta az időt a MAT által képviselt sztálini „történelmi zárójel” bezárására. A MAT utolsó évében a helyi hatóságok által termelt iratokból világosan látszik, hogy a központi szervek küldöttei már rég nem a helyi vélemények meghallgatására vagy tárgyalási célból utaztak Marosvásárhelyre, hanem egyszerűen a parancsok leosztására és a bírálatok közlésére. A tartományi bizottság jegyzőkönyvei, amelyek főleg 1955–1957 között szópárbajokat és valódi vitákat tartalmaztak, fokozatosan ellaposodnak és látszólagos egyhangúságot tükröznek. Ráadásul a kezdeményezőbb káderek eltávolítása után (az utolsó ilyen kádert, Szövérfi propagandafőnököt 1960 nyarán váltották le, helyére a román nemzetiségű Dumitru Turcuș került²³⁵) a helyi apparátus a központi pártvezetés pusztán helyi kiszolgálójának szerepére redukálódott.

1952-től eltérően, amikor a helyi pártapparátust kész tények elé állították és csak pár nappal a MAT kikiáltása előtt értesítették őket, 1960-ban az autonómia lebontását a központ magával a perifériával készítette elő. A *Jelentés az RMP KV-nak a Román Népköztársaság területi átszervezéséről szóló rendeletének alkalmazásáról*²³⁶ címet viselő dokumentum kijelentette, hogy a MAT előjárói elfogadják a KV által a „tartomány sokoldalú fejlesztése ütemének felgyorsítása”, valamint „a román nép és szeretett hazánk, a Román Népköztársaság nemzeti kisebbségei közötti testvériség

234 Uo. 199. f.

235 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 44/1960, 12. f.

236 Tájékoztató jelentés az RMP Központi Vezetésének. Marosvásárhely, 1960. december 13. ANDJM, fond 1134, dosar 266/1960, 270-279. f.

elmélyítése”²³⁷ érdekében javasolt változtatásokat. Ezt követően a tartományi pártbizottság a KV rendelkezésére bocsátotta az új képződmény, a Maros-Magyar Autonóm Tartomány (MMAT) tervezett előrelátható etnikai arányait.²³⁸

14. sz. táblázat: A MAT és az új MMAT lakosságának nemzetiségi összetétele

	Összlakosság	Magyarok %	Románok %
MAT	759.436	76,9	20,4
MMAT	800.854	61,1	35,2

Egyértelmű volt az etnikai egyensúly felé való elmozdulás. Bár a gazdasági megfontolások a reform egyik alapvető érvkészletét szolgáltatták, gyakorlatilag egyáltalán nem vették őket figyelembe. A MAT pártbizottsága által szerkesztett fenti jelentés szerint az új tartomány gazdasági erejének növekedése még a demográfiai gyarapodásnál is kisebb mértékű volt. A 40.000 fővel nagyobb lakosságszám jelentette 5 százalékos népességnövekedéssel szemben a gazdasági növekedést csak 1,8 százalékra becsülték. A két periférikus rajon, Sepsí és Kézdi Brassó tartományhoz csatolásával megtakarított évi 5 millió lejnyi forrással főleg a belügyi dolgozók lakásépítési előirányzatát kívánták megnövelni. Csak 1961-re azt tervezték, hogy „Marosvásárhelyen 560.000 lejt utalnak ki a Belügyminisztérium alkalmazottai számára”.²³⁹ Történt ez akkor, amikor az állambiztonsági szervek már szinte csak diplomával vagy főiskolai végzettséggel rendelkező „egészséges származású” román nemzetiségű egyéneket vettek fel.

Figyelembe véve, hogy a felszámolni kívánt szervek milyen kifogástalanul hajtották végre a központi irányelveket, a pártvezetésnek nem maradt más dolga, mint formálisan is lezárni az egész

²³⁷ Uo. 270-271. f.

²³⁸ Uo. 276. f.

²³⁹ Uo.

ügyet. A Politikai Bizottság 1960. december 17-én tárgyalta az ország közigazgatási beosztásának módosításáról. A Nicolae Ceaușescu által elnökölt ülés jegyzőkönyve kitűnően tanúsítja, milyen határozottságra, hatékonyságra tett szert a párt központi apparátusa a totalitárius állam irányításában.²⁴⁰ Ceaușescu közömbös hangú felvezető beszédben ismertette azokat a társadalmi-gazdasági indokokat, amelyek szükségessé tették, hogy a 16 tartomány egynémelyikének megváltoztassák a határait, akárcsak a középszintű közigazgatásban 189 rajon 143-ra történő csökkentését. A jelenlévők ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy az intézkedés háttérben más célok húzódnak meg. A magyar határhoz közeli, egyharmad arányban magyarok lakta Nagybánya tartomány belső határainak enyhe módosítására utalva Ceaușescu csak annyit jegyzett meg: „Így a körzet nemzetiségi összetétele is *javul* [kiemelés - S.B.]”²⁴¹

Ami a MAT-ot illeti, ez átalakult volna egy Ceaușescu által csak *Mureș*-nek (Maros) nevezett tartománnyá. A fogalom szimbolikus jelentőséggel is bír, amennyiben nemcsak az „autonómiát” negligálta, hanem feltehetően visszautalt a Márton Áron püspök ellen folyó, azonos nevet viselő állambiztonsági műveletre. A jelenlévők azonban nem tekinthettek el a még érvényben lévő 1952-es Alkotmány 18-as és 19-es cikkelyétől. A 19-es cikkelyt, amely kimondta, hogy a MAT a magyar lakosság által kompakt módon lakott területből áll (ez képezte a sztálini autonómia politikai legitimációjának alapját), egyszerűen eltörölték. „Már nem kényeserülünk azt mondani: kompakt magyar lakosság”,²⁴² állapította meg elégedetten a magyar ügyekben mérsékeltnek számító, szász származású és segesvári születésű Gheorghe Maurer.

Az 1960. december 17-én meghozott politikai döntéshez azonban komplex legitimációt kellett biztosítani. Erre az RMP KV

240 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 51/1960, 7-31. f.

241 Uo. 7. f.

242 Uo. 16. f.

december 19–20-ra összehívott Plénumán került sor. Áttekintve a több mint száz jelenlevő névsorát, feltűnik Fazekas János hiánya.²⁴³ Hivatalosan betegség akadályozta meg jelenlétét, de távolmaradásának valódi oka az volt, hogy miután 1959-ben hangosan tiltakozott a kolozsvári egyetemek egyesítése ellen, néhány évig kegyvesztettnek számított. A napirend nemzetközi (a szocialista pártok novemberi moszkvai találkozójával kapcsolatos dokumentumok jóváhagyását) és gazdasági kérdéseket (az 1961-re szóló költségvetés elfogadását) is tartalmazott, de ahhoz nem fért kétség, hogy a találkozó valódi célja a belső közigazgatási beosztás módosítása és a MAT lebontása volt. Ezt támasztja alá az a több mint 50 oldalas jelentést is, amelyet az államépítő tanulóeveinek végéhez közeledő Ceaușescu olvasott fel. A társadalom „mérnöki” tervezésében betöltött funkciójára példa az a különleges gondosság, amellyel az etnikai statisztikákat elkészítették. A nemzetiségi összetételt érzékelhetően javítani lehetett a legnagyobb erdélyi városok körüli községeknek a városokhoz való csatolásával. Kolozsváron például – magyarázta Ceaușescu – 9 község betagozódása révén román többség (50,9%) alakult ki.²⁴⁴

A legjelentősebb változások azonban a MAT-ra vonatkoztak, amely Sepsi és Kézdi rajonokat „átengedte” a szomszédos Sztálin tartománynak, amely ugyanakkor visszanyerte a régi Brassó elnevezését. Ezzel vegyes lakosságú (61 százalék román, 23 százalék magyar, 15 százalék német), nagy kiterjedésű területi egység született.²⁴⁵ A MAT cserében jelentős területeket szerzett Kolozs tartománytól: Ludas és Sármás rajonokat, továbbá Dicsőszentmárton rajon egy részét, a régi görög katolikus központ, Balázsfalva kivételével. A továbbra is marosvásárhelyi központú új tartomány végül a *Maros-Magyar Autonóm Tartomány* nevet kapta, amely a magyar kérdés kezelésében a változás és a

243 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 52/1960, 5. f.

244 Uo. 271. f.

245 Uo. 272-275.

folytonosság egymás mellett élését volt hivatott jelképezni. Az ülésen KV-tagként jelenlévő Csupor tartományi első titkár csak azért kért szót, hogy felolvasson egy előre megírt szöveget, a javasolt módosításokkal teljes mértékben egyetértett.²⁴⁶ Tagadva azt, hogy létezne olyan terület, amelynek Székelyföld a neve, és amely etnikai és kulturális sajátossággal rendelkezne, Csupor kijelentette, hogy a két délkeleti rajon nem kötődik a jelenlegi tartományi központhoz sem kulturális, sem gazdasági szempontból, hanem inkább Brassótól függ. Ugyanakkor hallgatólagosan elítélte azt a kulturális szeparatizmust, amely a MAT-ot számos magyar körében népszerűvé tette, Csupor az új helyzet előnyeit is elemezte:

„Politikai szempontból a két rajon élvezni fogja az előnyeit annak a jótékony hatásnak, amelyet a brassói nagyüzemek munkásai fognak rá kifejteni. Ez hozzá fog járulni a szocialista tudat kialakulási folyamatának és fejlődésének felgyorsulásához, és a hazánk, a Román Népköztársaság iránt érzett szeretetük felerősödéséhez.”²⁴⁷

Akárcsak a megalakítása, a MAT megszüntetése is egy bürokratikus eljárás banális keretei között ment végbe. December 20-án a Bukarestből frissen visszatért Csupor rövid ülésre hívta össze a tartományi Titkárságot, ahol közölte a tisztviselőkkel azokat a feladatokat, amelyeket az átmeneti időszak során el kell látniuk.²⁴⁸ December 29-én végül megtörtént a hatalom szimbolikus átruházása is a Brassó tartománynak „ajándékozott” két rajon pártiratainak átadásával, és a Kolozs tartománytól érkező „új” területek átvételével.²⁴⁹

Robert R. King azt a hipotézist fogalmazta meg, miszerint Magyarország nyomást gyakorolt annak érdekében, hogy elkerüljék a MAT teljes felszámolását. King elméletét azt igazolná, hogy a MAT átszervezésének napjaiban az MSZMP PB három tagja,

246 Uo. 27-31.

247 Uo. 29. f.

248 ANDJM, fond 1134, dosar 280/1960, 195. f.

249 Uo. 199. f.

köztük Münnich Ferenc miniszterelnök is Romániában tartózkodott – a hivatalos közlés szerint szabadságukat töltötték.²⁵⁰ Bár írásos bizonyítékkal nem rendelkezünk ezen elmélet alátámasztására, valószínűnek tűnik, hogy a negatív magyar reakciók hatására Gheorghiu-Dej a fokozatosság elvét érvényesítette a MAT felszámolásában. Ténylegesen azonban körülbelül egy év leforgása alatt mindazokat, akik az 1957-ben elindított tisztogatások után helyi szinten még a vezetőségben maradhattak, szisztematikusan, csendben, de eltávolították a hatalomból.

Felvonulók a Maros-Magyar Autonóm Tartományban

Fontos változások indultak el 1961 tavaszán a nomenklatúra középső szintjein: első alkalommal neveztek ki az akkor 72 százalékban magyarlakta Marosvásárhelyre román nemzetiségű városi első titkárt,²⁵¹ míg a Tartományi Bizottságban ideiglenesen még első titkári tiszteket betöltő Csupor mellé két román titkárt választottak.²⁵² Augusztus végén nyilvános bejelentés nélkül meg-

250 Robert R. King: *Minorities under Communism. Nationalities as a source of tension among Balkan Communist states.* Cambridge (MA), Harvard University Press, 1973, 157.

251 *Vörös Zászló*, 1961. május 6.

252 *Vörös Zászló*, 1961. április 28.

történt az immár kilenc éve beiktatott Csupor Lajos első titkár leváltása, alig néhány nappal azután hogy ötvenedik születésnapja alkalmából megkapta a Munka Érdemrendjének első fokozatát.²⁵³ Néhány munkanélküliségként eltöltött hónap után Csupor pályáját a Szakszervezetek Központi Tanácsának főtítkárhelyetteseként fejezte be, ahol érdemi munkát azonban már nem végzett.²⁵⁴ Haláláig Marosvásárhelyen élt.

Az új helyi nómenklatúra élére Iosif Bancot nevezték ki, aki 1966-ig töltötte be első titkári pozícióját, majd Nicolae Ceaușescu uralma alatt hosszú miniszteri pályát futott be, amelyet csak az 1989-es forradalom szakított meg. Banc egy Szászrégen melletti magyar többségű faluban született 1921-ben (több forrás szerint eredeti neve Bánk lehetett, magyar családban nőtt fel), eredeti szakmája szerint erdőmunkás volt, és viszonylag későn, csak 1947-ben lépett be az RKP-ba. Ezt követően azonban rendkívül gyors karriert futott be: 1949-ben egy évet töltött ösztöndijasként a Szovjetunióban, majd a MAT apparátusában dolgozott.²⁵⁵ Ő volt az első Székelyföldön dolgozó román kommunista politikus, aki noha tökéletesen beszélt magyarul, nem volt hajlandó megszólalni ezen a nyelven. Számára az egynyelvűség nem adottságot, hanem politikai programot, nemzeti ideológiát jelentett. A helyi lakosság kollektív emlékezetében Banc hatalomra kerülése jelképezte „kis Magyarország” végét: Banc egy jelentős mértékben (a román tisztviselői csoport körében is) kétnyelvű apparátus élén állt, de merev egynyelvűséget vezetett be, amelyet a magyarok az 1945 óta informálisan biztosított nyelvhasználati jogaik megsértéseként, a románok pedig egy megaláztatásokkal teli évtized lezárásaként éltek meg.²⁵⁶

253 *Vörös Zászló*, 1961. augusztus 20.

254 *Vörös Zászló*, 1961. november 25.

255 Banc életrajzi adatait lásd Simion Silviu Șomicu (szerk.): *Radiografia puterii. Elite politice din România în anii 1945-1989*. Craiova, Asociația de Studii Sociale, 2003, 185.

256 Ez jól kitűnik Gagyi József és Novák Zoltán által készített életút-interjúkban is (MAT OHP 7/2001, 13/2001, 21/2002, 26/2002, 31/2002, 33/2002).

Az elkövetkező hónapok változásai a helyi politikai és állam-biztonsági elit szinte teljes lecseréléséhez vezettek. 1961. december 30-án az RMP Titkársága jóváhagyta Kovács Mihály tartományi Securitate parancsnok leváltását, helyét a román Nicolae Sidea ezredes foglalta el.²⁵⁷ Ugyanezen az ülésen nevezték meg a tartományi apparátus legbefolyásosabb osztályának, az Agitációs és Propaganda Osztálynak az új felelősét is Ion Bochiş személyében. A hivatalosan soha jóvá nem hagyott és a tartomány etnikai összetétele által nem indokolt etnikai elítváltást a tartományi pártértekezlet erősítette meg 1962-ben. A Maros-Magyar Autonóm Tartományban Banc első titkár mellett román volt a négy titkár-helyettes közül kettő, és a tartományi PB tizenegy tagjából hat.²⁵⁸

1962 márciusában – tehát a MAT megszűnése után alig egy évvel – egyetlen éjszaka alatt és teljes titoktartás mellett eltávolították Marosvásárhely főteréről azt a Sztálin-szobrot, amelyet a tartomány 1955. december 21-én emelt hajdani patrónusának. A Sztálin-szobrok és a szovjet vonatkozású utcanévek, cégtáblák eltávolítása természetesen nemcsak a volt autonóm tartományban következett be, hanem az egész országban: végrehajtása az RMP KV titkos rendelete alapján ment végbe.²⁵⁹ A szovjet diktátor egyik utolsó „művének” tekintett MAT székhelyén ez a határozat további szimbolikus jelentőséggel bírt. Bár Bukarest valószínűleg már Sztálin halálának napján arra a meggyőződésre jutott, hogy a MAT fennállása elvesztette aktualitását, az új történelmi korszak kezdetét leginkább mégis a szovjet megszállás szimbólumainak tényleges eltávolítása és az éppen az ország közepén fekvő, Sztálin akaratából létrejött, sajátos magyar autonómia megszüntetése jelképezte.

257 ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 67/1961, 6. f. Kovács további sorsa nem ismert.

258 Uo. 67. f.

259 Körlevél az RMP PB 280/1961. sz. határozatának végrehajtásáról. Bukarest, 1962. március 14. ANIC, fond CC PCR, Cancelarie, dosar 45/1962, 1. f.